

České země
v éře

První republiky

(1918–1938)

DÍL DRUHÝ

Československo a České země
v krizi a v ohrožení
(1930–1935)

ZDENĚK KÁRNÍK

DĚJINY
ČESKÝCH
ZEMÍ

Nakladatelství Libri
Praha 2002

ganda musela naplno šokovat, aby prosadila vědomí, že nová KSČ nemá se starou vlastně co dělat a že jen ona dovede zemi v krátké době do sovětského ráje. Jeho illegalita měla dát najevo, že to myslí vážně a je ochotna použít na cestě k cíli všech prostředků.

Každý z těchto tří extrémů prohlašoval druhé dva za své principiální nepřítelky a hlásal to na každém rohu. Politická realita byla však jiná. Všechny tři extrémny měly totiž jedno společné: jejich úhlavním nepřítelům, bez jehož porážky se nemohly dostat ani o krok vpřed, byl systém parlamentní demokracie v ČSR. To byl také základ, ze kterého vyrůstala přes vzájemné bitky občasná a místní spolupráce jedněch s druhými. Sotva mezi českými fašisty a komunisty, avšak mezi komunisty a nacisty už ano. Nejskvěvanější z těchto spoluprací s „úhlavním nepřítelům“ byla ta mezi českými fašisty a nacisty. I k ní však došlo.

Z pohledu vrcholných struktur Československého státu bylo vše jednoznačné jen zdánlivě. Šlo o extrémny, které musely být v zájmu existence a fungování demokratického režimu republiky v tom či onom stupni potlačeny. Zároveň však jen potud, aby to nerozrušilo systémy parlamentní demokracie v zemi a také zájmy jejího postavení v Evropě. Stručně psaná omezení demokratických práv musela mít ovšem nemalé následky – jisté určité snížení úrovně politické kultury života v zemi. Vyhnout se těmto opatřením ale bylo těžké – a v tomto smyslu extrémny „autoritativní demokracií“ státu vnutily.

Řešení byla nakonec ve všech třech případech závislá na situaci let 1933 a 1934. DNSAP byla rozpuštěna a DNP byla pozastavena činností, KSČ byla postihována v duchu své samovolné cesty do illegality systematicky ve svém spojení s obyvatelstvem a s NOF a jejími příbuznými stačilo se vypořádávat metodou soudních procesů či osobních skandálů.

Řešení přinesla sice „zkrocení“ všech tří extrémů, nikoli však jejich rozbití. Nebylo to očividně cílem jak v případě českého fašismu, tak KSČ, neboť ani rozpouštění DNSAP zjevně nepočítalo s tím, že by jim byl nacismus a jeho pohroby z politické mapy Československa zcela vymazány. O dlouhodobějších výsledcích této státní politiky měla vypovídat až následující léta. Jisté však bylo, že se mohly vládní konstelace a Hrad rozhodnout v detailech postupu proti extrémům odlišně, nikoli však v celku. Jinou cestu než tuto „autoritativní“ před sebou ČSR neměla, nechťela-li se dát cestou nastolení diktátorského režimu toho či onoho zbarvení, jak se dělo v jejím sousedství. Právě v uvedených letech 1933–34 se začala Československá demokracie totiž dodržováním (třeba omezených) reglů parlamentní demokracie podstatně odlišovat od svého bližšího i vzdálenějšího okolí, ovládaného už polo- či zcela diktátorskými režimy. Od Německa, Rakouska, Polska, SSSR, Itálie, ale i spojenecké Jugoslávie a Rumunska. Nepochopit to znamená nepochopit podstatu řešení problému extremismu v ČSR těchto let.

Národnostní problémy národného státu. Odstředivé tendence menších národů a národních menšin za hospodářské krize a postupný propad některých jejich vůdců do vod autoritářské, protofašistické a nacistické politiky

1. Spojitost událostí v hospodářském a sociálním vývoji s národnými otázkami

Problémy vztahů mezi národy První republiky nálezely bezesporu mezi nejvážnější. V průběhu 20. let se dařilo některé řešit, v jiných bylo dosaženo určitého pokroku, někdy bylo nalezené řešení jen prozatímní a dočasné, jindy se je nepodařilo najít vůbec. Avšak jen výjimečně docházelo ke zhojení. Sovra nás kdo věcně opraví, budeme-li konstatovat, že na rozdíl od poměrně neutěšené situace prvních měsíců republiky, kdy hovořily i zbraně, převažovaly v procesech vzájemných vztahů Čechů, Slováků, Němců, Maďarů, Poláků a Rusinů ve 20. letech dostředivé tendence nad odstředivými.

Mnohé z toho, co se odehrávalo po roce 1930, naznačovalo, že se situace začala obracet. Tvrdit, že za hospodářské krize vedoucí kruhy státu přitvrdily politický kurs vůči Slovákům a menšinovým národům, je však očividně nespřávné. Na vině nebyla ani jen sama hospodářská krize. I když soudy některých historiků nemají k tomu tvrzení daleko, a totéž lze říci i o výsledcích Velké války. Vztahy mezi národy ČSR, obvyklými po Velké válce Československo, byly totiž neobyčejně jemným příděvem problémů, jejichž kořeny sahaly hluboko do 19. století (nebo i dále) a mnohdy (např. mezi Němci a Čechy) se zauzily v sovra řešitelný problém už před rokem 1914.

Věřit ale pravěmu opaku, tj. že svůj vliv na vztah mezi národy Československa hospodářský propad 30. let neměl, by na druhé straně bylo zavíráním očí před tvrdou skutečností. Pravdu ovšem bude třeba hledat nikoli kdesi kompromisně uprostřed, ale na základě věcného rozboru, který vezme v úvahu maximum všech faktorů z vývoje 19. a 20. století jak z oblasti politiky, tak hospodářství, i kultury, tradic, vztahů s jinými národy či s národnými tělesy, jichž jsou uvedené národy ČSR součástí, s jinými státy ad. Zde proveden být nemůže, snad jen v náznaku. Na místě je ale určité zjištění, že hospodářská krize již existující problémy, jejichž řešení bylo třeba na dobré cestě nebo je hladil čas, znovu otevřela, zosřovala-

la, urychlovala jejich zranění, nebo z nich činila dokonce problémy aktuální a někdy i z hlediska národů a států existenci. Příčina krčící se kdesi v pozadí je přes všechno halasení odpůrců tohoto názoru dobře patrná: každá národní otázka má totiž kromě jiných i svoji hlubokou sociální základnu.

Již během prvních let Velké hospodářské krize bylo jasné, že se „něco“ stalo. Stačí připomenout, s jakými rozdíly se rozvinula hospodářská krize v jednotlivých regionech a územích Československa (viz kap. XXVI/4 a III. díl, kap. XXXIV/2), jež byla nadána tak či onak národopisnými či etnickými zvláštnostmi. Na Slovensku se krize vyvíjela s těžkými důsledky na zaostalém venkově, na chudou Podkarpatskou Rus přinesla zblázdění, ohrožující fyzickou existenci lidí, v průmyslově vyspělých oblastech s německou menšinou stoupla nezaměstnanost na dvojnásobek nezaměstnanosti v českých oblastech. Sociální konflikty na těchto územích byly hlubší a měly těžší následky. Nebylo náhodné, že z více než dvaceti míst těch nejostřejších sociálních střetů demonstrujících se státní mocí, po nichž zůstávali zranění i mrtví, se nacházelo na Slovensku devět (z toho dvě na území s maďarskou menšinou), v oblastech s německou většinou čtyři, v regionech s převládajícím obyvatelstvem polské národnosti jedno a že jen tři ležela na podstatně nejrozlehlejších a nejlidnatějších územích národně českých.

Nejdůležitější při hledání pravdy je vždy co nejlepší a věcné položení správné otázky. Sotva lze vážně pochybovat, že s ohledem na sledovaný problém zní: dosáhla ČSR za 15 let své existence takového stupně integrace „svých“ národů, aby ji nemohl náraz hospodářské krize, její autmatismus nerovnoměrného dopadu na regiony a národy (a nikoli chření či nechčení vlády, politických stran a kaplitánů průmyslu a zemědělství) více či méně narušit, nebo dokonce ničit? Vždyť (s jistým odstupňováním) byli nositeli státní myšlenky hned tři národy, Češi, Slovinci a podkarpatsí Rusi. Nebo bylo snad možné držet se stále ideje, že jde o jeden politický národ československý (či česko-slovenský)? A pokud jde o menšiny, bylo jich ještě víc. Podle československého zákonodárství se jednalo o Němce, Maďary, Poláky a Židy, ponecháme-li stranou útržky jiných národů, emigranty, kteří se tu usadili, a nebudeme-li ještě (zřejmě právem) rakouské Němce považovat za příslušníky národa rakouského.

Ze bude hospodářská krize působit ve sféře emické centrifugálně a nikoli dostředivě, se za takové situace zdálo být jisté. Převodou eventuelní změny stát k jakémusi „bodů obrátů“, či se stanou léta 1930–34(35) dokonce levy přelomu, který změnění i občanskou společnost ČSR? Nebo ji dokonce rozloží?

V předcházejícím výkladu bylo možné najít odpověď na hospodářské a sociální i některé politické vnitřní problémy státu, jež léta hospodářské krize přinesla. Otázky národní se od nich liší – ty nemohla krize stvořit.

Mohla „pouze“ probudit ducha nacionalismu v nich skrytého, přivést ho k životu, strpňovat do nových kvalit, nebo dokonce nechat vyvřít ve zmlující šovinistickou smrt. I to bylo v Evropě oné doby dost dobře možné. To vše jsou také důvody, proč bude třeba pozměnit dosavadní zásady výkladu dějin Českých zemí v éře První republiky, jichž se tato práce drží. Někdy to bude vypadat jako návrat k okamžikům zrodu státu, kdy se ze svého českého jádra dorvalél obsazením pohraničí Českých zemí, Slovenska a „přídělením“ Podkarpatské Rusi. Přece jenom celistvěji, a nikoli jen doplňujícími poznámkami a srovnáními se bude třeba věnovat některým stránkám vývoje na Slovensku a také na Podkarpatské Rusi.

2. Slovensko a jeho československý či slovenský národ. Hlinkova slovenská ľudová strana

a. SLOVÁCI A HSLS

Když 8. října 1929 vystoupila Hlinkova slovenská ľudová strana na protest s procesem s Vojtěchem Tukou z vlády, nikdo si nemyslel, že tak odešla navzdů ze všech vlád První republiky (jak se stalo). Sám Hlinka byl tehdy nakloněn spíš aktivistické politice a nepravděpodobnější je, že demise měla být jen taktickým manévrem, kterým chtěl hlinkovci zajistit plnění některých svých požadavků. Činnost HSLS ve vládě nebyla totiž úplně bezvýsledná pro obě strany. Jisté přispěla i k uzavření dohody ČSR s Vatikánem („Modus vivendi“) a do jisté míry vyšlo straně vsitíc i zemské zřízení z roku 1928.

V následujících parlamentních volbách zůstala na Slovensku sice daleko největší politickou stranou (403 683 hlasů), ale oproti roku 1925 ztratila 85 000 voličů (procentuálně to znamenalo nemalý propad z 34,3% na 28,26%). Její největší konkurent, Hodžou vedená československá republikánská strana, naopak 30 000 hlasů získala (278 979). Byl to i jeden z důvodů, proč se vnitrostranické rozpory v HSLS zosílily a převládla na konec opoziční nálada; strana hodlala nevázaným radikalismem znovu nabýt síl. Nejdůležitější snad bylo, že proti vládní politice vystupovali především průbojní mladí radikálové, kteří se politicky narodili teprve v československém státě; příkladem mohou být Ferdinand Durčanský a Karol Sidor, oba narozeni na zlomu století.

Bylo proto přirozené, ba očekávané, když brzy po volbách, 8. května 1930, tedy po osmi letech, podala HSLS svůj druhý oficiální návrh na ústavní zákon o autonomii Slovenska. Příznacně byl ve srovnání s předcházejícím (i následujícím) velmi mírný; autorem byl Karol Mederly. V zásadě žádal pouze rozšíření ústavou zaručované autonomie Podkar-

patské Rusi na Slovensko (zákonodárny slovenský snem měl mít pravomoci v oblasti náboženství, jazyka, školství, správy a justice). Nebyl vysloven požadavek nepřipustnosti majorizace při hlasování ani o slovenských záležitostech v Národním shromáždění. Funkčnost státu pozměňoval, ale nerušil. Nejdůležitější snad bylo pozadí věci. Byla by rak získána možnost obracet se se stížnostmi na mezinárodní fórum.

Ne, že by takto HSTS znovu mňřila do vlády, jisté ale chtěla umírněnost získat v českém politickém táboře alespoň takové spojení, kteří by byli vůbec ochotni s ní jednat. Koncentrační Udržalova koalice měla však ve svých řadách, jak se domnívala, dost stran, jež byly i slovenské (jen agrární a československá sociálně demokratická strana tu HSTS vyvažovaly),

Béla (Vojtech) Tuka

a přitom protiautonomistické, či dokonce přímo centralistické, a tak na návrh ani nereagovala. V této pšřtřosi politice okamžiku, a nikoli zásadních koncepcí národnostní politiky pokračoval potom i Malýpetr. Ten dokonce prosíul tým, že poprvé oficiálně promluvil o tom, že České země na Slovensko doplácějí. Stal se přirozeně snad nejméně oblibeným českým politikem na Slovensku.

b. SLOVÁCI A SLOVENSKO

Slovenská národní občanská společnost se před převratem 1918 nacházela téměř na pokraji zánubý. Slovensky národně cítící inteligence jako sociální jev prakticky neexistovala, protože neexistovalo ani slovenské

střední školství (o vysokém nemluvě). Hospodářství bylo až na malé výjimky v rukou maďarských, německých či židovských, maďarský nebo maďaronský byl většinou i klérus, ve vyšších složkách bezvýjimečně. I někteří věci znali a osvícení Češi jako Ferdinand Peroutka tehdy soudili, že slovenština a slovenská kultura jsou před zánikem a pomůže jim jen asi milice s českou. Někteří přesvědčení čechoslované mezi Slováky nebyli od této myšlenky daleko.

Tehdy také nabylo rozhodující převahy podezření, že za každou žádostí o slovenskou autonomii se skrývá „hungarismus“, tj. maďarský nacionalismus či slovenské maďaronsství, které bylo ne náhodně snad ještě útočnější. Psychologie národních odrodilců je totiž všude stejná, snaží se strhnout do propasti i ostatní. Ostré proti maďaronsví nevystupovali jen Češi, ale především angažovaní Slováci. Možnost politického slovenského autonomního vývoje považovali až za věc budoucnosti i na počátku 30. let. Na tom stáli pevně v drtivě většině slovenští národní demokraté, sociální demokraté, národní socialisté i lidovci, stejně jako agrárníci. Odhalení z roku 1929, jež ukázalo, že za Tukovým slovenským nacionalismem a autonomismem se skrývá tvář maďarského vládního agenta a iredentistů (třebaže definitivní důkazy byly smeseny až po válce), to vše potvřovalo a problematičnost věci jakoby vymazalo.

Skutečnost však byla složitější, už jen v politické rovině, která je přece pouze povrchem věci. Jednak tu existovaly strany a proudy, které sice s hlnkovci odmítaly spolupracovat, avšak také žádaly autonomii, nebo dokonce nezávislost Slovenska (např. KSČ, čtvrtá největší strana na Slovensku); jindy byly pro autonomii pouze jako pro předstupuň připojení maďarských oblastí nebo i celého Slovenska k Maďarsku (maďarští nacionalisté a hlavně křesťanští sociálové, jen o málo slabší než českoslovenští agrárníci). V každém případě měly opoziční strany na Slovensku v roce 1929 na rozdíl od Českých zemí stejně silné postavení jako koalici.

To vše bylo však jen odrazem hlubinných procesů, kterými prošla slovenská národní společnost. Předně prodělal slovenský národ, obývající Slovensko v průběhu 20. let, imponující početní rozmach, což mělo právě v tomto případě mimořádný význam. Nešlo totiž jen o čísla, nýbrž i o to, že byla odrazem nabytí a prudkého růstu národního sebevědomí. Vypovídají o tom data sčítání lidu. Viz tabulka 24, str. 170.

O tolik jako národní společnost Slováků se nerozšířil v uvedených letech žádný národ Československa. Přitom to podstatně se odehřálo již v letech 1918–21, kdy se mnoho již téměř odnárodněných Slováků (tzv. maďaranů) vrátilo do slovenské národní komunity (řřřřřř se jim Novoslováci). Skutečný početní nárůst Slováků za dvacet let do roku 1930 činil tedy 651 813 osob, což bylo zvýšení o 38,56 %. Podrobný rozbor natálie ty a mortality, který tu není ale na místě, by ukázal, kolik z tohoto počtu lze přičíst na vrub přirozeného vývoje obyvatel a kolik na účet vzrůstu

TABULKA 24
Vývoj národních komunit na Slovensku podle sčítání lidu v letech 1910–30

rok	Čechoslováci ¹		Maďari		Němci		Rusíni		Židé	
	absolutně	v % ²	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %	absolutně	v %
1910	1 694 268	100	896 271	100	196 958	100	97 051	100	-	-
1921	2 013 675	120,23	634 827	70,82	139 880	71	85 628	88,27	70 522	100
1930	2 346 082	116,54	572 186	90,1	147 531	105,37	90 953	106,25	65 217	92,5

¹ V úvahu tu není brán počet Čechů na Slovensku (viz dále), protože částečně kompenzován počtem Slováků v Českých zemích není statisticky významný.
² Procenta jsou počítána vždy jen ve vztahu k počtu toho kterého národa v předcházejícím sčítání lidu, protože smyslem tabulky je ověřit, nakolik rostly či klesaly podíly jednotlivých národů, nikoli v jakém počtem vztahu byly navzájem.

(Údaje a přepočty na základě: E. Čapek, *Strav obyvatelstva a jeho pohyb*, in: Dvacáté století, c. d., str. 506)

národného sebevědomí a přestupům od maďarské národní příslušnosti ke slovenské. Nemálo z „Novoslováků“ se pak stalo (psychologicky dost pochopitelně) Slováci bojovníky. Kdyby se nechali svěst lákadly maďarské privilegované kultury a opustili pronásledovanou a chudou kulturu slovenských horalů nebo jen podlehl nevybřavě maďarizaci a chtěli bez zábran žít, např. učit, stát se státním zaměstnancem. Nyní toto pokoreňní vytvořovali národním nadšením a přisností. Nežřídka se mezi nimi ujal i onen zdánlivý paradox pocitované nebezpečnosti češtiny: český jazyk byl slovenskému tak blízký, že si Češi se Slovákem rozuměli bez překladatele, česká kultura byla široce rozvinuta a měla za sebou nejméně 60–80 let moderního rozmachu a mohla snadno pronikat do té poslední slovenské vesnice. A právě to cítili jako daleko větší ohrožení, než jaké přinášelo maďarství, které bylo slovenskému jazyku (a vlastně všem indoevropským) naproti cizí. Existovali ale i takoví, kteří zůstali maďaronský svým způsobem věrní i ve 30. letech. Setkáme se s nimi všude tam, kde např. při volbách podíl stoupenců Krajinské křesťansko sociální strany značně překračoval počet těch, kteří byli podle sčítání lidu Maďary (viz např. III. díl, kap. XI/2).

Mimoiřádnou roli na vzestupu slovenského národného sebevědomí sehrála národní kultura, spočívající na slovensčině jako národním jazyku. Přirozeně, vždyť právě tyto dva prvky specifikuji etnikum (národ) nejsilněji. A ten bez ohledu na oficiální národní československý dostal po deňnitvím ustavení ČSR na Slovensku, tj. od druhé poloviny roku 1919, velenou. Velmi brzy byly odstraněny i zbývající administrativní brány a ve státě byl nastolen na „území“ státního, oficiálního jazyka důsledný dualismus. Někdy šlo o jevy, které nám mohou připadat bezvýznamné, ale nebyly. Přes připomenuté kompromisy až krkolomné pojetí slovenštiny

jako státního jazyka na Slovensku v ústravě z roku 1920 přinesla právě její aplikace do každodenního života Slovenska doslova jakýsi skok:

„Tak např. až do r. 1921 platilo za úřední znění zákona jen znění české, zatímco slovenské bylo pokládáno za překlad, a teprve od r. 1921 bylo ustanoveno, že úředním zněním je vždy to, které je uveřejněno ve Sbírce zákonů, ať je v češtině nebo ve slovenštině. Rovněž názvy míst byly např. v úředních jízdních řádech československých státních drah (ČSD) až do r. 1921 uveřejňovány jen v češtině (např. Banská Bystrice, Zvolen), a teprve potom byla přijata zásada, že české a slovenské názvy se pokládají za nepřeložitelné a užívají se vždy v originále.“

(J. Rychlík, *Češi a Slováci ve 20. století...*, I., c. d., str. 82.)

V roce 1927 např. vláda vydala pokyn (šlo o důsledky jazykových nařízení a též o vstřícnost vůči HSLS coby koaličnímu partnerovi ve vládě), aby se češtině učedníci na Slovensku naučili slovensky a korespondovali slovensky. Už na počátku 30. let byla běžná agenda úřadů vedena slovensky, a to i tehdy, stáli-li v čele úřadu Čech. Zároveň působily ale i tendence protichůdné. Tak sice drtivá většina českých profesorů, kteří odešli na slovenské střední školy, učila postupně jen slovensky (a znala slovenštinu často lépe, než někteří „Novoslováci“), mnoho českých vědců na Komenského univerzitě přednášelo však česky, někteří dokonce programově. Mezi Čechy na Slovensku byli takoví, kteří se naučili dobře slovensky a dobře slovensky na svém místě pracovali. Byli i takoví, kteří byli přesvědčeni, že budoucnost Slováků je v asimilaci s Čechy, a dávali to najevo.

O věcech a událostech rozhodují lidé. Češi na Slovensku postavili na nohy státní správu, školství, divadlo, vědu, dokonce i umění včetně slovesného a vychovávali své následovníky – mladé Slováci. To uznávali i Hlinkovi stoupeneci. V průběhu poválečných 12–14 let docela přirozeně vznikla celá generace slovenské národní inteligence. Nebyli to už po zemi roztroušení jednotlivci či skupiny, inteligence se stala sociální vrstvou národa, která se již podílela na vzdělávání generace dorůstající a jež se ocitala na počátku své dráhy společenské angažovanosti. Vrstva, která prostě musela být nadána v takovýto okamžicích národného jara mimořádným posláním buditelů. Cítila se tak – a právě tím vzniká vždy nemála společenská síla. Mladá slovenská inteligence zakládala (většinou pod vedením českých učitelů) slovenskou vědu v mnoha oborech, intenzivně rozvíjela svébytné slovenské umění (nežřídka školena v Praze), rozvíjela spolkový život, a nebylo podstatné, že se tak dělo většinou pod vlivem české vědy, českého umění. Vřadili se do ní pochopitelně jako svébytný prvek i ti slovensší vysokoškolační, kteří studovali v Praze a vrátili se „domů“.

Právě tato vrstva se stala nositelem nové národní hrdosti, jakou ještě Slováci v takovém rozsahu neprožili. Tento přímo výbušný rozmach slo-

venství byl mimořádným jevem moderních dějin země, ba víc, vynikal ve střední Evropě a srovnání k němu můžeme hledat snad jen v jiných podmínkách v Polsku, pobaltských republikách a ve Finsku. Mimo jiné usvědčoval z omylu ty, kteří se domnívali, že po roce 1918 je už pro Slováky cesta k modernímu samostatnému politickému národu uzavřena, že je čeka pouze osud ne nepodobný osudu Lužických Srbů.

Zvláště mladá generace Slováků měla nejen svoji hrdost, ale i nároky. Chtěla uplacení na středních školách, chtěla být publicisty, divadelníky, vytvořit slovenskou školu výtvarného umění, stát se uznávanými spisovatelí, novináři, chtěla zastávat nikoli jen podřadná koncipienťská místa ve státní správě, ale vyvrážet její jádro a osy. Po převratu 1918 byli na základe dosti náročných prověrek, spočítavajících na překroušení loajality ke státu, přebírání na Slovensku uherští úředníci, především ti, kteří alespoň částečně ovládali slovensštinu. Ve finanční správě např. nebyla situace sice katastrofální, ani příchod Čechů však nepostačoval. Mezi soudci a státními zástupci (jak příznačně) však už byla situace více než povážlivá: z 563 jich ovládalo slovensštinu jakž takž asi 50, tj. ani ne 10 %. I po příchodu Čechů se zvládala jen asi 1/3 agendy. V referátu sociální péče ministerstva pro správu Slovenska sloužilo z těchto důvodů např. jen 6 Slováků a 20 Čechů.

Příčina tohoto stavu tkvěla už ve specifice Předlitavska a Zalitavska. Nešlo jen o to, že česká politika sváděla už po padesát předválečných let úporný zápas o obsazování míst ve státní a municipální správě, v policii a četnictvu a že dosahovala krok za krokem nemalých úspěchů. Předlitavsko se dopracovalo vívem svého národnostního složení a pokročilejšího demokratismu státu k chápání úředníka, který je věrný státu a císaři, u něhož je však národnost (alespoň formálně) vedlejší záležitostí. Svět byl veden např. o to, aby takový úředník ovládal „oba zemské jazyky“. V Uhrách tomu bylo přesně naopak. Každý úředník či učitel musel prokázat znalost maďarštiny a prohlásit se, třeba jen formálně, za Maďara a jeho loajalita ke státu plynula z toho. Takže bylo zcela přirozené, že např. slovenská finanční stráž na sorva utvořené státní hranici se po roce 1919 sestávala zprvu výhradně z Čechů, protože Slováků ke službě kvalifikovaných prostě nebylo.

c. ČEŠI NA SLOVENSKU A SLOVÁCI V ČESKÝCH ZEMÍCH

Podle soupisu, který nechala pořídit prezidentská kancelář (vycházeli nepochybně ze sčítání lidu k 1. prosinci 1930), vyšlo najevo, že např. ve státních službách na Slovensku byl takovýto poměr mezi Čechy a Slováky:

TABULKA 25
Češi ve státních službách na Slovensku (1930)

druh státní služby	Češi	Slováci
státní pošta	4 164	10 995
ČSD	14 079	78 317
soudnictví a státní správa	23 862	26 207
školství a výchova	4 030	15 840
vojsko (státní zaměstnanci v armádě)	8 194	2 034

Údaje slovenského historika Ľubomíra Liptáka (nejsou ale dostatečně prověřeny) jsou pro zastoupení Slováků příznivější. Jestli totiž bylo příznačné pro 20. léta, že si český šéf nějakého úřadu přibíral mladé slovenské úředníky jako své podřízené, koncipienty (postupu na jeho místo se mohli ovšem nadát až po letech), pak Lipták např. (k roku 1934) uvádí, že „ze 77 okresních náčelníků na Slovensku bylo 62 Slováků, z 1 234 obecních notářů 1 002 Slováků, při čemž bylo v politické správě /tj. bez soudnictví/ zaměšnáno 3 274 Slováků, 1 581 Čechů, 267 Maďarů a 82 Němců“.

Oficiální statistický výkaz z roku 1935 pak udával tyto (Kuseš) počty (vycházející ze sčítání lidu):

TABULKA 26
Počty Čechů na Slovensku ve veřejných službách a ve vojsku (1921–30)

rok	Čechů	rok	Čechů	Slováků
rok 1921	71 733	1930	120 926	
z toho ve veřejných službách		1930	50 111	168 833
ve vojsku		1930	20 652	

(Všechny výše uvedené číselné údaje viz J. Rychlík, *Češi a Slováci ve 20. století*, I., str. 87)

I když není na všechna tato čísla plně spolehnout, nejsou někdy stovnatelná a pro dobu konce První republiky nemáme detailnější informace, lze oprávněně usuzovat, že sice stoupal počet Čechů žijících na Slovensku, což bylo ve společném státě celkem přirozené, podobně jako stoupající počet Slováků v Českých zemích, že však mírně klesal jejich absolutní (a tím víc relativní) počet ve státních službách. K datu posledních dnů První republiky se zřejmě ještě prudce snížil. Dne 1. října 1938 mělo na Slovensku totiž sloužit již jen 20 541 českých státních úředníků a veřej-

ných zaměstnanců. Někteří, pokud nebyli potom luďáckým režimem vyhnáni, se dokonce do jisté míry slovakizovali.

Obraz takto vytvořený naznačuje dost zřetelně, že Češi sloužící na Slovensku se většinou se slovenským prostředím sžili a našli v něm své místo, takže ani příliš nepomýšleli na návrat. Za hospodářské krize to dokonce bylo nesnadné, protože nezaměstnanost dolehla i na sociální vrstvy, ve kterých se pohybovali. Mělo to ovšem svůj rub: zabírali místo mladým vysťahovalým Slovákům. Kromě toho uvedená čísla svědčí jednoznačně o tom, že státně mocenské a silové resorty byly jako jediné většinou v rukou Čechů. Že právě tohle bylo na celé věci nejcitlivější, nelze brát v potyčnou. Mladá slovenská generace přece chtěla sama vládnout.

Otázka personální vyváženosti českého a slovenského podílu na správě státu má také svoji druhou stránku. Musíme sledovat i to, jak se Slovinci uplatňovali ne snad ve státních službách v České a Moravskoslezské zemi (tady pracovali především na železnici), ale v ústředních republikových institucích. Proporcionalita byla víceméně dokonale zajištěna všeobecným a rovným volebním právem v nejvyšším zákonodárném sboru. Poněkud slabší to bylo se zastoupením Slováků ve vládách. Běžně obsazovali 2–3 ministerská křesla a i v mezinárodních vládách to bylo zhruba o jedno křeslo méně, než by jim příslušelo. Nebylo také nahodilé, že do premiérského křesla měl zasednout první Slovák (Milan Hodža) až v roce 1935. Také na kličových ministersvech (zahraníčí, obrana, vnitro) se objevovali Slovinci jen zřídka či dokonce výjimečně.

Daleko nejhorší to bylo ale se zastoupením Slováků v aparátech ústředních úřadů. Jak vypočítali sami luďáci v roce 1936 (a Kancelář prezidenta republiky v roce 1934), bylo z celkového počtu 10 825 úřednických a zřizovatelstvích míst obsazeno Slováky jen 123 nebo ještě méně (podle zjištění KPR), tedy jen málo nad 1 %. Nespokojenost s tímto stavem vláda jako v Praze, tak např. v autonomistické HSLS. Prezidium ministerské rady se však bránilo poukazem, že se o nápravu snaží, že je ale obtížné Slováky do služby v Praze získat. Věc byla doopravdy asi složitá, vázala se např. na možnosti ubytování a na druhé straně na provincionalismus, který se u slovenských nacionalistů projevovat např. tím, že „pražské Slováky“ považovali za odrodlice, často jim v odchohu do Prahy sami nepřáli atp. Nejen v ČSR bylo také přirozené, že se úřednictvo ústředních úřadů rekrutovalo především z hlavního města a jeho blízkého okolí. V občanské společnosti ovšem sotva může být dodržování proporcionality v etnickém či rasovém aj. ohledu v různých sférách života chápáno různě a hlediskem určujícím může být jen s výhradami a omezeními. Na rozdíl od některých jiných názorů ji ale pro místa představující společnou správu věci, zvláště státu, za zásadně důležitou považují. Věc byla citlivá nejen tehdy, je i dnes, po tolika zkušenostech. A nejen ve střední Evropě.

4. OTEVŘENÝ KONFLIKT

Celý soubor těchto otázek by bylo možné sledovat samozřejmě ještě mnohem podrobněji. Již zmíněná specifika průběhu hospodářské krize na Slovensku je tu třeba zopakovat: výstup z krize byl na Slovensku příznivější než v Českých zemích. Zbrojní konjunktura v širším slova smyslu tu vynahrazovala mnohé z úbytků, způsobených kdysi tzv. odbouráváním průmyslu (viz kap. XXVI/4). Otázky nejpodstatnější měly totiž s hospodářstvím a sociálními následky krize překvapivě málo co činit. Nejvlivnější byly problémy politiky, ideologie a dokonce i filozofického a sociologického chápání národa. Ukázaly to některé události, které se na Slovensku té doby odehrály.

Příznačná byla již první, týkající se zdánlivě tak odlehle problematiky, jakou byla pravidla slovenského pravopisu. Kolem jejích přípravy propukl spor, který byl zdramatizován a zpolitizován. Jeho skutečné jádro ale nebylo zanedbatelné. V průběhu 20. let se čeština se slovensčinou pocho-pitelně sblížovaly jak v odborných terminologiích, tak ve slovní zásobě běžného života, dokonce i ve větné skladbě ad. Přitom byl vliv češtiny, jak plynnou z naznačených vztahů, závažnější. Příprava nových (a vlastně prvních moderních) pravidel slovenského pravopisu byla svěčena do rukou Matice slovenské v Martině, vrcholové instituce slovenské kultury.

Jenže přednostou jejího jazykového odboru byl významný český filolog a dialektolog, zabývající se slovensčinou, profesor Karlovy univerzity v Praze Václav Vážný. Byl jako jimi přesvědčen o nevyhnutelnosti sblížení obou jazyků a ctil ideu politického národa československého, členičho se v duchu Martinské deklarace na dvě kulturní (a tím i jazykové) větve, českou a slovenskou. Vypracovaný návrh pravidel byl již schválen ministerstvem školství a národní osvěty (ministrem byl slovenský sociální demokrat Ivan Déter, zásadní stoupenc českoslovenství) a lišil se od tzv. „martinského úzu“, tj. dosavadní neoficiální jazykové zvyklosti. To, čeho se komise „dopouštěla“, bylo, že v případech, kdy měla slovensčina pro nějaký pojem synonyma, např. jedno češtině bližší a jedno vzdálenější, kodifikovala ono bližší (v pozdějších letech jsme byli svědky opatření pro-cesu). Jistě se vyskytly i případy, kdy zcela chybějící termíny odvozovala od českých, jazykově nejbližších, nebo univerzálních, a nedala se cestou jazykového novátorství, jaké prosadil např. hitlerismus v Německu (a jež se tam zčásti vžilo).

Slovenská národní strana a HSLS zvedly proti připravovaným pravidlům odpor jako proti „čechizacím“, vyburcovaly proti komisi slovenskou veřejnost a slovenským členům Matice uložily jako „národní povinnost“ zabránit přijetí takových pravidel. Na zasedání pléna Matice slovenské 12. května 1932 si vynutily jmenování nové komise, která potom některé zásahy Vážného komise dostala za úkol revidovat v duchu

„čistoty a ryzosti slovenského jazyka“. Snad nejpodstatnější na celé události bylo, že se tu v jedné frontě poprvé sešla strana Hlinkova a Slovenská národní strana (tedy konfesně katolická a konfesně evangelická). Bezprostředním výsledkem bylo, že vedení Matice slovenské převzali do svých rukou stoupenci tohoto bloku. Bylo to nemalé vítězství autonomismu.

Spojení, dokázaly obě strany do akce proti „čechizaci“ slovenského jazyka totiž zapojit i podstatnou část slovenské inteligence. Začaly organizovat dobře připravená masová shromáždění. Mýlně by bylo však se domnívat, že vůdci a sám Hlinka na nich vystupovali protičeskoslovensky. Naopak, požadavky uznání svébytnosti slovenského národa a slovenské autonomie provázeli přísahami věrnosti československému státu. Až konečně vůdci obou stran, Andrej Hlinka a Martin Rázus, vyhlásili tzv. Zvolenský manifest a na manifestaci ve Zvoleně 16. října 1932 slavnostně prohlásili, že neuznávají jako takový „československý národ“ (strovej I. díl, kap. VII/1, 2), protože Slováci sami jsou národem, a trvají na větelní Pittsburské dohody do československé ústavy. Následoval sjezd HSLS 29.–30. prosince 1932, který formuloval společný autonomistický program obou stran a ustavil vlastně tzv. Autonomistický blok. Poprvé tu Hlinka – třebaže opatrně – nadřadil ve svém projevu slovenskou národní suverenitu československé státnosti.

Formálně ne tak významný, ukazující však prstem do budoucnosti, byl v téchže dobách svolaný zjazd mladej slovenskej generácie (25.–26. června 1932), který byl sice autonomisticky umírněnější, dával však zazníť názorům jak umírněných luďáků (Anton Vaško), tak bezpartijních (národohospodář Peter Zatko) a konečně národně orientovaným komunistům kolem časopisu DAV (Vlado Clementis, Laco Novomeský). Nedlouho potom se ukázalo, že umírněné autonomistické křídlo existuje i v Hodžově republikánské straně. To když si na 1. květen 1933 svolala agrární mládež tohoto zaměření vlastní sjezd. A když – co bylo významnější? – proti nim zemské ani celostátní vedení strany nezasáhlo. Vždyť i v pražském vedení strany měli Slováci, v různém odstupuňování ovšem centralisté, silně a opravdu reprezentativní zastoupení (stačí jména Hodža, Šrobár, Blaho, Štefánek), z něhož vždy jeden zastával funkci místopředsedy strany. Tato smírná nálada souvisela ovšem s úvahami kolem právě probíhajících příprav zmocňovacího zákona, pro který chtěla agrární strana získat HSLS. Tato nálada neměla také dlouhého trvání. Přehlušily ji události v Nitre.

Vyvrcholením autonomistického tažení se staly nitranské oslavy 1100 let od počátku christianizace Slovenska, resp. od vybudování prvního křesťanského kostela, který dal postavít v roce 833 v Nitre kníže Pribina. Oslavy byly koncipovány velkoryse jako vládní akce celostátního významu (o události celostátního významu také šlo) ve dnech 12.–15. srpna 1933. Údajně se jich účastnilo na 100 000 lidí, což nebylo nijak náhodné, protože jejich přípravě věnovala HSLS mimořádnou pozornost. Z oslav se

stala jakási všennárodní pouť všech Slováků a mělo se jim dostat mezinárodního ohlasu. Prezidenta republiky na nich zastupoval dost nešťastně premiér Jan Malypetr, na Slovensku, jak bylo zmíněno, neoblíbený. Přitomno bylo však i několik dalších členů vlády, nejvýznamnějším z nich byl asi Milan Hodža.

Skandál, který následoval, nebyl ale žádným projevem spontánního lidového odporu k čechoslovakismu. Luďácká režie celé události byla perfektní a jejím šéfem byl Jozef Tiso:

Jozef Tiso, po Hlinkovi nejvýznamnější vůdce HSLS, poslanec NS, ministr ČSR.

„13. srpna roztrhlo na jeho [Tisův – Z. K.] polkyn sedmitisícové luďácké „vojsko“ slavnostní průvod a za skandování hesel typu „Chceme slovenské Slovensko!“, „Češi at jdou do Čech!“ se prodralo na staré letiště těsně před zde umístěnou tribunu. Na ní přítomní reprezentanti vlády i další hosté se ocitli tváří v tvář luďáckému proudu, jímž procházel lnesli ho posleze na ramenou – Z. K.] k tribuně Andrej Hlinka obklopen svými věrnými. Neutichající volání „Chceme slyšet Hlinku“ i zpěv bojové písně „Pride Hlinka z Ružomberka“ přiměly přivolat Hlinku na tribunu a ten, neohlížeje se na přítomného ministerského předsedu, zahájil vlastně svým projevem oficiální část příbimovských oslav.“

(D. Jančík, *Andrej Hlinka...*, c. d., str. 44.)

Hlinkova řeč a deklarace, kterou přečetl, symbolicky vyjádřily tehdejší orientaci strany: pro autonomii, ale pro Československou republiku. Pro slovo vrcholil slovy: „Bylo nám řečeno, že dostaneme autonomii, budeme-

„Ji ji chciť. My ji chceme!“ Dav odpověděl hromovým skandováním: „My chceme autonomii!“ Byl to Hlinka a nikdo jiný, kdo shromáždění ovládal, a teprve když pokynul, dostali se ke slovu ostatní. I klidný Malypetr, když přišel konečně ke slovu, se za této situace neovládl, incident tvrdě odsoudil a odstartoval tak neméně tvrdě odmítání Hlinkovy strany celou stranou, kterou reprezentoval.

Oslavy končily jako akce Hlinkovy strany. Nitrianské události posunuly také Hlinku tam, kde ho chtěli vidět mladí radikálové, z nichž někteří měli kladný vztah k fašismu: ještě v Nitre jednal Hlinka nejen se SNS, ale i s Národní obcí fašistickou, se Střihrného Národní ligou i s Radikální národní demokracií. Ferdinand Durčanský v té době už kontaktoval dokonce rakouské nacisty (Hlinka o tom patrně nevěděl). V srpnu došlo v Nitre na druhé straně i ke kontaktům s československými a českými pravicími extremisty, Gajdovou NOF a odstěpeneckou Radikální národní demokracií. Tady mělo být zase cílem vypuzení Němců z vlády a zřízení Československa jako slovenského národního státu. Dohru měly události i před soudem a v Národním shromáždění. Návrhy Srámkovy Československé strany lidové z jara roku 1934 na vytvoření katolického bloku (spolu s německými křesťanskými sociály) selhávaly tentokrát na odporu lidí. Podmínovali je, podle Tisova prohlášení, požadavkem zapojit Pitsburškou dohodu do ústavy, což nebylo pro československé lidovce přijatelné. Od požadavku by HSLS sice asi ustoupila, jenže pod takovým tlakem nechtěl nikdo ani začít jednat.

Nitrianské události měly i diplomatické následky. Svoji roli tu sehrál šéfredaktor *Venkova* Josef Vraný z pravice republikánské strany, zároveň však jakýsi její mluvčí. Nitrianské události totiž nasvědčovaly, že v souboji dvou trvalů slovenské politické scény nabylo vrchu luďáctví, nemluvě již o tom, že pohanu svého předsedy strany a premiéra nemohl agrárníci strpět. Vraný, který si mohl být jist, že za ním stojí všichni stoupenci československého národa, napadl nejen HSLS, ale i papežskou stolicí za to, že Československo opomíjí, a přímo se obořil i na papežského nuncia Pietra Ciriachio. K agrárnímu tisku se přidaly i listy ostatních vládních stran kromě strany lidové.

Ciriaci totiž událost pozdravil, Hlinka odpověděl pozdravným dopisem, nuncius se ozval latinsky psaným dopisem, který byl sorta určen k publikaci, který však noviny HSLS *Slovak* uveřejnily. Ciriaci v něm Hlinku „na rozdíl do Prahy“ velmi chválil za jeho oddanost Svratému otci. Poslední věta tvořila (jistě nechtěně) politické vyvrcholení dopisu, a prozrazovala diplomatickou neohrabanost autora: „Statečný slovenský národ uchová v paměti.“

Ministr zahraničí Edvard Beneš reagoval neprodleně, byť předtím požádal Malypetra, aby kampaň své strany zastavil. On i jeho zástupce Kamil Krofca (oba s obtížemi budovali před levy k Vatikánu most v podobě

dohody „Modus vivendi“ – viz I. díl kap. XV/3) se právem obávali následků. Pozval nuncia k rozhovoru, který se odehrál 14. září 1933. Závěr jednání, které trvalo několik hodin, lze shrnout jednoduše: Vatikán musí chápat, že ČSR nemůže strpět takové vmešování do svých vnitřních záležitostí. Přitom za nejzávažnější byl považován prohřešek, jehož se nuncius dopustil použitím termínu nikoli „československý národ“, který Beneš neochvějně zastával, nýbrž „slovenský národ“. Ciriaci se hájil, že slova jež napsal („Gens Slovakorum“), byla mluvena jinak. Vláda však přijala následně komuniké, ve kterém dopis odsoudila, a požádala Svratou stolicí, aby posoudila (ersuchen), zda by Ciriaci neměl být povolán do Říma k vysvětlení věci. To se rovnalo prohlášení Ciriachio jako nuncia za nezávadného. V následující diplomatické přestěnce Vatikán ustoupil, Ciriaci odjel „na dovolenou“ (pak byl pověřen nunciaturou v Lisabonu), ale (jaksi za tresť) téměř dva roky trvalo, než byl ustanoven v ČSR jeho nástupce (stalo se až k 21. říjnu 1935), a Edvardu Benešovi dalo (za pomoci Jana Jiřího Rückla) nemálo práce vše urovnat.

Neméně podstatný byl vnitropolitický dopad aféry. HSLS vešla ve známost v mezinárodní politice. Všichni mohli seznat, že základ ideje Československa jako národního státu, idea československého národa, se dostává do krize, protože největší slovenská politická strana tento národ neuznává a dožaduje se uznání slovenského národa vedle českého národa jako nositele státní myšlenky.

„Od třicátých let bylo již zcela zřejmé, že myšlenka československé národní jednoty, o kterou se ČSR měla opírat, nebude realizovatelná.“

(J. Rychlík, *Češi a Slováci v 20. století...*, I., c. d., str. 131)

Autor citátu striktně i zjednodušeně vyjádřil názor, že se nepodařilo za posledních pannať let existence vytvořit (či udržet) politický československý národ, skládající se ze dvou národů kulturních. Může to být považováno za tvrzení předblhající dobu. Vždyť čechoslovakismus chápal jako samozřejmost velká většina Čechů a i v roce 1935 se proti němu vyslovlia jen menšina slovenské politické reprezentace, dokonce menší než dříve (viz dále). Na druhé straně bylo patrné, že za svébytností Slováků jako moderního politického národa stála ne-li ve větší, pak alespoň v podstatné své části bojovně naladěná nastupující slovenská generace. Neměl-li se dějinný trend v této zásadní otázce státní identity národního státu CSR změnit, pak vstoupovala patrně do fáze, kterou sorta bylo možné chápat jinak než jako krizovou.

Byla tu zdánlivě snadná odpověď: včas a pokud možno rychle začít vyjednávat o krocích, které by směřovaly k uznání slovenského národa za národ politický a svébytný s tím, že i tak tvoří součást československého národně-státního společenství; národ, který má nárok na přiměřený díl

spřávy země, kterou obývá. Vždyť by se jistě našel dostatek mezistupňů, který by umožnil oběma stranám činit alespoň malé krůčky vpřed. Nabízel se např. varianta oficiálního uznání státního národa jako česko-slovenského.

Jednoduše to však jistě nebylo. Byla tu námitka: okamžitě by vyvstaly samozřejmě jako aktuální požadavky na autonomii jako princip spravování státu i v případě národních menšin. Němců v Českých zemích, jejichž menšina byla přece stejně početná jako slovenský národ, a požadavek autonomie vzniesla už v okamžiku, kdy se politicky v roce 1919 ustavila. Autonomii Maďarů na Slovensku, kteří ve většine československý stát odmítali, neuznávali trianonský (vlastně versailleský) mír a byli více či méně otevřeně iredentisticti; ti by zcela jistě považovali svoji autonomii jen za první krok na cestě k oddělení. A samozřejmě zavedení závazné smlouby autonomie Podkarpatské Rusi (a řešení alespoň autonomních práv Rusinů, obyvajících východní Slovensko).

Nicméně argument je to v zásadě zcestný. Autonomie jako prostředek řešení práv národních menšin je odlišným problémem než autonomie celých národů, nehledě na to, že k uplatnění práv národa ve státě není vždy třeba autonomie. Československé menšině se těšily mezinárodně zaručeným právům menšin, ovšem jen kulturním a individuálním. ČSR se v obavě ze ztráty integrity státního území vzhledem k okolnostem, ve kterých se zrodila a vyvíjela, bránila tomu, aby autonomní práva menšin byla chápána jako kolektivní a územní. Stav a rozložení těchto menšin, které se vyvinuly za celá stáletí osídlení především Němců v Českých zemích a Maďarů na Slovensku, toto řešení, převzaté v zásadě ze zkušeností vývoje v Předlitavsku a názorů předlitavské sociální demokracie, situaci nejlépe odpovídalo. Nebylo tím řečeno, že musí odolat nástrahám, jež přinesla meziválečná doba a které doba jejich tvorby neznama a znát nemohla. (Nelze se v této zobecňující rovině vyhnout jinak nepatřičnému předbhlání dějin. Kulturně autonomní řešení problému národních menšin v meziválečné době nakonec opravdu selhalo. Tyto menšiny, zvláště německá v ČSR, se staly zdrojem a zároven nástrojem stupňování mezinárodního napětí a nakonec propuknutí 2. světové války. Proto mezinárodní společenství – OSN – přijalo posléze v obavě z narušení bezpečnosti kontinentu v budoucnosti řešení ještě drastičtější – transfery.)

Otázka zní ve skutečnosti a své podstatě tedy jinak: nešlo o „autonomizování“ státu, nýbrž o to, zda by uznání Slováků za svedbny národ a státněmocenské řešení tohoto uznání v podobě udělení autonomie zemi Slovenské stát poslilo, či oslabilo. Posunulo by to jeho politické spektrum doprava, od demokracie směrem k fašismu či nacismu, kam tihla část slovenské politické reprezentace (a kam se poté obrátila) – nebo by ji to naopak pomohlo demokratizovat? Teprve v závislosti na tom bylo možné posuzovat, zda by takové řešení pomohlo odvést politicky (a snad i kul-

turně) neukojené národní menšiny od koketování či přímo přátelení se s fašistickou ideologií a politickou silou.

Byli to právě slovensší Čechoslováci, kteří byli přesvědčeni že by to byl chybný krok. Ivan Dérer se v roce 1935 problému zevrubně věnoval a shrnul:

„Ak prijimeme stanovisko, že Slováci sú osobitný národ so zvláštnymi potrebami národného sebaurčenia, konzekvetne dospejeme k právu zriadiť si samostatný štát a za tým účelom sa oddrhnúť od ČSR.“

Autor, který ho cituje a z jehož knihy je citát převzat, Déreera doplňuje:

„Dérerova prognóza byla v zásadě správná ... Československu nebylo dopřáno dost času, aby se [československý – Z. K.] politický národ mohl vytvořit. Období let 1918–1938 bylo příliš krátké a Československo se vyvíjelo vlastně v nepřátelském obkličení.“

A dále při hodnocení Zjazu du mladej slovenskej generácie:

„Vývoj tak jasně ukázal, že u mladé generace intelektuálů je myšlenka československé národní jednoty, a z ní odvozené centralistické uspořádání státu, již mrtva.“

(J. Ryhlik, *Češi a Slováci ve 20. století...*, I., c. d., str. 128, 131.)

S takovým apodiktickým soudem, řazeným již k letům 1933–35, lze sotrva bez výhrad souhlasit. Nejde jen o to, že vývoj mohl mnohé ještě změnit. Chybné je především ztotožňování národa se státem, resp. striktní tvrzení, že ve 20. století mají šanci na přežití pouze státy národní. Na místě je tu spíše jiné, době poloviny 30. let více odpovídající hodnocení:

„...autonomistické hnutie je treba chápat v jeho vtedajších cielech – slovenská autonómia mala byť prostriedkom na vnútorné posilnenie štátu, a nie na jeho rozbitie. Drvivá väčšina Slovákov a tiež najsilnejšia politická strana na Slovensku – Hlinkova slovenská ľudová strana – ostávali na platforme Československa. Aj keď sa na českej strane hovorilo o slovenskom separatizme, bola to chiméra, ktorá vyplývala z neznalosti slovenskej politiky a hlavne z nesprávneho chápania autonomizmu, ktorý sa zamieňal za separatizmus... Samotní Slováci a konkrétne Andrej Hlinka nechceli, aby sa slovenská otázka junktimovala otázkou sudetoneckou [tj. nepodmiňovalo splnění slovenských požadavků splněním požadavků sudetoněmeckých a naopak – Z. K.]...“

(D. Kováč, *Slovensko v medzivojnovom Československu...*, c. d., str. 235)

Podstatou celé věci je posouzení toho, zda „slovenský zázrak“ skutečně vedl v průběhu pouhých pánácti let ke zformování Slováků jako moderního sociálně kompletního národa, který plným právem vyvíčoval politické požadavky a nároky na odpovídající podíl na státní moci, resp. na změnu jejího uspořádání. Před pouhými dvaceti lety tak činil (neúspěšně) národ český v Předlitavsku. Následujícími několika řádky nelze samozřejmě nahradit fundamentální rozbor, který si otázka žádá a který nebyl do-
sud proveden. Z nouze se pokusíme vstráčit s paralelou.

Hospodářsky Slováci nebyli pány v zemi, kterou obývali (natož na celém Slovensku), ba ani neměli převahu nebo spolupřevládající postavení v hlavních výrobcích, na finančních trzích. To náleželo kapitálu českému, maďarskému či židovskému. Zatím nelze zřejmě vyslovit autoritativní ná-
zor, že byli natolik silní jako např. Češi před rokem 1918, kteří tehdy ovlá-
dali 20–33% hospodářství Českých zemí. V tom byla, zdá se, jejich nej-
větší slabina.

Proces modernizace slovenského národa přesto pokročil do stupně, kdy bylo možné považovat ho za národ sociálně kompletní. Slováci měli svou svébytnou buržoazii, jako sociální třídu organizované dělnictvo, pozem-
kovou reformou posílené rolnictvo, jejich požadavky kulturní a státní po-
litické formulovala svébytná vrstva inteligence. Dokonce právě v tomto bodě dávali o sobě Slováci nejvíce vědět. Mnohé přežívalo ještě ze starých kořenů. Nicméně ty tam byly doby, kdy města byla maďarsko-německá či maďarizovaná a vesnické obyvatelstvo uzavřené před světem do místní zaostalosti (viz i III. díl, kap. XI./2). Uplatňování základních občanských práv pronikalo od roku 1920 zemi a stávalo se základním atributem spo-
lečenského života. Spolková organizace v hospodářství, kultuře a politice podchytila většinu slovenského národa a dokázala ho v případě potřeby mobilizovat k veřejným vystoupením. Slováci prokazovali to, co dokázou moderní národy na vzestupu: chápali se svých práv s vehemencí, na kte-
rou již právy „nasyčené“ národy starých demokracií hledí s údivem.

Vládní kruhy i Hrad otázkou podceňovaly, zavíraly před tímto skuteč-
nostmi oči. Neochota přiznat svébytnost slovenského národa jako moder-
ního národa politického v té či oné podobě nejen v roce 1933, ale i později z obavy před tím, že je jen úvodem k rozbití republiky, očividně problém pouze obcházel. Řešení bylo hledáno v administrativních reformách, v úpravě krajského zřízení, agrárníci propagovali „regionalismus“ atd. Krok za krokem se tak stále očividněji fabrikoval agitační materiál pro posilování nesmířitelných křidel autonomistických stran. Tím, že parla-
mentní demokracie odmítala jejich hlavní požadavek a nesusměřovala se na hledání způsobů uznání slovenského národa jako samostatné enti-
ty, ovdědčila konzervativní křídla těchto stran od samotné demokracie. Jejich fašistická uskupení tak nabývala na síle a hledala politické opory v tomto táboře doma i za hranicemi.

I v oboru historie je sotva přijatelný takový postup, který přímocně od-
vozuje budoucnost od takových tezí, jakou je např. ztotožnění národa a stá-
tu. Vyvoji, jak svědčí události, je vždy mnohem složitější a téměř v každém
svém okamžiku nabízí několikrát řešení. Ve skutečnosti jde o odborné kva-
litní vstup do světa tzv. virtuální historie, a ta je naší slabinou.

3. Od Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei k Sudetendeutsche Heimatsfront a Sudetendeutsche Partei

a. HENLEIN A JEHO PověŘENÍ. ZALOŽENÍ SUDEFENDEUTSCHE HEIMATSFRONT

Založení náhradní organizace za DNSAP, která měla ukončit svůj život
každou chvíli (a jejíž vůdci byli v ohrožení zatčením), provázely až ku-
rtozní souvislosti. Starali se o ni především nebo zprvu výhradně sami
nacisté (viz kap. XXVIII/2) a všichni to věděli. Vedení DNSAP rozhodlo
i o typu této organizace, kterou nazvalo již 21. července 1933, tedy téměř
čtyřl roku před rozpuštěním strany, Sudetoněmecká akční fronta; sude-
toněmečtí se tak měli dostat oficiálního statutu – vždyť se zatím kromě
malé odštěpené frakce BDL v oficiálním názvu žádné strany ani neob-
jevilo, na což se zapomíná. V nacistickém pojetí šlo také o přiznačnou,
stejně jako těžko proveditelnou „nordickou lesť“ a sotva lze předpokládat,
že by ji DNSAP předběžně nekonzultovala se svou velkou říšskoněmeckou
sestrou.

Vyvořit novou stranu-nes stranu byl náročnější úkol, než vést např. do-
savadní DNSAP. Vždyť nová organizace měla být představitelem celé su-
detské „Volksgemeinschaft“, tj. sudetského národního společenství bez
rozdílu stavů a sociálních tříd. Jejím pojítkem měla být pouze příslušnost
k onomu národnímu společenství. Již to byl sám o sobě v podmínkách ně-
mecké menšiny v ČSR problém složitý. Její okraje se stalem soužitím
s Čechy rozmyšly. (Názorně to ukázal nakonec i problém výběru vůdce
– viz dále.) Snad ještě náročnější bylo, že organizace měla alespoň po ně-
jaký čas plnit podle potřeby úkoly politické strany a zároveň jí nebýt. Už
jen z hlediska organizačního to byl oříšek, protože vůdcovský systém, kte-
rý měl být organizací dán do vlnku, si vyžadoval tuhý centralismus.

To vše byly však vzhledem k hlavnímu cíli malichernosti. Českosloven-
ští nacisté nahlíželi na poslání nové strany-nes strany totiž naprosto jedno-
značně. Měla být daleko počemnější než jejich, čehož mělo být dosaženo
tím, že bude v rámci ČSR všenněmeckou, všestavovskou, netřídní, pouze
národní. Měla být ze strany státu nenapadnutelnou, protože bude hlásat
na rozdíl od DNSAP loajalitu k ČSR (alespoň pokud nezesílí natolik, aby

její zákaz byl pro stát jen stěží proveditelný). Hlavně však měla plnit poslaní, kterému se zatím oddávala DNSAP – tj. dosáhnout maxima německých národních cílů. Podle potřeby buď s ohledem, nebo bez ohledu na státní integritu ČSR.

Na místě je tu opět úvaha o oprávněnosti sudetoněmeckví jako sjednocujícího pojmu pro české, moravské a slezské Němce (nemluvě již o slovenský). Podle Hanse Lemberga existovali sice „jako politicky vymezitelné a vědomě společenství“ po roce 1918, aby zároveň výstředně voleným citátem z nacistické propagandistické publikace Rudolfa Fischera, vydané v Berlíně roku 1934, která přitom sudetoněmecké identity samozřejmě přála, konstatoval:

„Sudetští Němci, to jsou jihomoravští Rakušané, šumavští Bavoři, chebský Frankové, Sasové z Krušných hor a Českého středohoří, Slezané z Jizerských hor, Krkonoše a Jeseníků, chudobní chalupníci a foukači skla a domáccí dělníci, dělníci v dolech a ženy v tkalcovnách, (kdysi) bohatí chmeláři v rovině a chudí rolníci na horských hřebenech, to je nesmýslně zaostrala část rakousko-uherské monarchie, schéma bez krevního oběhu, bez hlavy, bez srdce, to není celek ani polovina, to je něco od všeho, ale je tu jedna vlastnost, která je bez výjimky poznamenává: že jsou podrobeni vítěznému právu Čechů, že všichni zakoušejí potíže, že všichni žijí v žaláti. To je to, co z nich dělá společenství.“

(Cit. dle H. Lemberg, *Československo v přelomovém roce 1933*, str. 900, nebo R. Jaworski, *Historické argumenty v sudetoněmeckém národním boji v letech 1918–1938*, str. 90–91)

Zmíněné „ne-společenství“ tedy pomalu a většinou neúspěšně, jak ukazovaly bezvýsledné snahy o vytvoření jednotící nadstavby v parlamentním zastoupení, dorvátřely (opět neúspěšně) na politické rovině v celek společné zájmy a organizace po celá 20. léta. Oprávněné politické sudetoněmeckví se však mělo stát až dílem proponované „akční fronty“. Realita ČSR i skladby německé politiky v ČSR byla však těmto plánům zatím vzdálena. O zformování národní identity československých Němců nemohlo být samozřejmě ani řeči; ta je záležitostí několikánásobně dlouhodobější.

Již sám výběr vůdce předpokládané „Sudetendeutsche Aktionsfront“ byl náročnou záležitostí. Mnoho se dalo pokazit. Měl to být muž neznámý i známý, neangažovaný zatím v DNSAP a jeho afilovaných organizacích, nejlépe takový, který nebyl nikdy ani jejích členem, zároveň však takový, který bude nejen schopen dostát úkolu, bude požívat i v začátcích dostatek autority a zároveň bude z hlediska nacismu spolehlivý a věrný. Zvláště poslední vlastnost v německém prostředí a v nacismu znamenala velmi mnoho. První volba, kterou sdělili kandidátovi sami Krebs a Jung, tj. v DNSAP muži nejvyšší, padla na rektora Německé uni-

verzity v Praze Mariana San Nicolò. Nebylo to asi nejšťastnější, nicméně San Nicolò z důvodů, kterých se můžeme jen domýšlet, odmítl. Byl sice pevným a útočným národním a antisemitou a jako takový nestal nyní v čele Německé univerzity v Praze náhodou. Hodlal se však zřejmě věnovat sice politicky angažované, leč přece jen univerzitní kariéře, jak o tom svědčí jeho pozdější působení na mnichovské a pak znovu na pražské univerzitě.

Jako zázrakem se ale objevila postava oč nenápadnější a v jistém smyslu problematičtější, o to vhodnější. Konrád Henlein. Nikdy nebyl členem DNSAP, Volkssportu či jiné podobně vysloveně nacistické organizace, nebyl dokonce ani nacistou svým smýšlením. Emancipoval se v turnerském hnutí, tj. v organizaci Deutscher Turnverband (DTV), nejpčetnější německé tělovýchovné organizaci v ČSR (viz I. díl, kap. XXIV/1). Tak se dokonce dostal do postavení, kdy mohl být považován nejen za partnera bratrského nacistického Volkssportu, ale i za jeho rivala. Vývojová čára DTV totiž ve 20. letech procházela kolísavými křivkami. Avšak již před vypuknutím světové hospodářské krize se DTV silně zpolitizoval a zmilitarizoval. Vlivem vlivné sítě autoritářského, ke klerofašismu se klonícího Kameradschaftsbundu (KB) nikoli v aktivistickém, nýbrž v útočném německonacionálním všenárodním pojetí.

Henleinova kariéra v DTV byla poměrně rychlá. Už v květnu 1931 byl zvolen svazovým náčelníkem tělocvičky DTV, čímž vplul do jeho ústředního vedení. Jako politický vůdce se předvedl na turnerské slavnosti 13.–16. července 1933 v Žatci a odtud vedla už strnáá politická dráha vzhůru. V rámci československé delegace byl vyslán na turnerské slavnosti všech zahraničních Němců (Deutschtum im Auslande) ve Stuttgartu, organizovaných již nacistickým Německem, a zde byl, čehož se jiným (ani skanlím nacistům!) nedostalo, přijat příznivě samotným Hitlerem. Ať už byl smysl tohoto setkání jakýkoli, byl tento akt pochopen jako Hitlerův souhlas s Henleinovým jmenováním sudetoněmeckým „vůdcem“.

Henleinovy kvality vůdce sudetských Němců nebyly ale prosy širáně pro české německví příznáčné. Jedním bylo to, že byl jen třicetiletým Němcem a čtvrtěním Čechem, což nebylo ovšem právě výjimečné.

„Marka, Hedvíka Anna Augusta, rozená Dvořáčková, byla dcerou Němky a Čecha. Pocházela tedy z národnostně smíšeného manželství. Takové sňatky Henlein zvláště po roce 1938 v zájmu své politiky germanizace sudetoněmecké župy zásadně odmítal. Proto také bylo dívčí jméno matky říšského státního zástupce a gauleitera (Reichsstatthalter u. Gauleiter) změněno na Dworatschek, germanizováno, ...“

(R. Gebel, „Heim ins Reich“, str. 43.)

b. KAMERADSCHAFTSBUND A SPANNISMUS

Tento štrám nebyl nijak hluboký. O tom, že na něm však přece jen záleželo, svědčí typicky německoský způsob přejmenování matky. Mnohem podstatnější roli hrála a měla sehrát Henleinova příslušnost k spíše ilegální než pololegální organizaci Kameradschaftsbund, spojující především české Němce (stoupence měl ale i v Rakousku a v Německu), který vyvíjel činnost po způsobu zednářských loží od roku 1925. Nebyl organizací početnou, ale elitní, spartácký svůj cíl nikoli v sobě samé, nýbrž v ideovém působení v jiných organizacích, do jejichž vedení jeho členové plánovitě pronikali. Spojena byla s ideologií Othmara Spannana, svého času (do roku 1919) profesora techniky v Brně, pak ve Vídni. Jeho učení se blížilo sice fašistickému a nacistickému, nacistickým však nebylo. Spíše bylo možné ho považovat za rakouskou klerikální podobu autoritářství. Stavělo na stavovském zřízení, stejně jako na elitářském, protidemokratickém a „vůdcovském“ pojetí vlády a konečně na mimořádném posláni německého národa, tvořícího „Volksgemeinschaft“ tj. národní společenství, do kterého mají přístup pouze opravdoví Němci. To mělo vytvořit ve střední Evropě státní celek, sahající od moře k moři. V něm pak byla ostatním národům přisouzeno jen vykonávání podřadných, služebných prací pod vedením Němců.

Z vůdčích osobností německoského Kameradschaftsbundu nutno jmenovat především Waltera Brandta, Ernsta Kundta, Hanse Neuwirtha, Wilhelmna Sebekowského a Konráda Henleina. Příznačné pro ně bylo nikoli využívání běžné spolkové činnosti, nýbrž zmíněné systematické pronikání do vedení důležitějších organizací a institucí Němců v CSR a jejich ovlivňování v duchu spannovských idejí. Působili samozřejmě i v DNSAP, v německé agrární straně (Bund der Landwirte), především ale v nestranických orgánech. Např. ve všeobjímajícím a důležitém Svazu Němců (Bund der Deutschen), ve Svazu německých měst a okresů (Verband der deutschen Städte und Bezirke) a v mnoha dalších – a také v Německém tělovýchovném svazu (DTV), kterému byla přisouzena mimořádná úloha ovlivňovat mládež na jedné straně, na druhé pak budovat paramilitární síly, schopné sehrát v příhodném okamžiku i roli polovojenských či požádkových trupů.

A právě DTV se stal doménou Henleinovou. Poté co se Henlein stal členem vedení DTV, pracoval i tu intenzivně. Prosazoval vůdcovský princip, který byl Kameradschaftsbundu vlastní. Podalho se mu např. snížit počet členů ústředního vedení z 13 na 5 a v tomto užším vedení preferovat pravomoci předsedy. Systematicky směřoval ve struktuře DTV k omezení volitelnosti funkcionářů a jejím nahrazení jmenováním vyšším vůdcem. Zároveň (v tom narážel zprvu na nepochopení z jeho hlediska jisté „zpozditě“ DNSAP) žádal Henlein odstranění vlivu politických stran na činnost

DTV. Posléze mělo jít o jejich odstranění vůbec s cílem, že DTV nabídne svoji členskou základnu pro vytvoření jednotného sudetoněmeckého hnutí. Co nebylo možné v roce 1931, stalo se realitou roku 1933. Nejen prosazované vůdcovské principy, ale právě toto heslo o nadstraníctví se stalo jedním z ústředních. Konečně rozhodovalo, že Henlein dával k dispozici armádu o cca 170 000 členů, jakou se nemohla pochlubit žádná jiná německá organizace.

Tyto skvělé perspektivy měly jeden háček, který se mohl a zčásti musel změnit v problém: někteří Henleinovi druhové byli ortodoxními spannisty (on sám tolik ne), a tak byli např. i katolíky. Pokud pak tihl k fašismu, byli blízko v Rakousku silnému klerofašismu, a nebyli tudíž „národním socialisty“ jako hitlerovci, ale to proto, že odmítali jakýkoli socialismus. Měšičích rozdílů bylo víc. Jeden se týkal i stupně antisemitismu, který byl u hitlerovců absolutní a rasový, nikoli náboženský. V době, o níž jednáme, to však nebylo na zábranu Spannovi, aby obdivoval Hitlera, ani Hitlerovi, aby ctil Spanna.

Samo ustavení nové organizace, jež dostala ještě umírněnější název, Sudendeutsche Heimatsfront (SHF), tj. Sudetoněmecká vlastenecká fronta (nebo Sudetoněmecká fronta domoviny), proběhlo hladce. Již 1. října 1933, tedy před rozpuštěním DNSAP, vydal Henlein, designovaný k novému posláni nacisty, prohlášení, v němž oznámil založení SHF jako cestu k odstranění politického stranictví ustavením organizace, jež bude pečovat o celé národní společenství (Volksgemeinschaft), o všechny jeho stavy. Poprvé tu byl použit i pojem „sudetoněmecký kmen“ (Sudendeutscher Stamm), který klasifikoval sudetské Němce jako součást celoněmecké „Volksgemeinschaft“. Šlo jistě o východiško z nouze, protože všichni věděli, že Němci ze „sudetských zemí“, tj. sudetští Němci, žádný kmen netvořili a nerovň (viz výše). Na druhé straně byl napadán některými nacisty jako neoprávněné vylučování českých Němců z oné všenněmecké nebo alespoň velkoněmecké Volksgemeinschaft.

Henlein v duchu této politicky nosné ideje horlil proti sobectví a osobní ješitnosti a končil zvoláním: SHF je počátek organizování národa. Sílilo se však rychle dostalo z pytle ven. K SHF se totiž přihlásili tři bývalí poslanci DNSAP a totéž udělali její členové, ba dokonce celé nacistické organizace. Henlein musel učinit nové prohlášení, ve kterém popřel, že by to něco znamenalo, neboť on a jeho přátelé (tj. lidé z Kameradschaftsbundu) mají „vedení hnutí pevně v rukou“. V Praze pak 8. října 1933 na tiskové konferenci tento ton ještě posílil. Než byla schůze úředně rozpuštěna, stačil ubezpečit přítomné o věcech až neuvěřitelných: je pro demokracii, stojí plně na půdě československého státu, rasová otázka v jeho hnutí neexistuje, antisemitismus je mu cizí. O čtyři dny později v Liberci na otázku po programu prohlásil, že žádný není a nebude ho třeba, neboť není ani strany. Následovaly vnitrostranícké (v neexistující straně) pokyny,

v nichž bylo členům důtklivě kladeno na srdce, aby se vystříhali všeho, co by mohlo naznačovat, že je SHF následníkem nacionálů (DNP) a nacionálů (DNSAP). Vnitřní nařízení SHF z 4. června 1934 dokonce hrozilo, že každý, kdo by se provinil proti zákonu na ochranu republiky, bude z SHF okamžitě vyloučen. Jakýsi vrchol tohoto jakoby protinacistického tažení se dostavil ještě téhož roku. Henlein prohlásil, mife na neújznanamějšho nacistu v CSR, Hanse Krebse, který z obavy před soudem uprchl do Německa, že hluboce opovrhuje vůdci, kteří dezertují. Při té příležitosti řekl dokonce:

„Říkám jasně, že jsem s hitlerismem nikdy neměl a nemám nic společného. Německý nacionální socialismus končí pro nás na hranicích, stejně jako tam končí SHF. Nejsme žádným pokračováním Krebsovy strany.“

(Rumburger Zeitung, 9. října 1934, cit. dle César-Černý, Politika německých buržoasních stran..., II., c. d., str. 238.)

Tato masivní kampaň mřítla nepochybně na dvě strany. Jednak měla získat dosud politicky neorganizované obyvatelstvo, kterého byla pochopitelně většina, a nalákat stoupence ostatních německých stran, kteří také nechtěli mít s hitlerismem nic společného, jednak to byla hra o život.

Československé úřady, jejich informátoři doma i za hranicemi, viděli totiž situaci přes to vše jinak. První neořičiální návrh na rozpuštění SHF (informace obsahovala i údaje o finanční podpoře SHF z Německa) byl podán dokonce již 13. října 1933. Československý konzulát v Lipsku 22. listopadu 1933 hlásil, že Henlein a jeho hnutí mají plnou důvěru iredentistů (Sudendeutscher Heimabund, Sudetoněmecký svaz domoviny), že ale Henlein obratně klame úřady: jejich benevolenci kvitovala iredena s posměchem. Již 28. listopadu 1933 byl zatčen jeden z Henleinových nejbližších, Walter Brand, 28. listopadu byl rozpuštěn bývalý nacistický odborový svaz, který již spolupracoval s SHF, a v lednu 1934 byli zatčeni tři vůdci SHF s vážným obviněním, že pokračují v činnosti rozpuštěné DNSAP, atd. Už na jaře 1934 měla policie dostatek důkazů pro rozpuštění SHF na podkladě zákona na ochranu republiky. Policiejí úřady dost jednoznačně nabízely řešení zákazu SHF jako žádoucí a snadné. Rozhodování však putovalo politickými cestami, nikoli právními. Nad SHF visel Damoklův meč rozpuštění ještě dlouho a definitivně se rozhodovalo dokonce až před volbami na jaře roku 1935.

V nové organizaci byly rozpor. Zatímco vůdci DNP šli za Henleinem bez odmluv, někteří nacisté v SHF se chováli jinak. Žádali dokonce, aby do vedení SHF byli přijati předáci DNSAP, jako např. zakladatel nacistu Rudolf Jung (dokud byl ještě ve vězení), což by samozřejmě znamenalo všechno Henleinovo úsilí právě takové věci před úřady a veřejnosti

vyvracet. Od života oddělení nacisté ve vězení dokonce uvažovali o založení nové nacionální strany. Krebs a Jung v Německu, kam nakonec oba uprchli, proti Henleinovi intrikovali a v SHF občas propukaly půtky mezi mladými nacistickými radikály a umírněnými. Nespokojen byl i odborářský předák nacistů Rudolf Kasper, který měl pověst vůdce sociálně radikálního křídla nacistů.

Henleinova prohlášení z té doby byla však motivována přímo strategickým cílem zajistit SHF legalitu. Slovy loajality k Československu se nešetřilo, a protože nenásledovaly z Německa patřičně tvrdé odsudky či dokonce zatracení, bude asi pravda, že se SHF chovala obratně tak, aby nenarazila ani v nacistickém Německu, ani v demokratické CSR. Prezidentským ministerstvem rady CSR získalo dokonce informaci, podle které měla

Jeden ze zakladatelů nacistu a vůdčí činitel DNSAP Rudolf Jung.

Hitlerova kancelář odpovědět po rozpuštění DNSAP na dotaz jednoho z jejích emigrovanějších předáků takto: je třeba se zatím zdržet jakékoli protistátní činnosti, chovat se loajálně k Henleinovi a nezhoršovat vztahy mezi CSR a Německem. Hitler zatím něco takového nepotřeboval.

Takto získával Henlein a vůdčí skupina SHF drahocenný čas legality, který využívali k intenzivnímu náboru členstva. Brzy se ukázalo být iluzivním úsilí ostranních stran po zákazu DNSAP a DNP stáhnout k sobě v „náborovém měsíci“ bezprizorné nacistické členstvo. Pohltla ho (a organizovaně) SHF a již k 20. červnu 1934 hlásila hrdě, že je největší německou stranou a disponuje 85 000 členů. Slova o odmítnutí stranictví zůstala pochopitelně na papíře a SHF budovala urychleně svoji stranickou organizační strukturu. Centrálu, kterou sám řídil, umístil Henlein do Chebu, pro Velkou Prahu zřídil zvláštní sekretariát (řídil ho Wilhelm Sebe-

kowsky), ustaveny byly zemské organizace. Té z Čech stál v čele nacistům blízký Karl Hermann Frank. Jmenování vůdci odpovídali za vybudování krajských, okresních a místních organizací. V čele každé z nich stál další vůdce, jehož pravomoc omezoval jen vůdce nadřazený. Henleinův systém byl více hierotvorský než systém rozpuštěné DNSAP.

c. HENLEINOVO ÚSILÍ VKLÍDNIT SE DO „NORMÁLNÍ“ ČESKOSLOVENSKÉ POLITIKY

Henleinovo úsilí vřadit se do německé politiky v ČSR šlo odvážně ještě dál. Hledal, celkem logicky, dokonce i spojení s jejím aktivistickým vládním křídlem. Nešlo o spolupráci s křesťansko sociální stranou, jež by se dala předpokládat, protože svým katolicismem i sympatemi ke stavovskému uspořádání (viz dále) i tím, že byla již tři roky v opozici, se zdála být SHF nejbližší. Tato strana už na počátku fúzi ve stylu DAWG či DNP odmítla. Henleinova příliš optimistická představa, že se podaří přimět všechny ostratní strany (kromě „marxistů a internacionalistů“, tj. sociálních demokratů a komunistů), se neměla naplnit. Jednal však dál, i když bylo už jasné, že se musí končit s hesly o odmítnutí politické ho stranictví a že se SHF sama takovou stranou stává a jen vyjednává o spojení s jinými.

Prvním zprostředkovatelem se stal předák Německé živnostenské strany (Deutsche Gewerbepartei – DGP) Alois Stenzl. DGP byla poměrně malým uskupením, jež téměř od jedné voleb k druhým měnilo své partnery, s jejichž pomocí se chtělo dostat do parlamentu. Byl opravdu jen zprostředkovatelem, neboť Henlein mnil výš. Hlavním partnerem tvořící se koalici zcela nového typu měla být strídavě druhá největší německá strana v ČSR, německá agrární strana (BdL), už od Švehlovy „panské koalice“ pevný úd vlády vedených československými agrárníky.

První dohoda mezi Henleinem, Spinou a Stenzlem byla uzavřena dokonce už 25. října 1933. Na jaře 1934 došlo mezi SHF a živnostníky k rozladěním, protože se ukázalo, že SHF nemíni ujednání o vzájemném respektování voličských základů toho druhého brát vážně. Pochopitelně, tuto malou stranu si Henlein troufal vřadit ze soustěže, aniž by plnil sliby. Jednání s BdL škobrtavě pokračovala dál už jen proto, že šlo o mnohem víc. Jejich vyústění mělo několik variant, v žádné z nich však nechyběly následující prvky: potvrzení státovmnosti SHF, půlník SHF do struktury „normálních“, tj. nikoli extremistických německých politických stran, v neposlední řadě pak i nikoli nepodstatné proniknutí do sféry československých politických stran. Bylo totiž nemyšlitelné, aby s Henleinem vyjednávala vládní koaliční strana bez vědomí sesterské československé strany, tj. Republikánské strany venkova a maiorolnického lidu, která měla ve vládě hlavní slovo.

Spina vycházel z toho, že na venkově má Henlein slabší pozice a německá vesnice že jde ponejvíc s ním. Dohoda, kterou nabízel, byla prosta: BdL bude vládnout na venkově, SHF v městech (živnostenská DGP šla přes palubu). Henlein naproti tomu agrárníky potřeboval, protože jenom ti mohli svým vlivem ve vládě, resp. u svých československých kolegů blokovat stále víc hrozící nebezpečí rozpuštění SHF – a to bylo to nejdůležitější, o co nyní šlo. Pochopení nacházel nejen u nezanebatelného nacionálně radikálního křídla BdL. (Posílil je totiž Studentendecher Bund der Landwirte, který se v nové situaci vrátil do strany.) Situaci se mu dostávalo i u německé agrární mládeže, již stál v čele Gustav Hacker, rozhodný politik a budoucí muž číslo 1 ve straně (za války hrál velkou roli jako zemědělský odborník na Ukrajině a potom v Protektorátu Čechy a Morava).

Spina využíval tvzení Henleinových a snažil se ho systematicky tlačít k aktivismu. Všechny Henleinovy projevy byly však úřady a policií omezeny či přímo předem rušeny, protože byly vždy spojeny s protistátním chováním účastníků, nebo alespoň s vážnými konfliktky mezi antifašisty a fašisty. Henlein sblil Spinovi, že na Dni národního společenství (Tag der Volksgemeinschaft) v Karlových Varech 7. října 1934 v Karlových Varech pronese konečně zásadní projev, který zaplaší všechny pochybnosti o jeho loajalitě k ČSR. Spina se proto snažil prosadit, aby mu bylo konečně vyhověno. Jenže do Karlových Varů byla zároveň na týž den svolána sociálně demokratická profašistická manifestace, a protože se očekávaly militantní srážky mezi oběma tábory, byly obě akce zakázány.

Nato intervenoval Spina u ministra vnitra, nově už Švehlova zetež agrárníka Josefa Cerného. Nešlo o první kontakt. Republikánská strana jednání od počátku patronizovala (ve straně byl záležitostí pověřen příslušník jejího konzervativního křídla Viktor Stoupa). Agrárníci s tím spojovali ďalekosáhlé plány. Spina měl úspěch. SHF dostala povolení k tomu, aby v České Lípě uspořádala svůj sjezd. Na něm Henlein pronesl 21. října 1934 zásadní programový projev. V programu, který pak přečetl, opravdu odmítl pangermanismus stejně jako panslavismus, válku mezi ČSR a Německem zavrhl a prohlásil, že jediná cesta z bídy, způsobené válkou, vede přes dorozumění mezi národy. Skutečnost, že byla SHF založena v okamžiku rozpuštění DNSAP, vložil také aktivisticky: v nastalém chaosu bylo třeba usměrnit masy, které ztratily vůdce; byla to služba konsolidací státu. Fasismus a nacismus odmítl, o demokracii řekl dvojnásobně, že SHF si přeje opravdovou demokracii, nikoli jen formální. Jak napsal později Henleinův přítel a hlavní spoluvůdce tohoto „programu“, Henleinův druh z Kameradschaftsbundu Walter Brand, o koncepcu řeči byl předem informován i Edvard Beneš. Přemysl Šámal měl dokonce vyslovit pochybnost, jestli se jí, bude-li pronesena, jak je napsána. Henlein před sudetskými Němci nezdiskreduje. Aby dodal svým slovům na váze, učnil Hen-

lein opatření i v DTV (Deutscher Turnverband), který se stal rezervováním SHF: na 1200 bývalých členů DNP a DNSAP muselo odstoupit z funkce a na jejich místa nastoupili blízcenci Kameradschaftsbundu.

V průběhu těchto týdnů získával Henlein naznačenou taktikou, jež umožňovala, aby v ní každý viděl to své, další a další stoupence. Bund der Landwirte se naopak ocílal v defenzivě a společně především na sphenění další dohody, kterou s SHF uzavřel, tj. na sestavení společných kandidátek v parlamentních volbách, které se rychle blížily. Měli do nich být podle dohodnutých proporcí zařazeni kandidáti obou stran. Definitivní rozhodnutí však Henlein stále oddaloval, protože čas hrál v jeho prospěch. Z německé venkova docházely zprávy, že BDL slábne a SHF posiluje. Když agrárníci 19. února 1935 nabídli konečné znění dohody, Henlein, jist si už, že je dostatečně silný a že vláda nebude nyní zákazem riskovat, překvapil novým „velkomyslným“ manévrem: nabídl Bundu okamžitou fúzi obou stran. Byl si totiž jist odmítnutím nabídky a hodlal tak získat nový argument proti svému největšímu rivalovi na vesnici, jež by mohl označit za národního rozkolníka. Gustav Hacker fúzi sice odmítl, souhlasil ale s vytvořením bloku obou stran, protože BDL měl zájem na sestavení společných kandidátek s SHF (takové operace byly mezi německými stranami běžné), a tak ulomil nástupu henleinovců hrot.

Problém zákazu SHF se tak posunul do nové roviny. V Republikánské straně venkova a malorolnického lidu se díky popsanému vývoji vyhranilo a upevnilo konzervativní křídlo v čele s Viktorem Stoupalem. To začalo počítat s SHF, transformovanou do jakési neutrální, když ne už aktivistické polohy, jako se silou, jež by konečně umožnila oslabit socialistickou polovinu vládní koalice s perspektivou vytvoření koaliční vlády bez ní. Tisk levicových stran pochopitelně začal naléhat, aby se konečně rozhodlo a SHF rozpuštěna byla z důvodů, jež jsou nasnadě, že jde totiž o náhradní organizaci za DNSAP. Agrární list *Venkov* odpovídal na tuto kampaň nikoli přímo, ale s důtklivou připomínkou, že nejde o to, zda rozpustit či nerozpustit, nýbrž o to, „co se potom v německém táboře stane“. Bund musel čelit odštěpným skupinám ve své straně, od jednání však ještě neustoupil. Až na konci března 1935 veřejně oznámil, že Henlein nedodržel svoje slovo a že je všemu jednání mezi BDL a SHF konec.

Otázka rozpuštění se dostala v dubnu 1935, těsně před vypsáním voleb do Národního shromáždění, na pořad jednání vlády. Problém to byl svízelný, protože všem už bylo zřejmé, že Henleinovo taktizování vedlo k velkým úspěchům a přiblížilo mu na dosah to, s čím před rokem a půl začal, totiž přivést pod své prapory podstatnou část německého obyvatele Čechy a Moravy. Za dramatických jednání se vyjádřili pro rozpouštění všichni členové vlády kromě agrárníků, kteří ale také nebyli jednotní. Říkali, že po zákazu by vývoj v pohraničí byl nepředvídatelný. Nakonec se stalo něco neobvyklého. Vláda vyslala premiéra Jana Malypetra a minist-

ra zahraničí Edvarda Beneše do Lán, aby jako zástupci protichůdných názorů ve vládě požádali o rozhodnutí Masaryka.

Masaryk sám nebyl v rozpisu informací o vlastních aktivitách Henleinem pomínut. Henlein mu zaslal 2. dubna 1935 memorandum o clichech své strany a kromě toho mu poslal i telegram, ve kterém ho ujistil svou osobní oddaností. (V předvolební kampani pak SdP skutečně přímo na Masaryka neútočila.) Po zvažení složitosti celé věci se Masaryk nakonec rozhodl pro agrární stanovisko a proti rozpouštění. Bral samozřejmě v úvahu, že říci „pro“ by znamenalo další kolotoč jednání vlády s nejtým koncem. Přijatelné bylo v této situaci totiž jen rozhodnutí jednomyslně a agrární strana byla již zainteresovaná na jednáních SHF a BDL, takže by prezidentův hlas mohl vyjít naprázdno. V sázce byla také vládní kritika, která by snad následovala. Neméně nebezpečně se mu mohlo zdát, že by se Henleinův směr uchýlil do ilegality a vedl proti republice podzemní boj. Tak se Masaryk nakonec, do jisté míry asi ukolébán Henleinovou umírněností, rozhodl proti rozpouštění (Malypetr jeho stanovisko interpretoval důvěrně jako rozhodné NE).

Zvláště pokud šlo o obavy z Henleinovy ilegality, rozešel se Masaryk s názorem Edvarda Beneše stejně jako i německých sociálních demokratů (o československých ani nemluvě) a dokonce i německých agrárníků, jejichž libáňky s Henleinem byly už minulostí. Že by Masarykovo rozhodnutí bylo ovlivněno konzervativismem stáří nebo dokonce senilitou pravda nebyla; názor vychází z neznalosti. Prezident překonal těžkou chorobu (22. února t. r. se poprvé z Lán vrátil na Hrad) a podle svědectví z nejbližšího okolí byl duševně velmi čilý. Co mohlo připadat v úvahu, bylo snad to, že přece jen mohl dávat přednost zaběhaným pořádkům, vlastnost přiznátná pro rozhodování lidí ve vysokém věku. Jenže některé jeho kroky z té doby svědčily i v tom spíš o opaku (viz kap. XXX/1).

Tak bylo rozhodnuto a jediná námítky, jež byla přeměněna v čin, byl název SHF. Vláda odmítla, aby kandidovala ve volbách nějaká „fronta“, snad i v naději, že tak bude Henlein krátce před volbami oslaben. SHF si změnila na poslední chvíli jméno na „Sudetendeutsche Partei“, dala tím zároveň najevo, že ukončila ne o své vůli éru odporu proti politickému stanicví. Nic tím neztratila, naopak. Lest se podářila.

4. Totalitní strana v systému parlamentní demokracie?

Mohlo být už jasné všem, že se tu vytvořila politická strana nového, totalitního typu? Sovra, i když určitá zkušenosť tu byla. Pojem strany nového typu razila pro sebe a své sekce v jednotlivých státech stalinská Kominterná (problém raného, nebolševizovaného komunismu byl ale odlišný – viz

I. díl knihy). Byl tu chápán jako strana se zcela odlišným cílem a funkcí, než jaké si kladly moderní politické strany v parlamentní demokracii. Účast této strany ve hře parlamentní demokracie měla být pouze přípravnou fází k plnění jejího skutečného cíle – zničení demokracie a nastolení „diktatury proletariátu“, přesněji nastolení diktatury této strany. Jejím cílem byl totalitní politický systém. Šlo vlastně o stranu, jež měla s parlamentními stranami společně pouze to, že je chtěla spolu s parlamentní demokracií zlikvidovat.

Lze ale vést paralelu mezi takovouto „stranou nového typu“ a stranou Henleinovou (či NSDAP)? Vždyť strana nacistická, jakou se hodlala SDP v (zatím tajných) plánech svých vůdců zřejmě stát, o sobě říkala právě opak. Neměla být přece „předvojem“ (avantgardou), nýbrž svého druhu popřením politického stranictví, ztělesněním přání celého „národního společenství“ (Volksgemeinschaft). Ve skutečnosti však obě strany, stalin-ská komunistická a německá nacistická, měly společně to nejpodstatnější: cíl zničit parlamentní demokracii a nastolit vlastní diktaturu. Stalin-ská komunistická strana stavěla ovšem na odiv ústřední heslo o unifikovaném třídním boji (které se jaksi zredukovalo na zájmy mocenské elity v SSSR), strana nacistická hesla šovinistická a rasistická o právu vlastního, ostatním nadřazeného národa vládnout ostatním (které se jaksi zredukovalo na mocenské zájmy Velkoněmecké říše). Jádrem nacismu byl „národním socialismem“ se kryjící druh fašismu.

Takto srovnávat oba typy stran však současnici mohli jen stěží – nejen proto, že SDP se navenek stavěla jinak. Mnozí dobře viděli v nacismu fašismus a SDP považovali za stranu fašistickou. A stalin-ský režim jen některé považovali za „komunofašismus“. Pojem totality a totalitní politické strany („strany nového typu“), který byl pro oba typy politických stran spojovacím článkem, byl tehdejší vědě o společnosti totiž neznámý.

Až dějinný vývoj alespoň první poloviny 20. století si k popisu nových jevů, jako fašismus, nacismus, komunismus, když dokázaly činy svou podstatu, používání tohoto pojmu vynutil. I proto, že je stále předemtem diskusí a nezhádka je zneužíván, pokusím se vymezit jeho využití v této knize: používám jej totiž v elementárním pojetí vlády jedné politické strany, monopolu či naprosté nadvlády státu nad hospodářskou, politickou, kulturní a informační strukturou společnosti, vlády likvidující hranice mezi státem a společenskými seskupeními a podřízující všemocnému dohledu tajné politické policie, hlavního nástroje masového teroru, jakoukoli činnost každého, i toho posledního občana, který samozřejmě za tohoto stavu přestává být občanem.

Nový typ strany, jakou byla už např. NSDAP v Německu, se v ČSR zatím v roce 1935 ustavit nepodařilo. Její předchůdkyně, německočeská DNSAP, byla iniciátorem založení těchto stran i v Rakousku a Německu a zpočátku byla mezi nimi nejsilnější. Její postavení v parlamentním sys-

tému ČSR jí nedávало ale šance na dosažení cíle. SDP se tvářila jako strana parlamentní ještě okatěji než DNSAP. K nacistické dokonalosti jí zatím něco chybělo. Svým řádem a cílem k NSDAP však náležela. Skutečně totalitní se mohla stát samozřejmě až po zapojení pohraničních území Českých zemí či dokonce jejich celku do hranic Velkoněmecké říše. Toho bylo však možné dosíci pouze zničením ČSR agresí totalitního Německa, útokem zvenčí. Teprve od okamžiku, kdy totalitní Německo vzniklo, stal se takový úkol dějinně reálným nebo dokonce aktuálním.

Existenčním problémem německého pretendenta na totalitní stranu v ČSR, DNSAP, se stalo to, že nebyla schopna stát se „stranou celého národa“ (v tomto případě „sudetoněmeckého kmene“) a vyvolat pro naplnění zmíněného cíle takový vnitřní tlak, který by vzbudil oprávněnou agresi. V okamžiku, kdy se problém nastolením totalitního režimu v Německu stal otázkou dne (v dějinném slova smyslu), ji byl parlamentní režim ČSR nucen a celkem snadno i schopen v sebeobraně jako iredentistickou zakázat. Nejen DNSAP a kdysi Německá strana nacionální (DNP) se k dosažení cíle, ustavení totalitní nacionální politické strany nepřiblížily, nebo si ani tento úkol nebyly schopny vytyčit. Z hlediska nacistických cílů se staly pro Hitlera téměř bezcenné. Aniž bychom se oddali představám o tom, že dějiny tvoří různá „velká spliknutí“, dojdeme snadno k závěru, že ustavení strany typu SDP bylo na počátku dne a muselo se ze strany nacistického Německa těžit velkemu porozumění, programové shovívavosti a masivní podpory včetně finanční.

Československá demokracie byla zatím silná. I gottwaldovská komunistická strana se v okamžiku, kdy si vytyčila analogický cíl, propadla do hluboké krize. Brzká budoucnost měla o výsledku takových snah říci víc. Akutnější se však zdálo být po úspěchu ustavení SDP pokus o totalitní rozbití První republiky silami hitlerovsko-henleinovskými.

SDP (resp. SHP) naproti tomu prokázala už v okamžiku svého zrodu před volbami 1935, že během pár měsíců postoupila daleko na cestě stát se stranou „celonárodní“, že předemtem jejího působení je oprava cel-ek německého „národního společenství“, či s upřesněním jeho část „sudetoněmecký kmen“, a že si troufá ho zastupovat jako politický subjekt. Volby to měly prokázat (nebo ne). Z hlediska dějin politického stranictví to mohlo vyhlížet jako nepředvídatelný „zátrak“. Ve skutečnosti navazoval na mnoho jevů německého společenského života po roce 1918 i předtím.

Byla však SDP skutečnými cíli a strukturami opravdu totalitní stranou „nového typu“ ve chvíli, kdy šla do parlamentních voleb v roce 1935 tak, aby si zasloužila podporu nacistického Německa? SHP byla snad už na konci roku 1933, to neprokazatelně, ale od léta 1934 už zcela jistě a právidelně z Hitlerova Německa finančně podporována. Nešlo ještě o velký peníz – jen cca 27 000 Kč měsíčně – a měl být užít především cha-

ritativně (pro rodiny zatčených apod.). Bylo to přirozené – přisáhat na to, co z SHF bude, mohl sotvakdo. Dotace musely být samozřejmě drženy ve velké tajnosti.

Henlein sám se obrátil do Německa s žádostí o finanční podporu (skvěle kontrastovala, adresována cizí – a nepřátelské – mocnosti, s jeho ujišťováním o loajalitě k ČSR) a od okamžiku, kdy bylo jasné, že jde o podporu SHF jako politické strany v připravovaných volbách, byla otázka na ministerstvu zahraničí v Berlíně řešena 31. ledna 1935 už zásadně. I tady ale každou marku pečlivě vážili. Zprávy pražského vyslance Waltra Kocha byly totiž ve věci Henleinovy důvěryhodnosti zprvu (a dost dlouho) přinejmenším opatrné. Jistě nestrál (ještě) na jeho straně. (Psal ve své zprávě z 5. února 1935 o henleinovcích jako „o vídeňském směru pana Dolfuse“. Toho nacisté při pokusu o puč v létě 1934 zavraždili.) Nešlo jen o to, byli-li Koch dostatečně informován o skutečných Henleinových plánech. V Německu, ovládaném nacisty, musely zřít rozdíly mezi pravověrnými nacisty a spannovci mnohem rychleji a vyvrcholily v nepřátelství právě až v prvních měsících roku 1935.

„Jaký vliv měla kampaň proti spannismu v Říši na jednání o finanční výpomoci Henleinovi, není jasné, protože se zatím nepodařilo jejich průběh přesně rekonstruovat. Jisté pouze je – dokládá to samotným Henleinem dodatečně podepsané potvrzení z 28. srpna 1935, že strana nakonec na své volební aktivity obdržela z Říše celkem 331 711 RM./tj. cca 29 985 000 Kč/.“

(J. Kučera, *Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou*, ČCH 1997, str. 392)

S tak obrovskou finanční podporou nemohla počítat žádná německá strana v ČSR a sotva kterákoli strana československá. Tím, kde bere Henlein na bombastické akce SDP peníze, se obírala československá veřejnost často, když bylo jisté, že od svého členstva mohla na příspěvcích vybrat na volební kampaň pouze 300–400 000 Kč.

Přitom náklady na jednoho ordnera denně činily minimálně 20 Kč. Ve Znojimě při přípravě jediného Henleinova projevu bylo např. nasazeno 800 ordnerů. SHF spolupřinesla letní vůdčové tábory mládeže; jen v létě 1935 jich proběhlo 70. Nevyčíslitelné jsou náklady na tisk, plakáty, automobilové kolony.“

(O. Novák, *Henleinovi: proti Československu*, str. 59)

Kromě toho SHF a Sdp obratně organizovala tzv. Sudetendeutsche Volkshilfe (SVH – Sudetoněmeckou národní pomoc), která dokázala soustředit v době od prosince 1934 do května 1935 7 284 900 Kč. Soustředila se na podpory nezaměstnaných (pokud po zákazu nacistických odbo-

ru nepřešli k jiné odborové centrále, přišli o podpory v rámci gentského systému). Podpora SVH byla vyplácena jen členům Sdp, nebo zároveň s vydáním přihlášky do Sdp, a nesměla být ze zásady vyplácena členům sociální demokracie a KSČ. Prostředky byly získávány sbírkami a velké částky pocházely od německých podnikatelů a bank. Např. v I. dílu zmiňovaný Kreditanstalt der Deutschen (KdD), sanovaný před lety státem, přispěl 100 000 Kč, zajistil konání klíčového sjezdu SHF v České Lípě v říjnu 1934. Byl to také on, kdo finančně držel nad vodou odborový svaz Deutsche Arbeitergewerkschaft (DAG), původně nacistický, nyní henleinovský, půjčkou 3 000 000 Kč. Část německých kapitánů průmyslu a bankovníci si brzy vybrala: do práce byli přednostně přijímáni ti, kteří předložili členský průkaz SHF (či Sdp). Prvními propouštěnými byli naopak členové sociální demokracie a KSČ. U říšskoněmeckých firem, působících v ČSR, se to stalo podmínkou. Některé totiž podporovaly Hitlera ještě před „Machtübernahme“. Černí podnikatelé přispívali do volebního fondu Sdp, Hlavní svaz německého průmyslu (Hauptverband der deutschen Industrie – HDI) např. částkou 120 000 Kč, atd.

V dějepiscectví, zvláště německém, oživaný spor, odkdy byla Henleinova SHF či Sdp Hitlerovou „pátou kolonou“ v ČSR, je poněkud scholastický pro dobu před volbami. Velká finanční podpora z Berlína nemusela být ještě adresována „páté koloně“, vedla však k tomu, aby se Sdp „pátou kolonou“ stala. Že potřeboval Henlein a jeho vedoucí skupina SHF (a Sdp) až do voleb v roce 1935 udržet organizaci jako legální stůj co stůj, bylo jisté, a žádný hitlerovský strateg by neuvažoval jinak. Jen úspěch ve volbách ho mohl přece posunout směrem k vyřčenému cíli. Že byl za to nucen platit (Henleinovými) slovy o věrnosti demokracii, loajalitě k ČSR a naopak o odmítnutí hitlerismu a rasismu – to byla daň, již nezbylo než platit.

K potvrzení teze, že šlo o manévr, není třeba se obracet na samotného Henleina, který ve své vídeňské řeči z roku 1941 promluvil o své věrnosti nacistu jasně už v okamžiku, kdy na sebe bral tlouhu vůdce SHF. Prohlásl, že v roce 1933 volil vědomě ze dvou alternativ. První byla pokračovat v činnosti DNSAP v ČSR ilegálně, což byla cesta slepá. Zvolil druhou – vést legální boj celého společenství sudetských Němců a přivést je do náruče Velkoněmecké říše. Ta vedla k vítězství. Henlein mohl takto mluvit v roce 1941 samozřejmě kvůli vlastní kariéře v nacistickém Německu a jeho vztah k pravdě umožňuje výklad, že říkal pravý opak toho, co bylo skutečností. Existuje však doklad o tom, že Henlein odmítl jako pomluvu některá vyjádření československých nacistů, kteří emigrovali do Německa, že není nacist, již v roce 1934. Na tajných jednáních s představiteli říšskoněmecké Volksgemeinschaft (Německé národní rady), pověřené řízením zahraničních Němců, již v létě 1934 prohlásil (jak uvádí záznam ze schůzky pořízený zástupcem Německé národní rady):

1. Henlein si vyhrazuje pro sebe a své spolupracovníky totéž nacionálně socialistické smyšlení jako určití agitátoři rozpuštěných stran.
2. Přes zákaz pověřovat příslušníky rozpuštěných stran vykonávaným funkcí je většina funkcionářů /SHF/ bývalými nacionálními socialisty (...)
4. Z více než 100 000 členů SHF byla většina členy rozpuštěné DNSAP, všichni jsou připraveni v příhodné chvíli vystoupit jako Hitlerovi stoupenci.“

(Cit. dle O. Novák, *Henleinovci proti Československu*, c. d., str. 39–40, resp. J. W. Brügel, *Tschechen und Deutsche*, München 1967, str. 251)

I toto Henleinovo stranovisko bylo asi motivováno snahou získat od Německa masivní finanční podporu, stejně jako přáním co možná uvést do pozadí skutečnost, že rozhodující zásluhy na založení SHF (a SdP) jako velké politické strany i účast na jejím vedení mají jeho přátelé z Kameradschaftsbundu. Ostraně, o Henleinově politické morálce nutno mít opravdu pochyby. Sotva lze věřit, že se během dvou let spannovsky zaměřený fašista stal demokratem, loajálním k ČR, stejně jako že se nestal znovu fašistou, akceptujícím nacismus. Žonglování se slovy, používání politické lži v zásadních věcech politického vyznání, náleželo mezi jeho běžné prostředky a skýřalo mu asi i potřebě z „klamání nepřítelů“. Odlišnost spannovsky orientovaného Kameradschaftsbundu, který v čele s Konradem Henleinem především SHF, resp. potom SdP nejprve vybudoval a poté ovládal, svoji roli samozřejmě hrála. Z Henleinova postupu v této „budovatelské fázi“ přímo číší úsilí potlačovat názorové rozdíly obou skupin. Jitření sporů, které rozdmýchávali někteří starí nacisté (většinou vedení zavisli, Henlein je obral o plody jejich dlouhodobého působení), se v budoucnosti nevyhnul. Přenášet ono budoucno do let 1933–35 je však chybné.

Rozhodující zatím bylo, že spannisté i nacisté postupovali v ČR do voleb roku 1935 bez problémů jako dva paralelní, spolupracující a často se navzájem prolínající („kamarádi“ pracovali po léta i v DNSAP) směry k téměř zhoubnému cíli, ovládnutí střední Evropy německými šovinisty. Bylo tomu tak zprvu i v Německu. Hitler se se Spannem vícekrát setkal, byl nadšen jeho stavovskou ideou a chválil činnost v Düsseldorfu fungujícího Institutu pro stavovské zřízení. Až v průběhu roku 1934 se hromadily mezi spannovci a nacisty rozpory a v roce 1935 byl i tento institut zrušen. (Osobní osud Spannyň dovědčuje vše až paradoxně: aniž Rakouska oslavil v kruhu své rodiny roku 1938 šampaňským, za dvě hodiny byl však novými mocipány zatčen.)

Přes všechny nevráživosti mezi spannovci a starými nacisty v ČR, které živila potom víc touha po moci než ideové rozdíly, rozhodoval nakonec nejen společný cíl, ale i politický pragmatismus, který velí jednoznačně:

svěřit „říšskou“ důvěru Henleinovu seskupení s tím, že na vyřešení sporů bude dost času. Ostraně, Henlein byl natolik informován, aby mu bylo už v létě 1934 jasné, že plátn (v přeneseném smyslu i doslova) bude nikoli spannistus, nýbrž přisaha na věrnost nacismu a Hitlerovi. Na to nemusel být v rozboru evropské politické situace velkým odborníkem. Rozhovor, z něhož bylo Henleinovo stranovisko citováno, se odehrál 20. června 1934, shodou okolností 10 dní před proslulou „nocí dlouhých nohů“ v Německu a 35 dní před pokusem nacistů o puč v Rakousku a zavržděním spannovsky orientovaného kancléře Dollfusse. Henlein tedy neformuloval své výše zmíněné doznání víry pod nátlakem. Šéf úřadu pro řízení zahraničních Němců ho však příznačně zaslal berlínskému ministerstvu zahraničí až dva dny po této vraždě (27. července 1934). Henleina to samozřejmě nemuselo utvrdit v rozhodnutí. Obě události byly hrozivým memento: nacismus nic neodpouští.

Snad až mimofádná pozornost byla věnována zrodu SHF či SdP proto, že poprvé šlo v dějinách První republiky o vznik totalitního politického subjektu, který mohl vážně a bezprostředně ohrozit její existenci jako parlamentní demokracie. Že se utvořil uvnitř systému parlamentní demokracie a s jeho svolením, a dokonce v prostředí „československého národního státu“, jenž vznikl jako výsledek porážky „války všech Němců“, jež nyní tento subjekt hodlal zastupovat. Nuti to pochopitelně k zamyšlení nad silou i slabostí demokracie, stojící tváří v tvář totalitní agresi. Postravení První republiky ve středu Evropy bylo ovšem výjimečné. Vlastně už roku 1934 jediná odolávala náporu, směřujícímu k nastolení autoritativního nebo přímo fašistického režimu. Poměrně podobný výklad tak poukázal i na to, do jak hluboké krize demokracie ve střední Evropě vstoupila a jak hrozivě fašistické nebezpečí bylo.

Jaro 1935 žilo však aktualitou, kterou byly parlamentní volby. Měly se jich účastnit dvě politické strany totalitního charakteru. Z nich jedna, Sudetendeutsche Partei, si činila naděje na vítězství. Jednoho už dosáhla: označení „sudetský Němec“, „sudetoněmecká strana“, prostě „sudetství“, se stalo běžným pojmem, který nebyl už jen agitacním heslem, či dokonce trikem. Oznamoval zrod sudetoněmeckví jako politické příslušnosti. Používalo se ho pro etnicky různorodé skupiny Němců, obývajících České země. S okatým cilem formovat je v jeden víceméně jednotný politický celek.

Henleinův nástup do politiky lze považovat za jeden ze důležitých předělů dějin První republiky: dokázal v až neuvěřitelné krátké době odsoudit ostatní německé politické strany k tomu, aby se vyjadřovaly k věcem, jež on říká a dělá, a více nebo méně se mu přizpůsobovaly v obavě, že je aktivita jeho SHF a SdP odsoudí k bezvýznamnosti nebo k druhohradě úloze v politice státu. Česká a československá politická scéna na tom byla samozřejmě o mnoho lépe, ale ořítst jí se mu také podařilo. Následující léta

měla ve věci ještě co říci. Nadsázkou není však zjištění, že založení SDP je stigmatizovalo jako soumrak První republiky. Henlein dosáhl jako nikdo před ním během několika měsíců šokujícího úspěchu.

5. Problémy německého negativismu, pasivismu a aktivismu v Československu

Manévry, jejichž cílem bylo začlenit Henleinovu stranu „nového typu“ do parlamentní demokracie, a dokonce kamisi k okrají jejích vládních koalic, se hluboko zahryzly do stranickopolitického systému československé demokracie. Zvláště do její nejsilnější československé politické strany, strany republikánské, a druhé největší německé strany, její sestry Bund der Landwirte. Ze skončily přes dílčí nezdary úspěchem Henleinovým, a nikoli např. Spínovým, Stenzlovým, Hackerovým nebo Stoupalovým, vyplývalo z mnoha skutečností.

Předně to byl Henlein a jeho druhové, kdo vyvinul iniciativu a přišel s nápadem, koncepty a návrhy, které byly v CSR novináři a stavěly ostatní do role buď jen přihlížejících, nebo pouze reagujících na smyšlenkovské aktivity. Moment překvapení byl na jejich straně a zákaz DNSAP dokázaly jednoznačně obrátit ve svůj prospěch. To byl velký výkon Henleinův, první „hvězdné hodiny“ vůdce a jeho přátel – a prohra republiky. Svoji roli sehrály i neznámé podvodné praktiky nacistického stíhání a konečně i faktor času. V trojím smyslu: Plán založení SHF přišel v době, která byla pro podobné aktivity mimořádně příznivá. Zahraničněpoliticky ho Hitlerův triumf v Německu nejen učinil aktuální, ale navíc poskytl návody. Následně pak připravované rozpuštění DNSAP stimulovalo řešení v ofenzivní rovině. Konečně bylo možné, ba pravděpodobně, že v takové situaci přinese obrátěné zvolení úspěch, se kterým by mohl jindy sotvacko počítat. To vše muselo mít své přímé následky – problémy německé aktivistické, pasivní či opoziční nebo přímo státu nepřátelské politiky nabyly nových dimenzí a dostaly novou tvář. Změny zasáhly všechny německé politické strany Českých zemí.

a. DEUTSCHE NATIONAL-PARTEI

Spíše pro pořádek začneme malý přehled Deutsche National-Partei. Její činnost byla zastavena v okamžiku, kdy byla rozpuštěna DNSAP. Byl tedy vůči ní zvolen mírnější kártný prostředek. Její členská základna, poslední dobou existující už ve stínu rychle rostoucí DNSAP, přecházela do SHF nebo vyčlábavala. Zároveň s odmínutím názvu SHF (a přijetím názvu SDP) se vláda pokusila o protiútok. Povolila obnovení činnosti DNP. Tak měla přijít na scénu síce další německá negativistická strana, ta však, jak bylo

v záměru, měla SDP oslabit. Zprvu se zdálo, že by mohla mít naději, neboť se podařilo získat pro pokus Rudolfa von Lodgmana, který po volebním neúspěchu přapor strany odložil (viz I. díl, kap. XIX/2). Pokusil se o nový nástup, brzy však seznal, že neuspěl ani on, neboť už za ním dohromady nikdo nešel.

Henleinovi nedalo moc práce přihledný manévr odsoudit k porážce jako navýsost škodlivý rozkol německých řad, ze kterého může profitovat jen nepřítel. Strana činnost nakonec ani neobnovila a pro samotného Lodgmana měla událost nepřijemné následky; ocitl se u Henleina na černé listině. Chtěl vše napravit tím, že nadšeně uvíral pomnichovskou okupaci pohraničí a Hitlerovi poslal blahopřejný telegram, který podepsal jako „někdejší zemský hejman Deutschböhmen“. Pokání však nebylo přijato a nová kariéra „zemského hejmana“ se dostavila až po roce 1945 v čele sudetoněmeckého Landsmannschafu.

b. DEUTSCHE ARBEITS- UND WAHLGEMEINSCHAFT

Záporně nezasáhly Henleinovy návrhy malé aktivistické uskupení Deutsche Arbeits- und Wahlgemeinschaf (DAWG), jehož podstatná část se s aktivismem vlastně už rozloučila. K jednání s SHF došlo už na podzim 1934 a byla uzavřena dohoda, že DAWG se k SHF připojí a že její vůdce dr. Alfréd Rosche obdrží po volbách od SHF poslanecký mandát. Šlo sice o malé uskupení, ale důležité pro jeho vliv a styky s německým kapitálem v CSR, stejně jako s českými podnikateli. Ze strany Henleina to byl jistý průlom, protože Rosche byl prvním jeho významným politickým stoupencem z německých buržoazních kruhů v CSR. A tak mu bylo vyhoveno, i když si dal jako podmínku, že poslanecký mandát dostane i jeho druh dr. Gustav Peters (oba se stali později za Sudetskou župu poslanci říšského sněmu v Berlíně). Zvláště Rosche měl zásluhu na mnohých sponzorských darech pro SHF (a potom SDP), které s německými průmyslníky sjednal. DAWG se v SHF bezbolestně rozplynula a přestala existovat.

c. DEUTSCHE DEMOKRATISCHE FREIHEITSPARTEI

Druhá složka spolku s DAWG, Deutsche demokratische Freiheitspartei (DDFP) měla od Henleina větší odstup (a naopak). Šlo totiž o stranu, ve které se silně uplatňovali němečtí židé, hlavně z Prahy. Přesto jedno křídlo s henleinovci jednalo, také o poslanecký mandát, dostal však (přes velmi hlasité Henleinovo ujišťování, že je mu antisemitismus cizí) podmínku, že kandidát musí být „árijec“. Bylo jasné, o co šlo. Křídlo DDFP, které vedl liberecký senátor strany (a starosta Liberce Karl Kostka), s henleinovskými námluvami nesouhlasilo a strana fúzi s Henleinem nakonec očekávala, i když podstatně oslabena.

D. KARPATENDEUTSCHE PARTEI

Zvláštním přínosem pro pojetí sudetoněmeckví bylo, že do konceptu SHF a pak SdP byla zapojena i Karpatendeutsche Partei (KdP). Její předák Franz Kamassin dostal místo na její kandidátce. Termín sudetoněmeckví dostal nový rozměr: očividně ještě političtější než dosud a ještě méně laiční s emickým termínem „Sudetendeutscher Stamm“.

e. DEUTSCHE GEWERBEPARTEI

Další politickou stranou, která byla Henleinovým náporem dotčena, byla Německá strana živnostenská (Deutsche Gewerbeartei – DGP). Ta sice kandidovala ve všech parlamentních volbách v CSR s celkem stabilním menším úspěchem, ale prakticky vždy jen jako společenec některé silnější strany, kterého si podle momentálního poměru sil vybírala. Trapný začátek angažmá vůdce strany Aloise Stenzla, který zprostředkoval Henleinova jednání s německými agrárníky a pak byl odkopnut, byl zmíněn. Henlein chtěl prostě mluvit se Spínou bez Stenzla.

Už 1. září 1934 proto Stenzl tvrdě zaslal a SHF odpověděl po svém. Nejen, že odmítla ponechat jeho straně voličský sektor živnostnictva, jak se původně rýsovalo, nýbrž zorganizovala agresivní protiofenzivu. Členové SHF např. po nákupu odevzdávali obchodníkovy letáček „Právě u vás nakupoval člen SHF“, agitovali, aby dočasně vstoupil do SHF (SdP), a tlačili ho případně ke zdi organizovaným bojkotem. Stenzlovým živnostníkům rozbíjely právě se rodící ordnerské sbory schůze strany. Tak přinutil Henlein DGP k jednání, ke kterému předložil skandální podmínky: DGP se měla stát podřízenou a kontrolovanou složkou SHF a do dvou let se měla v SHF rozplynout. Nedal Stenzlovi vlastně na vybranou, protože se rozhodl stranu spolknout bez záruk. Nakonec DGP do voleb s Henleinem nešla. Část jejího vedení s ním ale kooperovala, nemluvě již o tom, že řada živnostenské strany silně prořídly.

f. BUND DER LANDWIRTE

Ve snaze zapojit henleinovce do parlamentního systému republiky se drhá nejsilnější německá politická strana, Bund der Landwirte, pohybovala po klikatých cestách. I Bdl. se jako ostratní německé politické strany pohyboval v atmosféře růstu sympatií k diktátorským postupům a úspěchům Hitlerovy politiky. Radikální a dosti prohenleinovská se ukázala být mládežnická organizace strany, Bund der deutschen Landjugend (Svaz německé mládeže venkova), v níž působili nikoli nevyznaní členové Kammeradschaftsbundu (zvláště ing. Franz Künzel, pozdější poslanec SdP). Kromě toho muselo Spínovo ústřední vedení strany přijmout mezi sebe

ambiciózního předáka Landjugend Gustava Hackera, který se účastnil jednání s SHF (často byl jejich partnerem za SHF Sebekowski) a jasně dával najevo své sympatie spojení obou stran. Bylo zřejmé, že již tehdy se Hacker připravoval na roli vůdce strany číslo 1. Dokázal dokonce ultimativně žádat pro svoji Landjugend polovinu poslaneckých mandátů, jinak že organizaci převede k Henleinovi. Až v poslední fázi jednání se podařilo hlavně Spínovi a Wolfgangu Zierhutovi (po Spínovi místopředseda poslanecké sněmovny) Hackera a mládežníky zvládnout.

Prohenleinovská opozice ve straně byla ještě širší a vlivná. Např. Franz Hodina, předseda Říšského svazu německých hospodářských společenstev a dokonce předseda parlamentního klubu strany, byl opozičníkem ještě tvrdším, až musel být nakonec s ostatními (Šlo i o celé okresní organizace) těsně před volbami, v dubnu 1935, z Bdl. vyloučen. Přeshl pak okamžitě do SdP a dostal od ní poslanecký mandát. Teprve tehdy, ve chvíli poslední, se vedení Bdl. rozhodlo za cenu nemalých ztrát vyloučit ze strany všechny, kteří chtěli přistoupit na Henleinovy podmínky spojení obou stran. Bdl. šel do voleb samostatně.

Bdl. vykonával neocenitelné služby pro SHF, obávající se zákazu, svými intervencemi na státních úřadech a ve vládní československé republikánské straně. Pozadí těchto událostí ovšem bylo složitější. Bdl. se účastnil vládní hry, kterou inspirovala a řídila Republikánská strana venkova a malorolnického lidu. V ní klíčovou roli nabyla snaha posílit na jedné straně Bdl. jeho úspěšnou dohodou s Henleinem, Sudetoněmecké straně vnutit roli neutrální sly a zároveň oslabit německé sociální demokraty, kteří se znovu stali roku 1929 nejsilnější německou stranou. Tak měl být připraven (za předpokládaného posílení všech konzervativních, či dokonce fašistických uskupení) zvrát v celé dosavadní vládní koalici politice, který se již jednou, v roce 1932, nepovedl. Měl být učiněn konec vládním koncentracím a přednost měly dostat vlády konzervativní či pravostředé. Jejich jádro by tvořili českoslovenští a němečtí agrárníci, strana Štrámkova a Hlinkova, strany živnostenské. Socialistické strany by se ocitly v opozici a tento soustředěný nápor je měl odsoudit k přihlížení, protože SdP by byla zavázána (a držena hrozícím zákazem v šachu) držet se stranou.

A tak Spina a Zierhut jednou informovali Henleina o svém jednání se Stoupalem, Malypetrem a Beranem, podruhé informovali vedení republikánské strany o tom, zda Henlein souhlasí s tím, aby 15–20 poslanců společně kandidátky SHF-Bdl. náleželo Bdl. a „vstoupilo do budoucí vládní většiny“, atd. (Byla to bizarní představa, kdy by polovina parlamentního klubu koalice SdP-Bdl. byla ve vládě a druhá v „opozici Jéjního Veličerstva“. Nicméně, parlamentní demokracie má podobná řešení v zásobě vždy.) Ze v pozadí bylo i to, co se muselo brzy dostavit, tj. další volba prezidenta republiky, bylo jisté. Nová koalice měla být natolik silná, aby prosadila svého muže. S Henleinem, Hanssem Neuwirthem (dvorním obháj-

cem obžalovaných v procesu s Volkssportem a poté členů SHF či SDP) či Wilhelmem Sebekowskim jednal i sám Viktor Stoupal. Podporoval stano-
viška Bdl. a tlačil SHF k tomu, aby jednáni s Bdl. nepřerušovala. Dokonce
se pokoušel o jejich pokračování v únoru 1935. Pak už došlo jen na hand-
kování o to, kolik mandátů by dostali Spinovi lidé, kolik jejich prohenlei-
novští opozičníci ve straně; Stoupal souhlasil dokonce i s tím, aby se obě
strany po volbách sloučily. Poslední pokus učinil dokonce ještě 5. dubna
1935, těsně před rozhodováním vlády, zda bude vůbec Henlein moci jít
k volbám.

Nebyli to nakonec čeští agrárníci, nýbrž němečtí, kteří udělali všemu
z nouze konec. Opozičníky vyloučili a zahájili na poslední chvíli samostat-
nou předvolební kampaň. Bylo už ale pozdě. Neměli se stát menší zá-
znak, bylo pravděpodobné, že se Bdl. propadne mezi německými stranami
mezi ty velmi malé. Že tím bude posílena i republikánská strana a bude
tak muset platit za jednostranné taktizování, bylo jisté: Stoupal (ani Be-
ran) nevládli zkrátka schopnostmi Švehlovými.

g. DEUTSCHE CHRISTLICHESOZIALE VOLKSPARTEI

Další z německých stran, které je nutno věnovat pozornost mezi těmi, jež
byly existenciálně dotčeny Henleinovou získávací taktikou, a to pozornost
mimořádnou, byla DCVP – Německá strana křesťansko sociální. I jí se do-
tkla myšlenka na dohodu s Henleinem. Byla však kromě sociální demokra-
cie mezi německými jedinou, která spojení s SHF již na začátku manévru
odmítla. Důvodů bylo víc.

Jako strana katolicky konfesi měla k Henleinovi poměrně daleko,
i když jí s ním spojovaly na první pohled sympatie s Dolfusovým reží-
mem (vzpomeňme, že i bystří vyslanec Německa Koch považoval Henlei-
nův směr původně za dolfusovský). Sílu čerpala především na venkově,
kde byla jejím konkurentem strana agrární. Spojena se cítila s katolickou
církvní hierarchií ve státě, a to i s její českou částí, stejně jako s jejím řím-
ským vrcholem. Společně zájmy měla s politickým katolicismem českým
a slovenským, důležitější byly však její vazby na křesťansko sociální stra-
ny v Rakousku a v Německu. Navíc se rozhodovala ve chvílích, kdy cír-
kev a sám papež pocítili nutnost zásadního vyjádření k měnící se situaci
ve světě.

Přesto bylo postavení DCVP delikátnější než pozice Bdl. Náležela mezi
členy „panské koalice“ a nic na tom neměnilo, že právě procházela gene-
rační směnou ve svém čele. Místo stárnoucího a mírného Roberta Mayr-
Hartinga nastupoval (v roce 1927, právě šedesátiletý) rozhodný a či-
norodý papežský prelát a kanovník kapituly Všech svatých na pražském
Hradě, senátor Karl Hilgenreiner. Ten byl nacionálně bojovnější.

Posun ve prospěch nacionálně radikálnějšího křídla se projevil už na

sjezdu strany v lednu 1930, kdy účtovala DCVP se svou spoluúčastí ve vlá-
dě. Obecní volby v roce 1928 totiž ukázaly, že její vliv slábně – stejně jako
vliv všech katolických stran, i CSL a HSJS. Přesto došla DCVP snadno k zá-
věru, že za neúspěch může její aktivismus. Nebylo se co divit, o tomtéž se
nechal v jiných podmínkách přesvědčit i Hlinka. Radikální byl i předseda
poslaneckého klubu DCVP Felix Luscha. Pak přišlo ke slovu vládní řešení
koncentrační a slovenské i německé katolíky k účasti na vládě nikdo při-
liš nepřemlouval. Přejechod do opozice usnadnilo oběma stranám jmeno-
vání slovenského sociálního demokrata Ivana Déreru ministrem školství
– Dérer se totiž odhodlal provést velkou demokratizační reformu školství.

Navic průběh hospodářské krize radikalizoval podobně jako v jiných stra-
nách sociálně i nacionálně především křesťansko sociální mládež.

Silně ovlivnily vývoj strany události v evropském politickém katolicis-
mu. Rozčarování nad krachem tržního liberalismu posílilo za hospodář-
ské krize autoritářské tendence. Narůstal i odpor proti bolševismu, který
krutě pronásledoval křesťanství v Rusku. Nová situace dala zrodit i no-
vým hnutím a organizacím. V Belgii to bylo např. valonské nacionalistické
hnutí vedené Leonem Degrellem, cílící k nastolení autoritativní státní
moci (Degrelle skončil jako zakladatel SS divize Valonia). Ve Francii re-
generoval ultramontánní katolicismus, jehož skupiny, sdružené do Acti-
on française, síce neobstály pro svůj okázalý antisemitismus, zastoupily
je však záhy fašizující organizace válečných vysloužilců Croix du Feu (Oh-
ňové kříže). S těmito „patáliemi“ se západní demokracie zatím vyrovnaly.
Hůře bylo v Portugalsku, kde byla ve stavovském duchu nastolena Salaza-
rova vojenská diktatura.

Velký vliv na postoj strany mělo však především selhání politického
katolicismu v Německu poté, co se Hitler uchopil moci. Klamnými sliby
o svobodě, jaké se bude v jeho Německu těšit katolická církev, ukolébál
ostrážnost Svaté stolice a vysoké církevní hierarchie v Německu. V naději,
že Hitler bude tou správnou zbraní proti bolševismu, s ním uzavřel Vatikán
20. července 1933 konkordát, a tak mu pomohl z mezinárodní izolace. Ja-
kýmsi vedlejší úspěchem nacistů bylo, že největší možný (po sociálních
demokratech) opozičník Hitlera, katolická strana Centrum, představova-
ná nedávným říšským kancléřem Franzem von Papenem, se dobrovolně
již na jaře 1933 rozešla a Papen vstoupil dokonce jako vicekancléř do Hit-
lerových služeb. V řadách politických katolíků rostl zmatek.

V Rakousku nebylo o nic lépe. Vládla tu německá křesťansko sociální
strana, se kterou měla strana německočeská dobré styky; byla přece do
roku 1918 její součástí. Nepřipouštěla ke spoluprádě sociální demokracii
(a oni o koalici nestáli), kteří byli ve volbách jen o málo slabší. Opirala se
o polovojevské organizace vysloužilců Heimwehr, v nichž dominoval mi-
litarismus, monarchismus, antisemitismus a německý nacionalismus. Na-
pět dosáhlo už jednou, v roce 1927, vrcholu a končilo krvavými bitkami.

Nakonec provedl v únoru 1934 Engelbert Dollfuß převrat, odstranil parlamentní demokracii a nastolil spannovskými ideami motivovaný quasistatovský autoritativní, ba fašistický stát a krvavě se vypořádal se sociálními demokraty. Pro DCVP se staly rakouské události dilematem: sympatizovali s křesťansko sociální vládou, ale na druhé straně viděli, k jakým koncům došla.

To vše mělo i svou ideovou základnu a krytí zároven. V květnu 1931 papež Pius XI. vydal encykliku Quadragesimo anno (Čtyřicátého roku). Navazoval tak na slavnou encykliku Rerum novarum Lva XIII. z roku 1891, jež přivodila vznik křesťansko sociálního hnutí a moderního politického katolicismu vůbec. Nová encyklika byla vydána proto, aby poskytla směrnice křesťansko sociálnímu hnutí v situaci, na kterou už neplatily staré recepty. Obnášela protiberální konzervativní výhrady k tržnímu hospodářství a ještě tvrději odmítla každou podobu socialismu. Na jeho místo stavěla tzv. „spravedlivou mzdu“ a preferovala křesťanský solidarismus. Ve svém závěru však, a to bylo nejdůležitější, v duchu zkušeností z posledních let vyzývala ke společenskému uspořádání na stavovské základě, jaké propagoval (ale nerealizoval) i italský a pak rakouský fašismus. Šlo o to, aby „občané byli rozvrstveni nikoli podle toho, zda jsou zaměstnanci či zaměstnavatelé, ale podle jejich povolání“.

Stejně lze pochytovat, že inspirace přicházela z fašistické Itálie; s jejím korporativismem se musela encyklika porovnat. Vliv mělo i to, že Vatikán nedávno dosáhl uzavření dohod s ducem. V rakouském i československém prostředí rozpracoval ideje stavovského státu ve vysloveně antidemokratickém duchu již zmiňovaný Othmar Spann, a tak encyklika dostávala nebezpečného duchovního souseda. Odděloval ji od něj (kromě toho, že se fašistický stát v Itálii stavovskou ideu pouze kryl), pravda, i princip subsidiarity, v encyklice poprvé (a také vágně) formulovaný:

„To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z ruky a přenášet na společnost. Stejně tak je proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společnoství to, co mohou vykonat a dobře provést společensví menší a nižší.“

(Cit. dle J. Šebek, *Německý politický katolicismus*, str. 64–65)

Trochu krkolomně byl takto vysloven odpor proti všemocnému státu, jakým fašistický stát samozřejmě byl, stejně jako bylo vysloveno přání po svobodě člověka a svobodné činnosti malých společensví. Tuto chabou hřáz bylo však snadné přebročit, a tak se k encyklice mohl bez obav hlásit i Dollfußův režim, celkem právem považovaný za klerofašistický. O encykliku se rozhořel samozřejmě okamžitě spor, který dost přesně ohraničil konzervativní až profašistické kruhy politického katolicismu od demokratických.

První krizová léta potvrzovala na první pohled jednoznačně Hilgenreiterově vedení DCVP, že opozičnost strany a ostřejší nacionální kurs přinášeli plody. V obecních volbách však strana získávala nejen tím, ale i loajalitou k papežské kúrii, která v téže době schválila odstoupení pražského arcibiskupa Františka Kordače a potvrdila ve vedení arcidiecéze Karla Kašpara. Jediný nově potvrzený německý biskup v Čechách, Anton Weber v Litoměřicích, byl také osobností, která konvenovala křesťansko demokratickému cítění. (Nijak náhodně to dosvědčili i dramatický závěr válečných událostí, který ho zastihl v české části jeho diecéze na Mladoboleslavsku; jednoznačně přivítal obnovení republiky, a nebyl odsunut.)

Jan Blahoslav Kozák

Kladný vztah k církevní hierarchii v ČSR se odrážel i v ochotě strany účastnit se jednání o vytvoření československo-slovensko-německého katolického bloku. Pokud sice ztroskotal (nejvíc asi na vlažnosti Jana Šrámka, který se obával tlaků, jímž by byl vystaven ze strany Hlinkovy, DCVP a konzervativního křídla GSl), nicméně účast na něm vrahovala stranu do aktivní československé politiky. S tím souviselo i to, že věti Malypetrově vládě zaujala v roce 1932 přece jen poněkud mírnější stanovisko, než k předcházející Udržalové. Dalším přínosem pro stranu byla aktivizace odborové centrály, která se k ní přimykala (Verband der deutschen christlichen Gewerkschaften, VDCG – Svaz křesťanských odborů), řízené Hansem Schützern (mj. po válce zakladatelem Ackermanngemeinde).

Přes složitost postavení německých křesťanských sociálů je od počátku od spolupráce s nacisty odrazoval zásadní odpor nacistů ke katolicismu

a konflikty v politické praxi, které z toho plynuły – stejně jako je s nimi spojoval na druhé straně odpor k marxismu (sociální demokracii a komunistům) i antisemitismus a především stále ostřejší německonacionální stanoviska.

V roce 1933 strana na svém XI. sjezdu, konaném v květnu 1933 v Praze, ústy předsedy Hilgenreinera dokonce v duchu matoucího postupu parapešské kurie vyjádřila uspokojení nad vývojem v nacistickém Německu – i když tam už začalo pronásledování židů a na hromadách plály hranice s „nevhodnými“ knihami. Dávala se zřejmě na bludnou cestu spojení německonacionálního nacionalismu s křesťanstvím. V okamžiku, kdy Henlein vstupoval na scénu, měli však křesťanští sociálové situaci ulehčenu. Henlein o DCVP neměl velký zájem a na druhé straně ona sama se cítila být vůči němu silná dost. Potvrdilo to rozpuštění nacistických odborů, na které reagovala snahou získat jejich členstvo. Po dohodě s bývalým nacistickým senátorem (v roce 1929 ze strany vystoupil) Adamem Fahrnerem došli úspěchu a Schützův svaz se rozrostl na 40 000 členů a překonal tak asi o 5 000 své největší úspěchy z konce 20. let. Bylo celkem přirozené, že za tohoto stavu DCVP se jí nové snahy o propojení všech katolických stran v ČSR v roce 1934 již nedotkly.

Spěla rychle do Henleinova náručí? V drama situaci vyhroutil Doflusovo krvavé zúčtování se sociálně demokratickými odboráři v Rakousku v únoru 1934. Schützovy odbory zaujaly dvojaké stanovisko, což ale znamenalo i přiznání se k odporu proti fašismu. Zatrově se již ukazovala Henleinova SHF jako vážný protivník. Strana se rozhodla čelit situaci i v pracovním nového programu a po sjezdu strany v květnu uzavřela s SHF „hraní mír“. Permantentní kolísání strany našlo na druhé straně výraz v tom, že při prezidentských volbách v květnu 1934 nedal sice poslanecký klub příkaz jít hlasovat, ale všichni poslanci a senátoři strany odezdali své hlasy Masarykovi. Henlein zároveň stupňoval tlak a podátilo se mu dokonce nakrátko zmašit i zmiňovaného biskupa Antona Webera, který slíbil Henleinovi podporu – aby ji krátce nato odvolal. I křesťanská sociální organizace se začaly pod Henleinovým tlakem rozpívat. Hilgenreiner sice nadále odmítal se s SHF (SDP) spojit, nasadil však vůči ní smířlivý tón. Aktivistické křídlo strany demonstrovalo svůj odpor k autoritativním režimům a Hilgenreiner nešetřil ujištění o loajalitě k ČSR.

Tato schizofrenie postojů ve skutečnosti schizofrenií nebyla. V pozadí byly totiž praktické počty. Hilgenreinerovo vedení počítalo s úspěchem Henleinovým, ten předpokládali všichni (spor bylo možno vést jen o rozsah), především však s neúspěchem Bdl, který byl na německém venkově křesťanským sociálům největším konkurentem. Chovalo naději, že jeho stranou SDP tolik neotřese jako agrárníky, kteří se dlouhým vyjednáváním s Henleinem zdiskreditovali. Závěr se dal vyvodit z této klasiky „dvou želízek“ v zásadě jediný: přestože DCVP nacionálně přivrtila a balancuje

nezdádka mezi sympatiemi k autoritářským (a fašistickým) režimům a demokracií, Cechům nezbuďte, než povolát ke spoluprádě právě ji, zatímco agrárníci se stranou jako strana nejslabší otraznkem.

Stranou všech těchto her musela stát jediná strana německá – sociální demokracie.

6. Trojjediný zvláštní případ německé sociální demokracie

a. NĚMECKÁ SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÁ STRANA DĚLNICKÁ V ČESKOSLOVENSKU (DEUTSCHE SOZIALDEMOKRATISCHE ARBEITERPARTEI IN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK – DSAP)

I německá sociální demokracie byla Henleinovým atakem postavena před problém existenční obrany a principiálně vzato ji nemuselo spásit ani to, že pokud jde o přízeň voličů, byla doposud německou stranou největší (z tohoto stolce ji srazil na určitý čas jen rozkol s komunisty). Jinak v pohraničních územích vládla (někdy doslova, protože nejsilnější byla i v obecní samosprávě).

Co ji od ostatních německých stran zásadně odlišovalo, bylo to, že kromě německé části KSC byla terčem hlavního náporu Henleinových fašistů, kteří ji chtěli jako úhlavního nepřitele nikoli ovládnout a zabrat, ale zničit. Zaměření KSC proti „sociálfašistické“ sociální demokracii jako nejnebezpečnějšímu nepříteli socialistické revoluce (a nikoli proti „nacionálfašismu“, tj. Henleinovi) komunisty ze soubroje vytřezovalo. Tak, obráceně vzato, stanul před německou sociální demokracií jako první a někdy jedinou úkol postavit mezi Němci henleinismu hráz. Tomuto poslání strana byla věrna, nenabídla SHF (či SDP) smír či dohodu, jako jediná nevstoupila s Henleinem a jeho lidmi vůbec do jednání o vymezení jakýchkoli sfér vlivu, společných požadavků atp. Němečtí sociální demokraté od počátku tvrdili, že SHF je organizací fašistickou, a vedli proti ní boj. S očima upřenými do sousední Hitlerovy říše ho chápali jako boj na život a na smrt; kdyby na to náhodou zapomněli, osudy vedoucích říšskoněmeckých sociálních demokratů, pozavraných nebo emigrujících mj. do ČSR, jim to připomněly.

Už při stavbě první koncentrační vlády si postavila Československá sociální demokracie po společné poradě představenstev obou stran v pražském Lidovém domě 4. prosince 1929 jako nepamětnou podmínku, aby do vlády šla i její německá sestra (viz I. díl, kap. XXV/2). A nejen to, při dalších jednáních československé socialistické strany stanovily pod-

mínku další, že nesocialistické strany ve vládě nemohou mít nad socialistickými většímu. Hlavně proto byla z koalice vyloučena německá strana křesťansko sociální (DCVP).

Následující vývoj ukázal, že sjednocovací proces mezi oběma sociálně demokratickými stranami koaliční spolupráce prohloubila a urychlila. V lednu 1930 společný stálý výbor obou mládežnických sociálně demokratických organizací jednomyslně tento postup schválil. V téže měsíci se konaly společné porady obou stran o protikrizovém programu sociálně demokratické a bylo dojednáno, jak s ním obě strany vystoupí ve vládě a v parlamentě. V únoru na celostátní konferenci strany v Brně projednávala DSAP za účasti Čechů, ale i reprezentativní delegace sociálních demokratů z Rakouska, společně požadavky pro činnost ve vládě. Následovala série specializovaných porad. Ještě v únoru proběhla společná jednání českého a německého svazu zemědělských sociálně demokratických pracovníků, jež končila rozhodnutím ustavit společný výbor. V březnu se vyjádřili kladně k tomu úseku činnosti sjezd Ústředního svazu zemědělců a domkářů DSAP. Na konci dubna 1930 sjednala společná poradna představenstev obou stran společný postup, mj. proti „rozbuječské a nekonstruktivní“ politice KSČ.

Společný postup v boji za hospodářské požadavky byl sjednán na poradě zástupců obou stran v pracovně resortního ministra Ludvíga Czecha (ministrstvo sociální péče) 9. července 1930 a druhého dne projednala výsledky porady konference obou politických stran a k nim se přimykající odborových centrál. V době přípravy na sjezd DSAP se jednalo za účasti českých soudruhů o nejpalčivějších otázkách rozvíjející se krize: o geografickém rozmístění průmyslu, který je nejvíce postižen v oblastech s německou většinou, a opatřeních, jak situaci čelit. Na sjezdu konaném v létě 1930 DSAP mj. vysoko vyzvedla, že za úspěchy, kterých bylo dosaženo, stojí především úzká spolupráce obou stran a ke stejným závěrům došel sjezd německé sociálně demokratické mládeže 1.–2. listopadu 1930 v Teplicích. To bylo již v době, kdy se v kruzích mládeže jiných německých stran a organizací rozmáhaly nové nacionální náladky.

Následujícího roku se vývoj v tomto směru prohluboval – a to při nejruznějších příležitostech. Např. na konferenci socialistických lékařů v Karlových Varech v květnu 1931, stejně jako na konferenci hornických odborových svazů v témže měsíci. Vzájemné kritiky, tak běžné hlavně v první polovině 20. let, se staly věcí neznámou. Protikrizové požadavky byly společné.

Na dalším sjezdu DSAP 29. října–1. listopadu 1932, kdy se jak hospodářská krize v ČSR, tak politická krize v sousedním Německu už povážlivě prohlubovaly, přednesl jako obvykle hlavní referát Ludwig Czech. Vzhledem ke kritickému stavu koalice a novému náporu agrární pravice se znovu vyslovil pro ještě užší spolupráci s ČSDSD. Jen tak se podaří, zdůraz-

ňoval, aby nebyla nastolena úřednická vláda (víme už, že provést obrat se nepodařilo ani tak a nástup Malypetrovy vlády situaci konsolidoval). Na všech takovýchto jednáních – za hospodářské krize to bylo přirozené – byla pronesena i významná slova místopředsedy a tajemníka strany Stiegrheda Tauba, zkušného v oblasti sociální politiky. Na sjezdu se poprvé objevila vážnější opozice. Přednesla „hlavně námítky proti účasti ve vládě, formulované však z vyslovené nacionálních pozic“. (César J. – Černý B., *Politika německých stran*, II., str. 109)

Neuspěla, třebaže se tak stalo v době, kdy neodpovědné zaměření ministra Slávilka na represe proti demonstrantům mělo za následek nejednu obětí především mezi německými dělníky a nezaměstnanými (viz kap. XXVII/3, 4).

Bylo to přirozené: vedení strany ještě zintenzivnilo obhajobu nezbytnosti své vládní politiky. Jinak, říkalo, by agrární konzervativní pravice prosazovala na úkor dělnictva a zaměstnanců pouze svoje požadavky. Nemohlo být totiž pochyb, že všechny kompromisy, hlavně mezi agrárníky a sociálními demokraty, přinášely prospěch jednou té, jindy druhé straně a že lepší řešení nebylo v dosahu. Jednou prospělo agrárnímu komplexu, jindy dělnické a zaměstnancké sociální politice (viz kap. XXVII/1, 2). Stejně jako nebylo pochyb, že hlas německé sociální demokracie při prosazování oné rovnováhy mezi oběma táborů má nemalý význam, že by bez něj sotva byla možná.

Po Hitlerově „Machtübernahme“ (převzetí moci) se stala potřeba boje proti fašismu jako proti bezprostřednímu nebezpečí aktuální a záhy se projevila i ve vnitropolitické praxi zákazem DNSAP a následným vystoupením Henleina a založením SHF. KSČ se obrátila na socialistické strany už v březnu 1933 s výzvou ke společnému boji proti fašismu. To bylo vážné. Nemohlo být přece sporu, že zvláště sjednocené dělnictvo by tvořilo mnohem větší sílu a že rozkol anti-fašismu škodí a fašistům prospívá. Uprímností obratu, který KSČ učinila, nebylo však možné věřit. Vždyť „socialfasisté“, říkala KSČ v té době, byli přece jejím hlavním nepřitelem a komunisté trvali na názoru, že nastolení fašistické diktatury jen urychlí vítězství diktatury proletariátu. V Německu tím postojem pomohli nacistům k moci. Nabídka bezchybně zapadala do taktiky komunistického manévru „odhalení zrádné role socialfasismu mezi dělnictvem“.

DSAP proto nabídku odmítla a na fašistické nebezpečí odpověděla protifašistickými schůzemi a tábory lidu a potom, na zemské konferenci strany 4. a 5. dubna 1933, rozhodnutím po referátech S. Tauba a L. Czecha. Na schůzi židovské sociální demokracie Poale Zion mluvili proti fašismu Emil Strauss, na shromáždění pražských Němců Emil Franzel atd. Soli-daritě s pronásledovanými soudruhy v Německu a v emigraci vyhlásila o měsíc později odborářská konference, v září 1933 jednání sociálně demokratické mládeže. Sobě vlastním přínosem přispěla DSAP k boji pro-

ti nacismu, protože na svých shromážděních dávala slovo sociálním demokratům, kteří uprchli z Německa. Sorva mohl kdo přesvědčivěji mluvit o tom, jak doopravdy Hitlerův ráj vypadá, o vydržování nacistů od IG Farben a jiných kapitálových uskupení atd.

V průběhu dalších měsíců nabývaly rakové protesty na ostrosti. Větší nároky ale kladla na stranu péče, kterou poskytovala emigrantům. Zároveň se setkávala s nebezpečím pro boj s fašisty příznačným: spolu s emigranty byli totiž do CSR vysíláni s úkolem infiltrovat do německé sociální demokracie a informovat o poměrech v ní nebo ji i rozkládat agenti NSDAP, resp. gestapa. Strana proto musela, jak informovaly úřady, vypracovat metodiku přejímání uprchlíků, při kterém je formou otázek o vývoji v říšské německé sociální demokracii prověřovala. Příznačné pro postoje strany také bylo, že žádala proti českému fašismu stejné zásady, jaké byly uplatněny proti fašismu německému, a že byli nakloněni tomu, aby stát sřhal rovnomocně oba extrémy, tj. i komunistický, který si ostatně počínal v té době tak, jako by pronásledování rád podstoupil (viz kap. XXVIII/4).

Na krvavé zúctování Dolfusova režimu se sociálními demokraty v Rakousku reagovala strana pochopitelně zcela jinak než např. DCVP. Pořádala demonstrace, jejichž účastníci rozhodně protestovali proti další fašizaci režimu v Rakousku a solidarizovali s pronásledovanými. Na krajské konferenci strany v Karlových Varech dne 15. dubna 1934 řekl Ludvíg Czech, že se po „rakouské katastrofě stal československý stát jediným útočištěm demokracie ve střední Evropě, a proto je tmem v oku všem nepřítelům demokracie a protivníkům socialistické dělnické třídy“. Zároveň strana úzce spolupracovala se sociálními demokraty, kteří hromadně emigrovali do ČSR (nejvíce na Moravu).

Když KSČ v červenci přišla s další nabídkou spolupráce, odpověděla strana znovu prohlášením, připomínajícím, jak KSČ odsuzovala údajně oportunistickou činnost rakouské sociální demokracie; její současný zájem o ni není tedy zase ničím jiným, než známým manévrem. KSČ v té době procházela složitým procesem, a tak svoji nabídku v září 1934 rozvedla. Její cíl však zůstal tyž, a proto byla odmítnuta.

Německá sociální demokracie odpověděla na nebezpečí fašismu ze strany SHF po svém. Na 28.–29. července 1934 zorganizovala velké protifašistické setkání socialistické mládeže poblíž Děčína-Podmokel a téměř současně vyjádřilo po referátu poslankyňe strany Irene Kirpal 8 000 účastnic shromáždění svůj odpor proti fašismu ve Falknově. V popisu dalších akcí by bylo snadné pokračovat. Docházelo na nich nezděka ke konfliktům s henleinovci a jejich ordnery, kteří se je snažili, zvláště když šlo o menší místní akce, rozbljet – a to nejen pískáním a rámnusem, ale i doslova, po nacistickém vzoru, obušky a boxery. Bojovní sociální demokraté, zvláště mládež, nezůstávali však henleinovcům nic dlužni. Chodili na jejich shromáždění a prosazovali na nich, byť ne obušky, svoje vlastní řečníky.

Od počátku roku 1935 se do těchto aktivit vloudily nové prvky. Předně to byl jistý druh nervozity, jež nebyla ničím jiným než reakcí na znepokojivé zprávy o růstu nacionalistických, ba profašistických nálad u ostatních německých stran a zvláště mezi jejich mládežnickými organizacemi, o stále nadějnějších předvolebních výhledech sílící SHF, stejně jako o nekonečném manévrování nejen německých, ale i československých agrárnků kolem Henleina. Stanovisko vedení DSAP bylo jednoznačné a stále tvrdší: žádala zákaz této strany-nes strany a byla trpce zklamána, když se tak posléze, i Masarykovým přičiněním, nestalo. DSAP rozvíjela intenzivní předvolební kampaň, aby však zároveň zjišťovala, že té henleinovské při její velkorysosti a finanční nákladnosti nemůže vůbec konkuro-

Wenzel Jaksch, který nastoupil do vedení německé sociální demokracie v ČSR po Ludwigu Czechovi.

vat. Stačilo porovnat kolik táborů lidu stačil Henlein svolat a na kolika za pomoci celých automobilových kolon stačil promluvit, i ke kolika lidem – aby i sociální demokracie přepadaly chmury. Byl tu už příklad z Německa, který ukazoval, kolik lze získat kombinací lákání, teroru a z toho plynoucí přichylnosti prostých lidí k tajemným silám, jež zajistí v budoucnu vítězství hitlerismu. Nebylo pochyb, že v mnoha Němcích znovu vzplál plamínek, ba oheň nacionální hrdosti na příslušnost k největšímu a nejlepšímu z národů Evropy, provázený duchem nesmířitelnosti a odvěry za příkoří, způsobené nespravedlivou válečnou porážkou, byť se již zdál zasut mírovým vývojem. Stejným směrem působila směsice přichylnosti k naslouchání vůdci a vůdcům, kteří vše rázným zákrokem vyřeší, a obavy

z bezohledného pronásledování těch, kteří se nepřidají. Psychologicky vysvětlitelný byl tento amalgám citů, pocitů a názorů celkem snadno, stejně jako skutečnost, že zasáhl s takovou silou právě německou občanskou komunitu – neubíralo to samozřejmě nic na jeho nebezpečnosti.

Dopředu se mezi německými sociálními demokraty zatím dít mladý, průbojný a ambiciózní Wenzel Jaksch. Už v pětadvaceti letech se dal na dráhu profesionálního politika, v roce 1922 se stal členem předsednictva strany, od roku 1924 redigoval v Praze list strany *Sozialdemokrat*, v roce 1929 byl zvolen do parlamentu. Nyní vystupoval velmi radikálně (např. na schůzi 20. března 1935 v Praze), nikoli však proto, že by chtěl prohlubovat klasicky marxistickou ideovou orientaci strany na třídní socialistickou politiku. Tvrdě odsoudil paktování Henlein-Stoupal a žádal hospodářskou a sociální obrodu československé demokracie. Mnoho mladých s ním sympatizovalo, už proto, že nenacházeli v rozhodovacích grémiích strany patřičné zastoupení; Czechovo vedení jim připadalo konzervativní a nepřibojné, věkem staré. Za krize se zdířažňoval všude a ve všem nástup mladých. Bylo jisté, že nepřinesou-li volby straně alespoň relativní úspěch, odstartuje to vnitrostranickou krizi, která se bude jen napovrch jevit jako úsilí o směnu generací.

Trojedinost osudu DSAP byla dána tím, že to byla jedna ze tří německých sociálně demokratických stran, jež ve svém celku tvořily ve 20. letech největší politický komplex ve střední Evropě. Byla to Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sociálně demokratická strana Německa), Sozialdemokratische Partei in Österreich (Sociálně demokratická strana v Rakousku) a Deutsche sozialdemokratische Partei in der Tschechoslowakischen Republik (Německá sociálně demokratická strana v Československu – DSAP).

b. SOZIALDEMOKRATISCHE PARTEI DEUTSCHLANDS (SPD a SoPaDe)

Vzhledem k tragickému vývoji v Německu se už v březnu 1933 ukázalo, že všechny naděje na možnost legálního působení druhé největší politické strany Německa a jejích odborů se ukázaly liché a že jejím vůdčům, chtějí-li zachránit život, nezbyvá nic jiného než emigrace. Jejich podstaná část odešla do ČSR a po krátkém mezdobí působnosti stranické centrály v Saarbrücken (náležícím tehdy k území s francouzskou správou) přijeli 10. května 1935 členové zahraničního vedení strany, z nichž nejvýznamnější byl Erich Ollenhauer, do Prahy. Tam ještě v květnu 1933 založili zahraniční vedení strany, které o měsíc později (5. června) po zákazu stran v Německu ustavilo v Praze vedení strany, pro niž byl používán nový název, SoPaDe (Sozialdemokratische Partei Deutschlands). V čele zůstal v té době nejvýznamnější mluvčí strany Otto Wels.

V Karlových Varech začal Friedrich Stampfer (brněnský rodák) v červnu 1933 vydávat z pověření strany její časopis *Der neue Vorwärts* a od podzimu toho roku i teoretickou revue *Zeitschrift für Sozialismus*. Ve straně bouřily diskuse, rozebraly se přičiny porážky, resp. vítězství Hitlera. Zasaňoval do nich i Karel Kautsky, právem považovaný za Engelseva následníka a ideového vůdce mezinárodní sociální demokracie. DSAP se ujala samozřejmě pomocné akce říšským soudruhům a při poslaneckém klubu DSAP byl ustaven Komitét pro podporu sociálně demokratických uprchlíků, Siegfried Taub založil výpomocný fond, do něhož přispívali poslanci strany i její řadoví členové, vydavatelství časopisu *Sozialdemokrat* i řízní jednotlivci. Spolu s dalšími šesti organizacemi podporujícími pronásledované (z nichž nejznámější byl tzv. Šaldřv komitét, pomáhající

Ústřední tajemník německé sociální demokracie v ČSR Siegfried Taub.

hlavně lidem z levě orientovaného kulturního světa) zastupoval emigranty před Vysokým komisařem pro německé uprchlíky při Společnosti národů v Ženevě. Protože bylo třeba zastupovat emigranty i při různých jednáních s československými úřady a institucemi, byl jako nadstravba nad zmíněnými sedmi organizacemi zřízen v ČSR Národní komitét pro německé uprchlíky.

ČSR se sociálně demokratických emigrantů ujala a umožnila jim v zemi působit. Mezi Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou a říšskonemeckou vládly čilé styky a spolupráce. Např. JUDr. František Soukup, předseda senátu ČSR, vedl obřížné jednání o vymaňení Karla Kautského z německého státního občanství (Kautsky emigroval z Německa do Vídně a teprve v roce 1938 se vrátil do Prahy, svého rodného města, odkud posléze odešel do západní Evropy). Nejblížejší byla říšskonemecké sociální demokracii samozřejmě Německá sociál-

ně demokratická strana v ČSR a její vůdčí činitele Ludwig Czech a Siegfried Taub se s jejími vůdci přátelsky stykali. Z bezpečnostních důvodů se však SoPaDe nevměšovala do vnitrostátnických záležitostí SDAP, a její časopis dokonce ani neragoval na porážku, kterou strana utrpěla ve volbách od Henleina.

Porážka sociální demokracie v Německu vyvolala ve straně přirozeně krizi. Do popředí vystoupily radikální názory, které hledaly chyby v příliš opatrné politice vedení strany a nedůrazném antiříšismu. Z hnutí vzešel *Prážský manifest* (Prager Manifest). V roce 1937 musela centrála SoPaDe odejít do Paříže, odkud přešla roku 1940 do Londýna.

c. SOZIALDEMOKRATISCHE PARTEI IN ÖSTERREICH (SPÖ)

Po únorové porážce sociálních demokratů v Rakousku se situace do jisté míry opakovala. Vedení rakouské sociální demokracie, postavené v Rakousku Dolíusovým polofašistickým režimem mimo zákon, se přesěhovalo do ČSR v čele se svým vůdcem Otto Bauerem. Začalo tu vydávat svoje noviny *Arbeiterzeitung* (v Brně; patřily k nejstarším sociálně demokratickým periodikům) i teoretickou revue *Der Kampf* (v Praze). Případ emigrace rakouské strany měl pro německé sociální demokraty v ČSR odlišný význam. Kdyby oni sami tvořili součást této strany a pod vedením Seligerovým odmítali i po Velké válce na tom co změnit. Otto Bauer zůstal pro stranu ještě dlouho potom největší autoritou a program strany v ČSR formuloval zprvu vlastně on. V průběhu 20. let se názory obou stran, kdy se německá strana v ČSR rozhodla pro koalici spolupráci v československé vládě, však rozešly a nešlo o nepodstatné rozdíly.

Karel Kautsky neobyčejně vysoko cenil demokracii v ČSR. Napsal s neobyčejnou předvidavostí už 4. března 1934, že ČSR je „nyní poslední baštou demokracie na východ od Rýna a bylo by nanejvýš závažné pro celé lidstvo, kdyby se taková bašta zhroutila. To však závisí v nemalé míře na chování sociální demokracie v Československu.“ (Cit. dle *Karel Kautsky a Československo*, c. d., str. 87–88)

Podrobněji osvětlil Kautského úvahu citát z jeho obsáhlého dopisu, který zaslal Ludwigu Czechovi v březnu 1934 v obavě, aby Bauerův názor nepůsobil negativně na německou sociálně demokratickou stranu v ČSR: „Vedoucí soudruzi rakouské strany, především její duchovní vůdce Otto Bauer, mají řadu vynikajících vlastností... Ale právě ty vlastnosti, jež jsou potřebné pro úspěšnou koalici politiku, Bauerovi zcela chybí. Chybí mu umění jednat s lidmi... Má stále sklon přeceňovat síly vlastní strany... [O. B.] se bude stále v koalici cítit omezovaly a podlačovány. Proto je mu každá koalici politika nesympatická. To dokázal již v roce 1919,

kdy jako první a zprvu jediný vystoupil z koalici vlády.“ Později přiměl, napsal Kautsky, k demisi i ostatní. „Byla to významná mocenská pozice, které se tehdy naše strana vzdala. Byla nejsilnější stranou v parlamentu, určovala, kdo bude spolkovým prezidentem, spolkovým kancléřem i ministrem války... U křesťanských demokratů převážovalo tehdy levé, demokratické křídlo. Bauerova kalkulače předpokládala,“ uvedl Kautsky, „že v opozici strana získá, dosáhne absolutní většiny v parlamentu a utvoří vlastní vládu. Stal se opak, nejsilnější se stali křesťanští socialisté.“

To vše byla „falešná kalkulače agitátora, nikoliv praktického politika“. Po roce 1930 nastala změna. Strana ale získávala málo, křesťanští demokraté ztráceli hodně. „Z toho jsme netěžili my, nýbrž nacionální socialisté. Když v rozhodujících měsících jsme vycházeli více z pozic agitace, než praktické politiky, předčili nás nacisté jako mstítí v bezskrupulózní demagogii... Měli jsme se tedy pustit s nacisty do soustředění v opozici...? Křesťanským demokratům ubývaly síly... Zbývala jim jen volba mezi koalici s námi, nebo zřeknutí se parlamentarismu, převedení státní moci, kterou měli, na fašistické metody...“ Naše strana píše dále Kautsky, stále tvrdila, že koalice je „naprosto nemožná“. Pokračuje: „...naše strana v Rakousku nedovedla nic jiného, než požadovat nové volby do parlamentu společně s nacisty... poskytl jsem nacistům vydanou pomoc proti křesťanským demokratům... I tentokrát zvířel mezi našimi vůdci agitátor nad politikem.“

Tak pochopíte, že vzhledem k vynikající osobnosti O. Bauera mám určité obavy o československou koalici od té doby, co působí Bauer ve Vaší zemi. Doufám a přeji si, aby se právě on poučil z únorových událostí... Ale moje naděje není tak pevná, protože bez jakéhokoli přerušení začal ve stranickém tisku obhajovat svoji dosavadní politiku.“ (Cit. dle: tamtéž, str. 263 – 266)

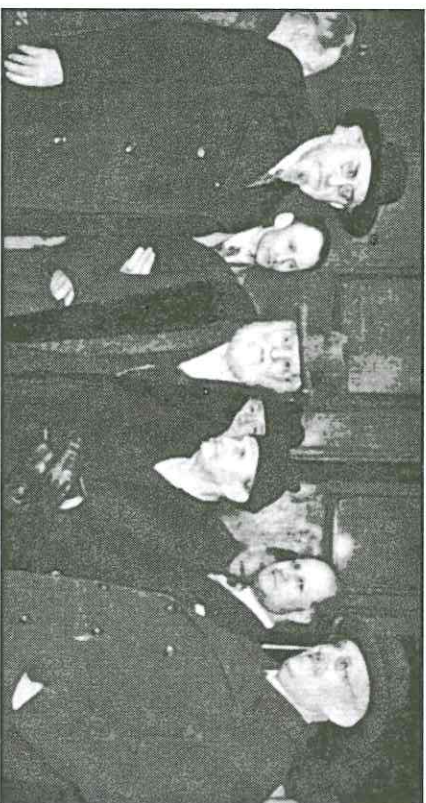
Na půdě Československa se tedy pod vlivem SPÖ střety dvě zásadně odlišné koncepce v neaktuálnější otázce meziválečné politiky sociální demokracie, tj. v koalici politice s nesocialistickými stranami. Předvedli je největší autority světové sociální demokracie. Jedna vycházela s říšsko-německé, druhá z německorakouské sociální demokracie. Obě byly nyní spojeny svým působením i mnoha nitkami svých životních osudů s Českými zeměmi. Kautského rady ladily s postupy německé sociální demokracie v ČSR a jeho zásah v nich Czechovo vedení jen utvrdil. Protikolažní opozice byla ve straně nepatrná. Bauerův postup, který tak trochu naruby opakoval situaci v Německu, neuspěl.

Tak byl potvrzen dosavadní postup DSAP a rozhodnuto bylo i o osudech koncentrační koalice v ČSR. Rozhodování německé sociálně demokratické strany v ČSR nabylo nutně i mezinárodního a mezistátního

významu. ČSR poskytna útočiště oběma emigrujícím stranám, jejich ses-
terská strana v Československu s oběma spolupracovala a poskytovala jim
pomoc. Dala však za pravdu zkušenosti Kautského, nikoli Bauerově. Vni-
trostraničné problémy DSAP však zdaleka vyřešeny nebyly. Naopak měly
teprve kulminovat.

d. ANTIFAŠISTÉ Z NĚMECKA A RAKOUSKA

Mezi antifašisty prchajícími z Německa a Rakouska nebyli samozřejmě
jen sociální demokraté. Nemalou část emigrace tvořila demokratická pro-
tifašistická inteligence, vědci, umělci a novináři, další skupinou byli židé

*Karel Kautsky, po otci Čech, vědce a teoretik německé a rakouské sociální
demokracie, po přeletu 15. března 1938 z Vídně do Prahy. Po jeho pravici
František Soukup, vedle jeho ženy Ludwig Czech.*

a početní byli i němečtí komunisté. Právě ti byli organizačně nejčilejší.
Na československé straně náležela mimo sociálně demokratické institu-
ce k organizacím, jež o emigranty pečovaly, např. Liga pro lidská práva.
Nejvíce však prosil Komitét pro pomoc německým uprchlíkům, založený
také již na jaře 1933. Protože ho svým jménem zaštili F. X. Šalda, byl běž-
ně nazýván Šaldův komitét. V tomto komitétu pracovali nejvíce lidé kul-
turního světa bez rozdílu politického přesvědčení, o maximum vlivu však
usilovali především komunisté. Jeho tajemníkem byl od podzimu 1934
mladý Jiří Sládek, o rok později ho vystřídala Gertruda Sekaninová.

Komitét spolu s jinými organizacemi inicioval za pomoci politických
stran přípravu zákona o právu azylu pro politické emigranty v ČSR. Návrh
vymikal nad legislativou i ostatních demokratických států (zaručoval pro

takové emigranty práva jako pro občany ČSR, zakazoval vyhoštění poli-
tických emigrantů atd.). Předložen byl poslanecké sněmovně již v červnu
1934. Nakonec však nebyl přijat s ohledem na mezinárodní situaci a vlá-
da upravila podmínky pro přijímání a život emigrantů v zemi zvláštními
předpisy.

Emigrantům samozřejmě prospělo, když pro ně připomenuté organi-
zace zajistily bydlení. Největším počinem v tom směru asi bylo, když pro
ně Šaldův komitét koupil od Státních lesů zajistil zámek (transakci vzal na
své jméno šéfredaktor *Prager Presse* Arne Laurin) ve Mšeci na Rakovnicku
a upravil ho pro bydlení. Již od 15. dubna 1934 sloužil tomuto účelu. Byd-
lelo v něm nebo jím procházelo na své cestě za jiným bydlištěm jak v ČSR,
tak v západní Evropě či USA průběžně kolem 100 osob, z toho asi třetina
děti. Komunisté, a to českoslovenští i říšskoněmečtí, se po svém způsobu
snažili domova využít pro své účely. Pořádali tu stranická školení a založi-
li tu dokonce ilegální stranickou školu.

7. Ostravsko, Těšínsko, českoslovenští Poláci a Slezané

V pojednání o vývoji národních menšin Českých zemí není možné vyne-
chat ani menšinu polskou, i když byla početně daleko nejslabší. Tím spíš,
že její existence a spleť vývoj byly úzce spojeny s (nejen) etnicky neoby-
čejně pestrymi osudy nejvýznamnější průmyslové oblasti habsburského
mocnářství i První republiky – Ostravska.

Ostravsko v širším slova smyslu se rozkládalo na rozmezí dvou zemí
a dokonce tří států. Zčásti náleželo na Moravu, zčásti do Slezska a hrani-
čilo s bývalou polskou Haličí, původně rakouským, pak pruským Horním
Slezskem, a bylo blízké i slovenským územím bývalých Uher. Když se for-
movalo jako průmyslová oblast, vykazovalo velkou přitažlivost pro oby-
vatle nejen blízkého, ale vzdáleného okolí; potřebovalo totiž nutně jak
kvalifikované dělnictvo do železáren a oceláren, tak horníky různých spe-
cializací do svých kamenouhelných dolí a kokosáren, zaměstnanec do prů-
myslu tzv. těžké chemie atd. Jádrem oblasti byly tehdejší okresy Moravská
Ostrava, Bohumín a Fryštát, zčásti i Těšín a Frýddek. Centrem se pak stalo
město Moravská Ostrava, utvořené jako administrativní celek až dodateč-
ně (její plán nikoli náhodně vyzhlížej jako jakási šachovnice pospojovaných
obcí). Ostravsko produkovalo před Velkou válkou přes polovinu veškeré
těžby černého uhlí celého Předlitavska a stejný díl surové oceli; jeho čer-
ným uhlím topila Vídeň i Budapešť, nemluvě o jiných.

Ostravsko se jako průmyslová oblast překorně formovalo hlavně od
60. let 19. století a bylo přitažlivé pro lidi z širokého okolí; bylo schop-
no dát zaměstnání nejen kvalifikovaným hutníkům, ale i zcela nevzděla-

ným nádeníkům, protože se svými pracovními silami nemohlo vystačit. Emrický vývoj Ostravska docela pochopitelně provázely až bizarní obraty a problémy se týkaly především Těšínska. V roce 1880 žilo např. v soudním okrese Moravská Ostrava jen 3,18% Poláků, v roce 1910 již 11,52% – přičemž v absolutních číslech jich přibývalo za tu dobu více než jedenáctkrát (počet Čechů vzrostl za tu dobu jen dvakrát). V okrese Slezská Ostrava byl vývoj podobný. V roce 1880 tu žilo 10,28% Poláků, v roce 1910 již 23,71%. I tady relativně na úkor Čechů (víceeméně stabilní poměrné podíly německého obyvatelstva jsou tu pro zjednodušení výkladu ponechány stranou). To byl onen jev, který přiměl básníka Petra Bezruče k nářku: „Sto tisíc nás popojštili, sto tisíc nás poněmčili.“ V jádře nešlo však o změnu národnosti obyvatel, ale o nával přistěhovačů.

Rok 1921, kdy sčítací položkou nebyl již „obcovací jazyk“, ale mateřský jazyk či národní sebeurčení každého, přinesl až nepochopitelný obrat. Poláků zbylo ve slezskoostravském okrese z 23,71% jen 1,94%! Okres Bohumín, ležící na hranicích těšínského Slezska, tvořil jiný, zcela odlišný obraz. V roce 1880 tu žilo jen 11,26% Čechů a 77,86% Poláků, v roce 1910 však Čechů přibýlo (na 27,04%), zatímco počet Poláků prudce poklesl na 47,30%. V roce 1921 se z Čechů na úkor Poláků dokonce stala většína (66,10%). Na samotném okrese Český Těšín (tj. v jeho vymezení po rozdělení okresu v roce 1920) žilo v roce 1880 jen 11,95% Čechů, v roce 1910 dokonce jen 7,31%, v roce 1921, opět na úkor Poláků, již 46,09%.

Nalézt pro všechny tyto změny vysvětlení není snadné. Působilo tu mnoho faktorů. Nemohlo být sporu, že na celém území Českých zemí (a habsburské monarchie též) neexistovalo území, ve kterém by indutrializační proces měl za následek tak gigantické míšení etnik; Ostravsko se stalo opravdu „tavicím kotlem“. Představy některých teoretiků, že tak povstane v této oblasti jakási nová, patrně rakouská „průmyslová“ národnost, se však nenaplnily.

Jisté tu ale vznikaly jevy jinde (alespoň v takovém rozsahu) neznámé. Jednak u určité části obyvatel – a pochopitelně především u té, jež žila na nejnižší sociální i kulturní úrovni – vznikal k národnému uvědomění laxní poměr. Volit svoji národní příslušnost se zdálo mnohým zbytečné. Podmíněno to bylo, byť to zní nepřesvědčivě, hlavně jazykovým pojetím národa. Příchod do zcela nového, a často velmi syrového či surového prostředí, kde bylo třeba rozumět řeči povelů a příkazů i trad nadřizovaných a soudruhů na šachtě či v hutích, posbíraných z území českých, německých, polských, ale i slovenských, musel mít za následek změny v nářečích těch, kteří přišli, ba dokonce i počátky vytváření nářečí nových, přesněji nových skupin nářečí, které se časem staly jiným, např. i Polákům nebo Čechům z jiných krajů, téměř zcela nesrozumitelné. A tak nevznikal jeden nový univerzální národ, nýbrž různé mezietnické skupiny – kterým se říkalo např. Moravci, ale především Slezané.

Vyústění Velké války a vytvoření národních států přineslo kromě svobody a uvolnění zárovenž zárovenž expanzi nacionalismu a šovinismu, promíseného i s povzbuzeným národním cítěním. Na Ostravsku přirozeně musela nabýt při tamějších poměrech a významu oblasti pro střední Evropu nejen na přikrostiti, ale i komplikovanosti, ba zmatenosti. ČSR nutně potřebovala pro spojení se Slovenskem tzv. košicko-bohumínskou železnicí, jiné spojení se Slovenskem tehdy neexistovalo. Do Bratislavy se jezdilo přes Přerov, Bohumín a Žilinu!

Pro své hospodářství potřebovala ČSR (a jestli se měla zavázat k zásobování Vídně uhlím, pak o to víc) alespoň část uhelného revíru a otevřené to říkala. Tehdy se předpokládalo, že slezský revír získá Polsko. Ostravský uhelný revír byl totiž jen jihozápadním výběžkem mnohem většího uhelného revíru homoslezského, o který vedlo Polsko a Německo rozhořčený boj, jenž byl za velkých vášní „vyřešen“ až v roce 1921 po třech polských povstáních plebiscitem. Nevyraznou většinu získalo Polsko, menší, ale přesto značnou část Německo (což byl sice polský zisk, ale zárovenž porážka).

Ve hře byly historické hranice a nároky (knižectví těšínské bylo od 14. století součástí českých korunních zemí): česká strana vypracovala několik variant řešení, v zásadě byla však ochotna sjednat kompromis. O kompromisních hranicích jednali Češi a Poláci už za války, ale bez úspěchu. Polská strana trvala striktně na emrickém stanovení hranic, i když na východ Polska předpokládala mnohonásobně větší zábor emrický odlišných (ukrajinských i litvských) území. Být jazyčkem na váze se pokoušela malá německá menšina v oblasti. Tzv. Slonzáci se tehdy ve velké většině vyslovili pro ČSR. To znamenalo vést hranici po řece Olze (Olši) a např. rozdělit město Těšín na Český Těšín a Gieszyn. Vést ji sice nítrem bývalého rakouského Slezska (jeho původní hranice ležela až o cca 30 km na východ u Bielska), tedy jedné ze „zemí českých“, ale zárovenž územím s polskou většinou, na které si dělalo Polsko také nárok a chápalo problémem spíše jako věc národní hrdosti.

Proto nijak náhodně vyvrcholil konflikt již zmíněnou týdenní česko-polskou válkou v lednu 1919. Spor byl pak za pomoci mezinárodní komise Dohody sice urovnán, ale Těšínsko bylo zařazeno mezi další z oblastí, ve kterých se mělo mezi Polskem a jeho sousedy rozhodnout plebiscitem. A vášně začaly propukát i tady, protože se bojovalo všemi prostředky o každý dům, o každou duši. Každý, i když se mu vůbec nechtělo, se musel probudit a doznat: jsi Čech, nebo jsi Polák (německá komunita byla většinou stranou bojuj, i když většinou jen zdánlivě – viz dále)? Nakonec (viz I. díl. kap. VII/5) bylo rozhodnuto za souhlasu obou stran konferencí vyslanců velmocí – a polská strana, která vedla podobný plebiscitní boj ještě na Poznaňsku a zcela neplebiscitní v západní Ukrajině, se s tím nikdy nemířila. Dokonce neviděla ráda uklidnění na československé straně hranic

a podněcovala nepokoj. Dalo se i čekat, že při první větší příležitosti bez ohledu na jiné okolnosti vzááhne na Těšínsko znovu ruku. Co nejvíc Polsku vadilo, bylo to, že ho ČSR nepodpořila v jeho protisovětské válce.

Zprvu převládala mezi polskými nacionalisty názor, že bylo především znásilněno agitací a sčítacími komisari první československé sčítání lidu, které se konalo půl roku po velmocenském rozhodnutí o Těšínsku. V průběhu 20. let se však situace nejlépe normalizovala a potom i uklidnila. Obtížně a s problémy, avšak přece jen, se podařilo uzavřít 23. dubna 1925 mezi ČSR a Polskem příslušnou smlouvu, která řešila otázku práv, záruk, finančních i jiných náležitostí, kulturního rozvoje a školství atd. Konec konců i sčítání lidu z roku 1930 vykazovalo v počtech národních příslušníků téměř totožná čísla. Ve sledované oblasti okresů Český Těšín a Fryštát stoupl absolutní počet Poláků z 68 034 na 76 230, což v relativních číslech znamenalo nepatrný postup z 33,4 na 33,5 %. U Cechů to byl však vzestup z 88 556 na 120 639 obyvatel, tj. z 43,4% na 53,1 %. Tento postup „českého živlu“ se odehrál tedy nikoli na úkor Poláků, nýbrž Němců a tzv. cizích.

Podle práv daných ústavou ČSR se v obcích s polskou většinou i menšinou rozvinul svobodně bohatý kulturní a vřbeč spolkový život včetně politického. Alespoň některé aktivity je dobré připomenout. Z hospodářských institucí měl význam Rolnický spolek (Towarzystwo Rolnicze), v oblasti působilo 65 raiffeisenek, 11 vesnických spotřebních spolků a 6 dalších družstev, které se spojily v Zwiazek Spółek Zarobkowych i Gospodarczych na Śląsku Czechosłowackim (Svaz výrobních a hospodářských spolků v československém Slezsku), který za pomoci pražské agrární Centrokooperativy prokázal polské menšině neocenitelné služby (v roce 1932 změnil název). Živnostníky, trhovce a obchodníky spojoval jiný spolek, pro rolníky měla velký význam Zemědělsko-obchodní společnost ad. Nejvýznamnější bylo asi Stowarzyszenie Domu Polskiego w Morawskiej Ostrawie (Sdružení Polského domu v Moravské Ostravě) v čele s ředitelem Emanuelem Chobotem, původně horníkem, od roku 1929 poslancem za polskou sociálně demokratickou stranu. Jmenovat by bylo možné i řadu úvěrních a spotřebních družstev, z nichž některá byla založena již na zlomu století a nyní prožívala rozkvět.

Nikoli bezvýznamné byly i dělnické domy a, sáhne-li do jiné oblasti, sportovní oddíly – třínečká skupina polského Sokola, rozkvět prožívalo i Polskie Towarzystwo Turystyczno-Sportowe Beskid Śląski v Czechosłowacji (Společnost turisticko-sportovní Beskyd slezský v československu), spolek polských vysokoškolačků, sdružených v tzv. Jednotě. Samozřejmě, že si takto rozvinutý spolkový život nelze představit bez jednot hasičských, ochotnického divadla, pěveckých souborů, skautských oddílů (Harcerstwo Polskie v Czechosłowacji) atd. Pro kulturní život menšiny měla největší význam Matice školská, jež měla 93 místních skupin s 9 739

členy a která organizovala a financovala v účelném rozměru polské školy i v obcích, jež na ně podle ústavy (resp. jazykových nařízen) neměly nárok.

Jakýsi vrchol společenské angažovanosti tvořily přirozeně tři polské politické strany v ČSR. Jednak to byl Svaz slezských katolíků (Zwiazek Śląskich Katolików), Polská strana lidová (evangelická) (Polskie Stronnictwo Ludowe) a pak především v průmyslovém kraji nejšíňší Polská socialistická dělnická strana (Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza). Polská sociální demokracie dosáhla úspěchu zvolením Emanuela Chobota poslancem, KSC zvolením Karla Śliwky, jehož sklon k radikálnímu i národním ho v roce 1938 od KSC odvedl (zůstal po říjnu 1938 se svými voliči v polském záboru, později se vzdal politického života). Rudý všeoborový svaz byl druhý nejpčetnější po svazech sociálně demokratických. I křesťanské odbory měly svůj hornický svaz.

Postoje a počínání polské menšiny na Těšínsku byly závislé na vývoji ve vlastní zemi ještě víc, než tomu bylo u menšiny německé, což bylo pochopitelné. Nebyla tak početná a napětí mezi ČSR a Polskem bylo vždy silným faktorem vzájemných vztahů. Celkem málo proto pomáhalo, že byla těšínským Polákům v nadprůměrně níže zajištěna menšinová práva. Iredenta mezi nimi nikdy úplně nevyhynula. Následovalo uklidnění, v jehož základu lze spatřovat fungování demokratického systému ČSR. I spory přehled společenské činnosti nepočtené polské menšiny ve Slezsku s dostatek ukázal, že nemohla být podrobena pronásledování a nezápasila o život – třebaže právě tak její postavení nacionální polská publicistika představovala od poloviny 30. let. Jejím největším problémem bylo, že Polsko po Pitsudského převratu v roce 1926 nemohlo československé menšinové politice dělat adekvátního partnera.

Zvláště v letech 1932–34 probíhaly československo-polské rozhovory o konsolidaci vzájemných vztahů a uzavření spojeneckví; zájem na nich mělo hlavně Československo. Skončily však neúspěchem (viz kap. XXXII/3). Příčinou byl především obrat, kterým Polsko prošlo. Nešlo jen o upewnění autoritativního režimu v zemi, který se rychle vzdaloval demokratickým normám vlády. Důležitější bylo, že se rozhodlo po Hitlerově „Machtbernahme“ pro příklon k nacistickému Německu, že samo rozhovory přerušilo a uzavřelo deklaraci o vzájemném neutvočení s Německem. Pro Hitlera, který usiloval o rozbití principu kolektivní bezpečnosti tím, že ho hodlal nahradit právě dvoustannými smlouvami, znamenala polsko-německá smlouva přtlom do mírového systému a mimořádný úspěch. ČSR nebylo, než reagovat na tento akt jako na nepřátelský. Polská publicistika ho doprovodila, jak bylo v té zemi přirozené, vystupňováním nacionální protičeskoslovenské díky. Byl obnoven požadavek opětovného připojení Těšínska k Polsku, což sotva bylo možné posuzovat jinak než jako další krok k destruktci mírového systému, jak byl konstituován po Velké válce.

Polské instituce v těšinské oblasti, stále úzce spolupracující s oficiální polskou politikou, reagovaly rychle. Přivrdliby nacionální tón do úrovně iredenky a zahájily dokonce agitaci za spojení Těšínska s Polskem, i když to bylo zcela nereálné. Místní misijní činitelé spolupracovali s polskou zpravodajskou službou. Ta od poloviny 30. let budovala ilegální ireden-tistickou a teroristickou organizaci (zatím šlo o tzv. drobný teror – ničení českých škol, lip republiky ad.), která připravila dokonce atentát na ko-šicko-bohumínskou trať. Naštěstí se nepodařilo, jejím velkým okamžikem však měla být teroristická podpora akce polské armády, cílící k okupaci oblasti.

V nacionálních polských stranách obrat proběhl jako přirozený proces, v sociální demokracii měl za následek rozkol. Za přímé pomoci polského konzulátu v Moravské Ostravě byla založena odštěpeněká Polska Partia Socjalno-Demokratyczna (Polská strana sociálně demokratická). Mělo to následky. Kromě poslaneckého mandátu spojených nesocialistických stran získal druhé „polské“ poslanecké křeslo již ne sociální demokrat, nýbrž nyní stále radikálnější komunista Karol Śliwka. Oblast se stala opět arénou otevřeného nacionálního soupeření.

Takto vytvořený obraz menšinových problémů Těšínska, resp. Ostravka, je ale kusý. Nutně je třeba vzít v potaz už připomenutý fenomén vytváření mezinických skupin, z nichž nejvýznamnější, podle vlast-ní ideologie stojící mezi Němci, Čechy a Poláky, byli nesporně Slonzáci (Schlesier, Slezáci). Pro přehlednost obrazu této zajímavé (a ve svých ně-kterých výsledcích i k lidským osudům kruté) epizody ze života Ostrav-ska nyní následuje širše pojaté vylíčení historického vývoje této skupiny obyvatel.

Hnutí založil roku 1908 učitel Józef Koždoň ze Skoczowa a od počátku přes ujišťování, že jde o skupinu stojící mezi Čechy, Poláky a Němci, bylo zřejmé, že jde o celek velmi nepevný a proměnlivý, jehož jádro tvořili po-nejvíc Poláci, kteří se již rozloučili se svou národní identitou a podle vývo-je ve svém okolí měli sklon cítit se jednou více Čechy, jednou více Poláky, především však Němci. Demokratická CSR vyšla Slonzáckům vsrčíc v tom, že jim při sčítání lidu v roce 1921 umožnila vedle jiné, „oficiální“ (české, polské, německé) národnosti uvést sebeurčením i příslušnost ke slonzác-tví. Výsledek prokázal podstatu věci, tj. přichylnost této mezinické sku-piny k národní síle, která tehdy byla nejspěšnější. Z národní kategorie Českoslováckí se ke slonzáctví přihlásilo téměř 25 000 občanů, z polské téměř 22 000, z německé však jen asi 1 500. Po Velké válce Koždoň obrat-ně manévroval mezi všemi, vsadil na provedení plebiscitu a dožadoval se od pražské vlády záruk (iluzorní) nedělitelnosti Těšínska.

Jádro Koždoňovy politiky se však od vnějšíkového zděrazňování svébyr-nosti Slonzácků a nezávislosti na tom či onom nacionalismu podstatně liší-lo. Koždoň a jeho lidé se snažili od politické špičky získávat sliby o povýše-

ní Těšínska na župu a Těšina samostatného na župní sídlo, jak se měl údajně zavázat Koždoňovi v roce 1926 např. Antonín Švehla. Společali však po-tajmu především na německonacionální pomoc.

Místní exponenti německých nacionálů v průmyslovém managementu velkých ostravských závodů, stejně jako německé říšské instituce, pečující v nacionálním duchu o zahraniční Němce (Volksdeutsche), jevily o Těšin-sko zájem pro jeho klíčové postavení na rozmezí zemí a národů a pro jeho hospodářský význam. Bylo-li totiž jako region pojímáno dostatečně pruž-ně, přinášelo uhlí, koks, těžkou chemii, železo a ocel.

V témže roce, kdy jednal se Švehlou, se Koždoň obrátil zvláštním me-morandem na Deutscher Schutzbund a vyloučil, jak dříve Těšínsko pro německou politiku opravdu je. Tato orientace se ukázala záhy pro jeho lidi velmi prospěšnou. Zvláště v obecních volbách na Těšínsku se stalo pravidlem, že Slonzáci uzavírali ve 30. letech (1930, 1936, 1938) předvolební koalice s německými stranami, od roku 1934 s henleinovci. Sam Koždoň se jen díky nim stal např. v roce 1938 v Českém Těšíně sta-rostou. Podobně se podařilo vytvořit henleinovsko-slonzáckou většinu v Bohumíně.

V roce 1938 se obrátil Koždoň zvláštním memorandem na lorda Wal-tera Runcimana s oficiálním požadavkem provedení plebiscitu, který byl v roce 1920 „zmařen“, a činil tak ve jménu samostatné slezské „národní skupiny“, již měla v čele stát jeho strana trojazyčného názvu (Slezská lidová strana, Schlesische Volkspartei, Śląska Partja Ludowa). Program okamžitého připojení Těšínska k Německu musel být však z taktických důvodů stažen. Na Těšín nereflaktoval tehdy ani sám Hitler, který se roz-hodl prodloužit spolupráci s beckovským Polskem i za tuto cenu. Nejen že nic nenamítal proti následující polské okupaci Těšínska na podzim 1938, ale nebyly podniknuty ani žádné kroky, jež by měly situaci změnit. Pro Hitlera byla i v nedlouhé perspektivě věc přece jasná. Obětoval na tento krátký čas dokonce i těšínské Němce, zoufale volající do Berlína o pomoc. Polsko proti nim totiž po okupaci Těšínska rozvinulo teroristické postupy téměř stejného kalibru jako proti Čechům.

Když o rok později došla sebevražděná beckovská politika hořkého konce a Polsko bylo včetně Těšínska okupováno nacistickým Německem, proběhlo na Těšínsku v prosinci 1939 sčítání lidu, které konečně přines-lo Slonzáckům vyroužené vítězství. Z celkového počtu 282 707 obyvatel se jich k „slezské národnosti“ přihlásilo 126 592, tj. 44,8 %. Byl to více než dvojnásobek výsledku československého sčítání z roku 1921. Rozdíl je však jen optický. Z bývalého československého území se k „slezáctví“ hlá-silo 78 468 obyvatel (z polského 48 124), tzn. o cca 30 000 více než v roce 1921. Zbytek tvořili bezpochyby oni „Slezané“, jež vedly představy o pro-spěšnosti stát se bez nějakých komplikací Němcem v okamžiku, když je ně-mectví na počátku chromujícího nástupu.

Národní skupina Schlesier byla zároveň totiž označena nacisty za německo a její příslušníci se stali nositeli tzv. Volkslist, tj. příslušníky zahraniční německé národní skupiny se všemi jejími právy (i povinnostmi). Nešlo jen o čest a výhody pro Slezany. Pro Hitlerovo Německo a jeho „Rassenpolitik“ to mělo nemalý význam. V celé těšínské oblasti (tzn. bývalé československé i polské) se totiž přímo k německému národu přihlásila jen malá menšina (14,7%) obyvatel, k české 16,5% a k polské 23,6%, „Slezané“ tak nerozšířili sice většinu obyvatel regionu, byli však „národem“ nejpochetnějším. Teprve po spojení Slezanů s Němci byla na Těšínsku ustavena německá národní většina (ne příliš přesvědčivá – 59,5% obyvatel). Nakonec nebylo Těšínsko připojeno ke Generálnímu gouvernementu, ale přímo ke „staré Třetí říši“, podobně jako říšská župa Sudety.

Konečný účet za toto „slonzácke“ dobrodružství na sebe nenechal dlouho čekat. S válkou přišla pro Slezany vojenská povinnost služby ve Wehrmachtu, dostavily se ztráty na životech; ze sovětského zajetí se někteří „Slezané“ vrátili po mnoha letech, kdy ostatní žili už dávno mírovým životem. O potížích „Schlesier“ v poválečné ČSR, provádějící očistu od „Němců, zrádců a kolaborantů“, netřeba ztrácet slov. Meziennické dobrodružství Slezáků, Slonzáků, Schlesier dospělo k tragickým koncům. Jen ti, kteří vše v zdraví přežili (a jejich potomci), získali o mnoho let později právo vysřehovat se jako Němci do bohatého už Německa. Nebylo jich mnoho.

Ani severozápadní kout československého Slezska, náležející původně do knížectví opavského, malý kout Hlučína (kolem města Hlučín), nebyl pro Československo bez problémů. Získalo ho na základě mírových smluv v lednu 1920, obecně se však mělo za to, že hlučínský Moravec byji zachraňování od úplného poněmčení proi své vláhi. Nápor Hitlerem povzbuzeného německého nacionalismu také úplně zvrátil jejich národní sympatie. V roce 1930 se k německému národu hlásilo jen 7,5% obyvatel, Henleina však volilo o pět let později už 73,3%.

8. Československý národní stát a jeho národy na rozcestí

Už první polovina 30. let 20. století naznačila a všem opravdovým státníkům CSR postavila do zorného pole složitý problém, naznačený v jeho rozpornosti několika slovy titulu kapitoly. Proto je na místě věnovat mu pozornost už teď. Je nesnadné být soudcem ve sporu, zda významnější či ožehavější byl pro život a životnost První republiky poměr česko-slovenský či česko-německý. Jen o třetím, česko-polském, se dalo říci, že bude vždy stát na okraji a bude působit pouze jako pepřná přísada problémů opravdu velkých a existenčních. I vztah slovensko- (či československo-)

maďarský měl v historii Českých zemí vždy význam jen doprovodný. Diplomacii Československa však ovlivňoval značně (v principu se jen proto podařilo zformovat operný systém Malé dohody); bude proto zmiňován pouze v této souvislosti.

Oba první se vyvíjely v první polovině 30. let bouřlivě a v obou případech šlo o problémy s národy příbližně stejně počtenými. V prvním vztahu byla v sázce základní idea státu jako národního už na první pohled. Měli-li Slováci dosáhnout statusu politického národa (což brala za své už nemalá menšina Slováků a největší slovenská politická strana, HSLS), musela se ČSR změnit v nedaleké perspektivě ve stát dvou státních národů, Čechů a Slováků, tedy v Česko-Slovensko, ať už by jeho ústavní uspořádání bylo jakékoli.

V druhém šlo jen o otázku menšinovou. Nemuselo to být vždy podstatné. Stačí totiž jen nahlédnout do brzké budoucnosti státu, aby se ozejmilo, že za vším se mohl skrývat problém přeměny státu národního ve stát česko-slovensko-německý, bude-li vůbec jako takový udržitelny. Zatím tak formulován nebyl, nebo jen v řečnických náznacích. Již nadcházející parlamentní volby mohly však napovědět, nepůjde-li brzy o aktuální, se kterou se bude muset elita státu chtít nechtě také nějak vypořádat.

Posoudit problém věcně a bez emocí nelze bez pohledu zpět a v náhledu, který se může jevit jako ošemetný. Do hry byly totiž vsazeny už takové jevy jako fungování akčních složek národních komunit v určitých regionech Evropy za vyhraňujících se situací charakteristické rysy a preferenace jejich elit, jejich pohled na sebe samé a vlastní „národní posláni“, stejně jako pohledy na ně zvnějšku. Bouřlivý nástup a nečekané až šokující úspěchy Konráda Henleina (viz kapitoly 3 a 4 a XXV a XXXVI) měly všechny varovat: je nejvyšší čas se takovými otázkami zabývat jako osudovými.

a. SLOVENSKÝ PROBLÉM

Slovenský problém, jak plyne z předcházejícího výkladu (viz kapitola 2), byl podle těchto hledisek prosý. Slováci se ocitli již před Velkou válkou pod drtivým maďarizačním tlakem, vybočujícím ze středoevropských norm politické kultury, na prahu přeměny v zajímavý subjekt kulturního národního společenství, který nemá před sebou již perspektivu přeměny v politický národ, schopný být nositelem státní ideje a její reality. Zrod Československa jim v podmíněném projektu českoslovenství tuto naději vrátil. Odehrál se další ze „zázraků“ dějin. Během deseti let (z hlediska dějin neuvěřitelně kratičké doby) se Slováci sociálně kompletovali v moderní národ s vyhraněnými politickými programy a ambicí podstatné své části stát se v té či oné podobě národem státním.

Cesry k uvedení tohoto ideálu do praxe byly hlavně dvě (pomíname-li národní socialisty, národní demokracie a fašisty), vždy spojené s exis-

tenci Československa. Jednu představovaly demokratické národně české koslovenské strany, působící na Slovensku, hlavně sociální demokraté a Republikánská strana venkova a maloroľníckého ľadu, které stále ještě tvořily do poloviny 30. let malou síce, ale přece jen většínu voličstva na Slovensku (s připomenutými stranami většínu silnější), a nemělo se na tom ani později nic změnit. Jejich vztah k českoslovensví se ovšem lišil. Sociální demokracie byla centralistická. Hodořova strana chtěla centralismus co možná v mezích českoslovensví rozvolnit. Obě se ovšem shodovaly v tom, že chtěly v postupně se uvolňujícím politickónárodním českoslovensví pokračovat.

Strany stojící za programem nabytí svěbýtmosti slovenského národa jako aktuálním byly hlavně také dvě (pomineme-li Slovenskou stranu národnú, HSĽS a KSĽ (její maďarské a německé voličstvo na Slovensku není snadně oddělit). Tvořily v první polovině 30. let jen velmi silnou menšinu slovenského voličstva a nemělo se na tom ani v druhé polovině 30. let nic změnit; posuny byly nevýznamné (viz kap. XXXV/4 a XXXVI/3). Poměry byly tedy v oně zásadní věci velmi stabilní. Doumalo to pod povrchem.

Hlinkova strana požadovala zatím jen omezenou suverenitu svěbýt-ného slovenského národa v rámci Československa; byla ovšem ochotna se přizpůsobit programu státní samostatnosti a v průběhu pár let se mu dokázala postavit do čela. Zásadovější byla KSĽ, která podle principu národného sebeurčení kritizovala Hlinku za autonomistický oportunismus, aby zároveň krotila plány na slovenskou samostatnost propagandisticky pojatým internacionalismem. Každý si v každé situaci mohl vybrat co potřeboval. Jádro věci tkvělo opravdu v tom, že KSĽ podřizovala takové otázky „principiálně“ – vlastním zájmům; dokázala být během pár let stejně pro samostatně Slovensko, satelitní existenci v SSSR i pro Československo. Jiný problém (kromě maďarské irredenty a jejích skrytých stoupenců) na Slovensku té doby neexistoval a nic nenasvědčovalo, že by se mělo něco měnit – pokud by se stát nedostal z jiných důvodů pod drtivý tlak.

b. NĚMECKÁ OTÁZKA V EVROPĚ, STŘEDNÍ EVROPĚ A ČESKOSLOVENSKU

Německá otázka v ČSR byla od slovenské podstatně odlišná, někdy až protichůdná. V celém formujícím se německém občanském společenství hrálo totiž mimořádnou roli snad od druhého desetiletí 19. století (Bude-me-li střízliví), oěvidně od roku 1848 a zcela bezpečně pak od okamžiků porážky Francie a zrodu německého národního státu v roce 1871 expanzivně se šířící a prohlubující přesvědčení o mimořádných právech, odpovědnosti a případně i povinnostech velkého německého národa v Evropě; největšího, hospodářsky a organizačně nejvyšpělejšího nejen ve střední

Evropě, ale vůbec na evropském kontinentě. Nelze zapomenout, že v rozporu s povrchním zdáním z Evropy ještě v katastrofu bojševickým sociálně revolučním experimentem prohloubená zaostalost eliminovala z takových počtů národ ruský.

Přesvědčení, jehož rubem byl názor, že tato práva, odpovědnosti (i povinnost) přesahují práva a povinnosti národů malých, bylo jeho přirozenou součástí a v mnohých ohledech se opravdu zakládalo na skutečnostech, zřejmých nejen Němcům, ale i národům v jejich okolí. Už od roku 1848 v hloubi sociálních vrstev národa nabýval na síle názor, že osudy evropské demokratické revoluce a budoucnost evropské demokracie vůbec jsou závislé na osudech této revoluce v Německu. Když potom překvapující úspěchy německého národního státu v jeho njak demokratické, ale naopak kaizeristické podobě vynesly Německo na první místo civilizáčního rozmachu Evropy, nebyla už německá národní společnost s to na tomto vědomí něco podstatnějšího změnit. Třebaže role Německa jako evropské demokratické avantgardy byla už dávno minulostí. Bylo to pochopitelně. Nezamedbatelný díl demokracismu a sociální úspěšnosti byl nerozlučně spojen s úspěchy německého císařství a jeho společnosti.

Tragickou rozpornost tohoto dějinného jevu pronikavě vystihl filozof Jan Patocka:

„...strana [miněna je společnost a stát – Z. K.], která nese odboji proti státu quo a jež tak musí být nazvána přes všechno zdání opaku stranou revolucní, je pobismarckové Německo. Přes zdání opaku: jak, tento útlar vedený konzervativním Pruskem a jeho vojenskou kastou, strmulou byrokracií, neuvěřitelně omezenou luterskou ortodoxií – revolučním elementem, nositelem a agentem světové revoluce? ... Ze všech lidstev světa (kromě Spojených států) je však toto Německo, přes svoje struktury, ten útlar, který se nejvíce blíží skutečnosti nového vědeckotechnického věku. Jeho konzervativismus sám slouží v podstatě disciplině, která vehementně, bezohledně, s pohrdáním vůči nřivelizaci a demokracizaci, jde za akumulaci energie budující, organizující, převládající... Je to zejména vědeckotechnický rys jeho života, který se stále prohlubuje. Je to organizační vůle jeho hospodářských vůdců, jeho technokratických reprezentantů, kteří osnují plány nutně v rozporu s dosavadní centrum Evropy, Francie, není již s to konat funkci jednotého státu západoeřmského dědictví, že Rakousko, poslední zbytek staré říše, může být učiněno snadnou kořistí tohoto plánování...? Vznikal tak přirozené dojem, jako by toto imperiální Německo bylo tradičnístické... Jeho vnitřní protivníci, socialisté, v něm museli opět spatřovat rejdíšť kapitalistických hrabivých magnátů, později typického představitele světového kapitalistického imperialismu... Ve skutečnosti spolupracovali

sami na organizování nové společnosti práce, disciplíny, výroby, plánování budování, vedoucího po všech stránkách k uvolnění dalších a dalších zásob energie. Toto Německo přeměňovalo Evropu už dávno před válkou v energetický komplex. Při vši inteligenci, s kterou ostatní evropské země, zvláště Francie, postupovaly týmž směrem, byla jejich přeměna v tom ohledu povlovnější a mírněna jejich vůlí k individuálnímu životu... Konzervativní struktury předválečného Německa tomuto směru dalekosáhle sloužily, působily, že tato změna dála se disciplinovaně, bez velkých otesů, a masy se poddávaly tomuto přetváření přes všechno střípní zubů politických vůdců, ba politická organizace dělnictva stranickou byrokracií vpadala záhy do stejných kolejí...“

(Jan Paročka, *Kacířské eseje o filosofii dějin*, Praha 1991, str. 129–130)

Splet s uvedenými názory spojených citů a pocitů, psychologických autematismů, ba i podvědomých reakcí na sebe samé i okolí fungovala nutně v určitých obměnách jak u jednotlivců, tak v celých sociálních skupinách a třídách a konečně i v celonárodním rozměru. Formovala a vřazovala do tradičních postojů mnohé občanské kvality, jež se staly pro Němce příznakem – jako např. pořádkumilovnost, úsilí organizačně do důsledků podchytit veškerá duchovní a hmotná (hospodářská a technická) hnutí a postupy, stejně jako smysl pro kázeň a oddanost úspěšným vůdcím představitelům komunity.

V době po Velké válce, kdy táhly Evropou názory o nutnosti ukázněné společnosti i za cenu omezení či dokonce odstranění demokratické samovlády a samosprávy, která byla přece tak neplodná a neschopná, když vedla ke gigantické válečné katastrofě, byly některé ze zmíněných demokratizujících a sociálně motivovaných rysů a názorů tvůrčích pluralitní členěnou celost německého národního vědomí, zatačovány do pozadí. Nahrazovala je představa o mimoořádné důležitosti semknutosti národního společenství v čele s vůdci, schopnými pochopit tyto požadavky doby. Představa, že být poslušen a pochodovat stejným vojačským krokem za cíli, naznačenými vůdci národa, je cesta ze zmatků doby, nabývala převahy. Obrat to byl rychlý, ne však překvapivý, protože byl vlastně návratem – jen učiněným na vyšší a dokonalejší úrovni.

Nijak náhodně byl takový dějinný vývoj doprovázen ještě výraznějšími představami o vlastní národní výjimečnosti a poslání, tedy představami, jež je snadné vzbuzovat, které jsou podbízivé a kterým se jen těžko odolává. Tak nabývala tato dějinná směřování a vlastnosti na brizanci v pravném smyslu toho slova, tj. na nitivosti nastávajícího výbuchu. Ohrožovala dosavadní směr vývoje společnosti k prohlubování nebo alespoň udržení demokratické správy v těžkých dobách. Samou ústavou Němců v CSR jako národní menšiny a její podřízení zákonům cizího státu všechny ony jevy vyhrcovalo.

Pro národní (nacionální) německou stranu v CSR, jakou byla Deutsche National-Partei či Deutsche national sozialistische Arbeiterpartei, nebylo v podmínkách CSR vlastně jiného východiska, než pojmout existenci německé menšiny v CSR jako výsledek nespravedlivé porážky, která nemůže být jiná než dočasná a je pouze krokem proti smyslu a pokroku dějin, jako nesnesitelnou potupu podřízenosti Němců Čechům, tj. národu, který je na nižším stupni vývoje než oni. Opravdové (nikoli např. jen taktické a převrátkou) přijetí statutu národní německé menšiny v československém státě bylo pro ně nemyšlitele. Nezbyvalo jim než jeho totální odmítnutí, resp. odmítnutí samy existence samostatného československého státu – tj. negativismus.

Pasivismus, pokud je o něm možné mluvit jako o samostatném směru německé politiky v CSR, neznamenal nic jiného než vynucený vstup na půdu státu a podrobení se jeho zákonodárství, vyvážený hrdými postoji a permanentním vznášením námitek a připomínek, proklamování odporu – držených ovšem z existenčních důvodů v mezích československé zákonosti. Z této politiky musela být eo ipso vyloučena snaha metodami parlamentní a vládní praxe pracovat na dílčích zlepšeních postavení německé menšiny. Zbývala skutečná pasivita, provázená halasením v parlamentě a na schůzích.

Neploidnost této orientace uváděla demokratickou přece jen víceméně oddané skupiny, politické strany a jejich uskupení v německé společnosti CSR do defenzivního postavení, ze kterého se sice chtěli vymanít, neboť hodlaly hájit zájmy jednotlivých sociálních vrstev německého národa v realitě československého dne. Mohly tak ale učinit jen za pomoci československého státu a jeho politických a vládních elit. Zásadně důležité bylo, že se tak stalo už (stejně jako konečně) v roce 1926, a od té doby již natrvalo, až do roku 1938; za podmínky, která podstatně pozvedala takové „menšinářské“ působení na vyšší úroveň, totiž na rovinu spoluvlády podle principu „rovného s rovným“. Nikoli tedy nabídkou jakéhosi „ministra-krájaná“ pro německé záležitosti; to by znamenalo jen pokračování v „celonárodním“ pojetí politiky na obou stranách (české a československé i německé), jež se stalo minulostí už i v československé politice a bylo by tím víc anachronismem v politice českoněmecké. Teprve aktivismus takto pojatý byl převratným jevem: přišel spolučast německé politiky na řešení státních problémů celé občanské společnosti CSR bez ohledu na národnost, tzn. včetně její české, slovenské, německé, maďarské i ruské a polské části. I český nacionalismus a jeho stranická reprezentace (národní demokracie, fašisté, pak Národní sjednocení) byl donucen se s tím smířit; škodil ovšem zatím, jak mohl a kde mohl.

Ofenzivnost a úspěšný nástup německočeské aktivistické politiky se však po několika letech dostaly do krize, ve které začaly vystupovat znovu do popředí dlouhodobé, ba téměř už stáleté vývojové rysy německé

společnosti. Jen se jich nyní uchopily, aby je znásobily a přivedly k nové kvalitě nové politické směry, především fašismus a zvláště ve specificky německé podobě nacistismus. Nová defenziva německého aktivismu měla zlověstný rys. Jeho představitelé se bránili před náporom, označovaným jako návrat k právním velkým národům, i když šlo o návrat k jeho imperiální minulosti. Aktivistické strany vycházely ze ztrát, které už v těžké době hospodářské krize utrhly a které je ještě čekaly, oslabeny. Proto ve vzdorování německých aktivistických stran v ČSR diktaátorským trendům ve společnosti je na místě vidět nejen spodiny či nízkosti vyjednávání, ale při objektivním posouzení doby i usilování dějinného významu, ba patosu, zasluhující ocenění. Přirozené se s ním nejčastěji setkáváme tam, kde vycházel odpor proti nacistickému náporu z přirozené základny demokratických směrů a socialistického dělnického hnutí, tj. v krocích a činnostech např. DDFP a hlavně německé sociální demokracie v ČSR. Právě tato strana na scéně demokratické ČSR učinila nepočtenější a nejvýznamnější kroky směrem od nacionalismu a k demokratismu nejen ve srovnání s ostatními aktivistickými německými stranami v ČSR, ale i ve srovnání se svou německorakouskou minulostí.

Zcela jiné byly poměry ve společnosti české – a vůbec ne proto, že by byla ze záhadných důvodů tzv. pokřkrokovější. Je celkem snadné je popsat jako opak těch, které stigmatizovaly společnost německou. Byl jí příšrouzen údelí malého národa, který nemohl jinak, než se probíjet k lepší budoucnosti úsilím o rozšíření demokracie ve státě, ve kterém jí bylo dáno se vyvíjet; nebylo pro ni jiného východiska (všechny pokusy jít jinou cestou, např. příchýlením se k silnému carskému „dubisku“, se ukázaly být trapně jalové). Vállku Češi nechtěli a nerozpoutali, protože narušovala a ohrožovala existenci úspěchy, jichž v Předlitavsku již dosáhli. K programu státního osamostatnění sáhli až druhoně, a když byli postaveni před otázku koncipování svého státu, jeho vůdci v mezích možnosti usilovali přirozeně o ustavení státu demokratického jako jediné možnosti, jak ho stabilizovat.

Demokratická československého státu pojistily hluboké sociální reformy, jež byly organickou součástí československé národní revoluce; bez nich by ohrožovala sebe sama. V míře tehdejších možností uvedly do relativního souladu demokratickou jeho státní politického uspořádání s uspořádáním hospodářského sociálním. Problém tzv. výmarské demokracie, instalované v Německu, byl československé demokracii cizí: režim československé demokratické republiky nemohl tvořit jen tenkou slupku staré kaizerovské, konzervativní, expanzionistické a militarismu zvyklé společnosti, protože taková společnost na půdě českého státního národa prostě neexistovala.

Česká společnost byla ohrožena směřováním od demokracie k vůdcovským systémům a diktaturám jen okrajově, nikoli ve svém jádru, podobně

jako ty v západní Evropě, které žily již dlouho v pevně zakotveném demokratickém uspořádání. Postavení protidemokratických sociálně politických skupin bylo v české společnosti v dějinných předpokladech zhruba opačné, než ve společnosti německé: ocitaly se celkem snadno a jakoby samosebou na okrajích společnosti, nebyly schopny vytvořit jednotnou organizaci či hnutí, nedokázaly vyvolat na celek společnosti takové tlaky, které byly pro podobné skupiny v německé společnosti celkem snadné. Tato zjištění nemají co činit s nabubřelým českonacionálním pohledem na působení národů ve střední Evropě. Nejsou ničím jiným než odrazem toho, jak formovalo osudy národů ve střední Evropě 19. a především 20. století.

9. Podkarpatská Rus – slíbená, neuskutečňovaná a neuskutečňovaná autonomie

Kromě učiněných už zmínek o Podkarpatské Rusi je na místě i stručný přehled jejího vývoje. Už jen proto, že o Podkarpatské Rusi jsou naše znalosti ze všech oblastí, jež zahrnovala První republika, nejchabější a nejdřívka se blíží k nule. Přitom jde o jediné období v našich novodobých dějinách, kdy bylo toto území součástí našeho státu. Všimnat si Podkarpatské Rusi v souvislosti s problémy ČSR jako národního státu není ovšem plně na místě. Vždyť uznání zemského národa Podkarpatské Rusi bylo pro ČSR samozřejmostí a šlo v tomto směru jen o naplnění slibu o zemské autonomii země, připojené k ČSR jaksi navíc, nikoli jako součást programu českého a československého národního osvobození. S tímto apriorním závazkem se Podkarpatská Rus stala smluvní součástí Československé republiky. Ta ho „jen“ nedokázala naplnit činem. Podkarpatská Rus byla hospodářsky, sociálně, politicky i kulturně a – na co se zapomíná – také v národním uvědomění daleko nejzaostalejší částí republiky. Její problémy a potíže byly podstatně odlišné i od slovenských, a totéž platilo o potížích republiky s ní.

a. PODKARPATSKÁ RUS A JEJÍ OBYVATELE

Území Podkarpatské Rusi tvořilo po jejím začlenění do Československé republiky jen asi 9% plochy nového státu (12 617 km²) a už jen to, že se rozkládalo na rozhraní Slovenska, Maďarska, Ukrajiny, Halice (Polska) a Rumunska, naznačuje, že muselo být nadáno neobyčejnou složitostí svého postavení v Evropě. Ti, kteří měřili Evropu od Biskaje po Ural, v ní spatřovali skutečný střed Evropy. Ti, kteří nebyli tak formální, ji hodnotili již jako typickou součást Evropy východní. Na severu odděloval její zá-

pado-východně protáhlé území od Haliče hustě zalesněný hřeben Karpat (nejvyšší hora Hoverla měří 2 058 m n. m.), který tak tvořil zemi přirozenou hranici, oddělující ji po staletí od území, náležejících zhusta k polskému království. Na jihu klesala do maďarských bažinatých nížin řeky Tisy, jež náležely k nejnižší položeným v republice.

Podkarpatí, pokud bylo součástí Uherského království, nemělo ani tu nejmenší samosprávu, bylo považováno za odlehlý a beznadějně zapadlý kout země a od prvních desetiletí 19. století bylo dříve maďarizováno. Maďarština se stala jedinou úřední řečí ve veřejné správě i soudnictví a v duchovní službě. Rusínské obyvatelstvo bylo mísy téměř stropcentně analfabetické a pokud vznikala místní inteligence, vycházela z řeckokatolických seminářů. Téměř bezvýjimečně se v běhu generací maďarizovala nejen jazykově, ale i stylem života. Často prostředím, ze kterého vzešla, i pohrdala nebo na ně shlížela svrchu u vědomí nesrovnatelně vyšší úrovně maďarské kultury. Po rakousko-uherském vyrovnání 1867 se maďarizace utvrdila a byla ještě efektivnější než na Slovensku. Pro odnárodňovací politiku tu nacházel stát i dobrá racionální odůvodnění; maďarská i maďarizovaná rusínská inteligence se dívala na své poslání v zemi jako na civilizování barbarů.

Lidé žijící v Podkarpatí tvořili etnický a jazykově pestrou směsici. Nešlo jen o relativně početné menšiny Maďarů, Židů, Němců a Rumunů (viz dále). Podstatnější bylo, že ti, kteří měli tvořit svěbné národní jádro území, jeho slovanští obyvatelé, nevěděli, k jaké národnosti se hlásit a jaký jazyk pro sebe jako společný volit. Existovaly zhruba tři skupiny podle jazyků, jež připadaly v úvahu a proto i volbu: jedna stranila místnímu rusínství, které ale spojovala pevně s maďarizací. Druhá se přimykala k ukrajinství, jež mělo své jádro hlavně ve východní Haliči a na východním Slovensku. Konečně třetí, se středisky na severovýchodě země, preferovala velkorusví. V potaz není na druhé straně často bráno, že slovanští obyvatelé Podkarpatí nebyvali jen území Podkarpatské Rusi, jak bylo administrativně vymezeno. Setkáme se s nimi v nemalém počtu v několika slovenských župách (Spiš, Saríž, Zemplín), stejně jako ve východní Haliči a na západní Ukrajině (tj. po roce 1919 v Polsku), ale také v Rumunsku a v Maďarsku.

Zmíněné trojí dělení jazyka odráží ve skutečnosti však až pozdější zjevnodušující vývoji, příznačný pro léta První republiky, a bylo již do značné míry výsledkem činnosti různé orientovaných skupin inteligence mezi lidem. Ten se v praxi dorozumíval mnoha dialekty. Jejich uskutenčení dostala vlastní názvy. Lemkové obývali především slovenské a haličské župy a severozápad Podkarpatka, Bojkové obývali střed země (župy Už, Bereg, Ugoč), členili se ale na Verchovince (horaly) a Dolišňany (obývající část jižních nížin). Konečně na východě a v Rumunsku či východních Uhrách (Marmarošská Sihot) bytovali svérázní Huculové. Města pak ovládala do-

konale maďarština. Bídu země umocňovala i masová emigrace, kterou volili lidé s větším rozhledem a žijící v nesnesitelné už bídě. Na Poloninách žili horalé, kteří za celý život nepřekročili hranice rodné obce.

Ne náhodně měla země několik názvů a termínů Rus či Rusin nebo Rusňák v místní řeči i v maďarštině či němčině nebo ukrajinštině a ruštině neměl pevně vymezený význam. Jádro věci tkvělo v tom, že podkarpaští Rusini stáli teprve na počátku nebo kdeisi uprostřed formování nikoli politického, to jistě ne, ale vůbec etnického, kulturního národa Podkarpatka ještě v okamžicích, kdy se na konci Velké války rozhodovalo osudově o jejich státně politické budoucnosti. Nijak pročeskoslovenský zaměřený Magocsi označuje dějiny Rusinů v epoše jednoho století (1848–1948), ve kterém se stalo území hříčkou dějinných zvrátů, jako „utrácení národní identity“. Jeho pohled na vznik národa je proto jiný, než na jaký jsme zvykli (byť se i v českém dějepiscetví vyskytuje):

„Postulátem, z něhož tato studie vychází, je názor, že člověk se s národností nerodí. Jedině se může narodit v jisté etnické skupině, ale vývoj jeho národního vědomí ... je proces...“

Období, kdy se inteligence staví do čela »národního probuzení«, je možno nazvat zárodečnou etapou národního vývoje... Toto rozhodující stadium se většinou odehrává jako vnitřní boj... Zpočátku se hodné lidé domnívalo, že se podkarpaští Rusini musejí stát Maďary (Uhry). A když začali dávat přednost slovenské národní podstatě, vzniklo soupeření, kým se mají stát – Rusy, Ukrajinci či samostatnými Rusíny.“

Následně Magocsi názor v opozici k nacionalistickým názorům Slováků, Maďarů, Rusů a Ukrajinců ještě upřesňuje:

„Není pochyb, že Podkarpaští Rusini hovoří několika dialekty, těsně spojenými s těmi, kterými se mluví ve východní Haliči. Podkarpatská nářečí příslušejí podle klasifikace lingvistů do jazyka ukrajinštině, ale od ukrajinštině literárních norem se značně liší. Nejpodstatnější je však to, že jazyk není možno prostě ztotožňovat s národností.“

(P. R. Magocsi, *Utvrdění národní identity*, str. 88, 91)

Podle prvního československého sčítání lidu v roce 1921 žilo v Podkarpatstvé Rusi 604 672 obyvatel, z nich však Rusinů bylo pouze 370 368 (tj. 61,23%). Nejpočetnější menšinu tvořili Maďarů, 103 791 obyvatel (17,17%), druhou pak židě jako národnost (židů podle náboženství bylo víc) 79 715 (13,19%), Čechoslováky (Čechů a Slováků) 21 853 (3,62%), Rumunů, Němců ad. 28 945 (4,79%).

Československá politika na Podkarpatstvé Rusi nebyla určitě bezchybná, jistě však přinesla národní svobodu pro její slovenské obyvatelstvo,

stejně jako pro menší menšinová práva; panská nadprávi maďarské menšiny ovšem zrušila. Poprvé se židé vírou mohli stát židy národním sebeurčením a nový režim se projevil i ve svobodě náboženské. První desetiletí první republiky přineslo do Podkarpatské Rusi ve vývoji obyvatel následující změny:

TABULKA 27
Obyvatelstvo Podkarpatské Rusi v roce 1930 (některá srovnání s rokem 1921)

počet obyvatel	národy	absolutně	přírůstek k roku 1921	náboženství		
absolutně	přírůstek k roku 1921	národy	absolutně	přírůstek k roku 1921	náboženství	
725 357	+ 19,94 %	Rusini	446 916	+ 20,67 %	řeckokatolické	359 167
		Maďaři	109 457	+ 5,46 %	evangelické	74 173
		židé	91 255	+ 14,47 %	židovské	102 542
		Čechoslováci	33 961 ¹	+ 55,56 %	pravoslavné	112 034

¹ Do kategorie „jiní“ (49 636) náleželo 12 641 Rumunů a 13 249 Němců. Výpočty na základě: Jaronír Nečas, *Politická situace na Podkarpatské Rusi; Národnostní mapa republiky Československé* – F. B. Skorpil, Zeměpisný atlas, Praha 1934)

Podkarpatská Rus dosáhla tedy v přirozeném růstu počtu obyvatel ve srovnání s Českými zeměmi vysokého čísla (viz I. díl, kap. XIV a XXII). Ve skutečnosti šlo o číslo ještě vyšší, protože obyvatelstvo odčerpávala stále vysoká emigrace.

Kategorie národů doznala příznačné změny. Nárůst počtu Čechoslováků (většinou Čechů) absolutně činil jen 12 000 – jednalo se o pracovníky administrativy, zaměstnance pošt a železnic, četnictvo a policii; po celá 20. léta probíhal i příliv podnikatelů a kvalifikovaných dělníků i některých zemědělských kolonistů a intelektuálů. Ostatní čísla nejsou vlastně překvapivá. Vysoké přírůstky byly následkem tradičně velké židovské rodiny a hlavně nekontrolovanou porodností v zaostalých rusínských oblastech. Relativní úbytek Maďarů (ze 17,17% obyvatel v roce 1921 na 15,4% v roce 1930) svědčil o odlivu části maďarského úřednictva, četníků, policie a důstojníků. Pozornost zasluží vysoké číslo 89,02% opce občanů izraelského vyznání pro židovskou národnost (v Čechách činilo 16,69%). Židovskou národní menšinu zlikvidovala až maďarská okupace v roce 1944.

Administrativní uspořádání země, koncipované takto záměrně maďarskými vládními kruhy, mělo za následek, že sami Rusini ve většině žup nevořili většímu. V župách slovenských jejich počet podle maďarského

předválečného sčítání lidu kolísal mezi 7,1% (Spiš) a 22% (Šariš). Ale ani v župách Už, Bereg, Ugoča a Marmaroš nepřekračoval 50%.

Sociální složení rusínského obyvatelstvo bylo dáno neobyčejnou hospodářskou zaostalostí země. Přes 82% Rusinů bylo pastevci a chudými rolníky, 8% z nich živila práce v lese. Z veškeré půdy zbyvalo na rolníky majetkově pouze cca 20%; jenom sám hrabě Schönborn ji vlastnil 10%, ostatní velkostatkáři také tolik a téměř 30% (hlavně lesů) vlastnil stát. Přitom úrodnou půdu na jihu drželi až na malé výjimky Maďaři, zatímco Rusini živořili v horách. V průměru pracovalo asi 10% obyvatel země, avšak Rusinů méně než 4%. Vysoká nezaměstnanost byla často latentní, protože kromě emigrace ji obyvatelé horských vsí často řešili cestou za prací do Haliče, Bukoviny, Sedmihrádska a Maďarska. Byli nejlepější pracovní silou v širokém okolí. Obchod ve městech i téměř na všech ves-

Grigorij Žarkovič byl prvním guvernérem Podkarpatské Rusi (rezignoval 1921).

nicích (spojený tam tradičně s kořalnou a peněžní lichvou) měli v rukách téměř výlučně židé. Sociální vrstvu drobné buržoazie a úřednictva tvořili z místních obyvatel Rusini, nýbrž Maďaři a židé.

Mimofádní charakter měla i urbanizace země. Větší města měla maďarsko-židovský charakter. Židé např. tvořili téměř polovinu obyvatel Mukacheva, přes 30% obyvatel největšího Užhorodu. Rusini žili v drtivě většině na vesnicích. S tím byla úzce spojena i gramotnost ve vlastní řeči, ovlivněná pochopitelně drtivým maďarizačním tlakem. Gramotných bylo pouze 22% Rusinů (i Rumunů bylo gramotných jen 28% obyvatel, u uherských Němců a Maďarů se toto číslo pohybovalo mezi 60–70%).

b. PŘIPOJENÍ PODKARPATSKÉ RUSI K ČESKOSLOVENSKU A JEJÍ STATUT

Historie připojení Podkarpatské Rusi k Československu začala v USA. Žila tam početná kolonie podkarpatských rodáků, kteří se pohybovali v prostředí hospodářsky, politicky i sociálně vyspělé civilizace. Nejpočetnější inteligence Rusinů vznikala proto právě tady. Právě ona v době velkého rozhodování vyzvedla ideu svébytnosti rodné země. Již 23. července 1918 tu byla založena Amerikanska národná rada Uhro-Rusinov, vedená průbojným advokátem Gregory Žatkovičem, právním zastupcem mocné firmy General Motors. Prezident Wilson mu doporučil vstup Rusinů do Středoevropské federace, již předsedal Masaryk. Federace se sice ukázala brzy mrtvě narozeným dítětem, ale v této záležitosti vykonala své.

Po jednání Masaryka se Žatkovičem přijala ruská národní rada 12. listopadu 1918 program připojení k Československu. Pochopitelně, neboť zájmy země mohl daleko lépe hájit stát tvořící součást vítězné Dohody, a nikoli poražené monarchie. Předběžná dohoda byla z hlediska Rusinů maximální, z Masarykovy strany benevolentní. Součástí země se měly stát totiž všechny kraje obývané Rusíny (viz výše), podmínkou bylo i poskytnutí autonomie (zemský sněm, jím volený guvernér, vlastní administrativa a soudnictví). Proběhl dokonce plebiscit (v USA), a přesně 2/3 účastníků hlasovalo pro připojení k ČSR.

Doma to bylo mnohem komplikovanější. Maďarská republika v čele s Károlyim slíbila Uherské Rusi autonomii. Sami Rusini se začali organizovat nejdříve na severním Slovensku (hranice oddělující Podkarpatskou Rus od Slovenska ještě neexistovaly, nešlo o akt nepřátelství vůči Slováckům) a již 8. listopadu 1918 založili Národní radu ruskou, která přesídlila do Prešova a do čela zvolila Antona Beskidu. Ta 7. ledna 1919 schválila spojení s ČSR; mluvila ovšem jen za zmíněné Lemky.

O měsíc později vznikla Národní rada ve Svaňjavě (město na severovýchod od Mukáčeva). Ta byla již v rozhodování mnohem neurčitější.

Rada vzniklá v nejvýchodnější Jasině, huculská, žádala připojení k Ukrajině, která se v té době formovala v samostatný stát. Byla i nejbogovnější, vytvořila dokonce vlastní milici. Rozehnali ji nakonec 11. června 1919 Rumuni, kteří začali zemi obsazovat od východu v souvislosti se svým tažením proti sověтовému Maďarsku. Největšího významu nabyla v této době chaosu národní rada založená v Užhorodu, který ležel na rozmezí ruského a maďarského území; město samo obývali a ovládali však spolu s Židy Maďaři. Teto radě vládl především Augustin Vološin a byl to především on, který ji dovedl k rozhodnutí setrvat s poskytnutou autonomií v Maďarsku. Setkalo se to sice s odporem další národní rady, založené v městě Chustu, nedařilo pozdějších hranic s Rumunskem, kte-

rá podobně jako rada jasiňská žádala spojení s Ukrajinskou republikou, zakládanou v Kyjevě.

Do těchto vnitroruských událostí zasáhly vlivněji události zahraniční. Dvě divize československých legií začaly obsazovat Slovensko. Přes úspěchy se potýkaly s nemalými obtížemi – s diverzemi, sabotáží maďarského a maďaronského úřednictva, jež mělo území pod kontrolou, s hraničními přestřelkami, musely zajistit provedení měnové reformy, provoz železniční dopravy atd. Protože východní hranice Slovenska nebyly ještě stanoveny, obsadily území až po řeku Uh (Už); první legionáři přišli do Užhorodu už 12. ledna 1919. Dne 20. ledna 1919 došlo do Prahy hlášení, že území je očištěno od maďarských jednotek. K vyjasnění paradoxně přispělo, že ruš-

Antonij G. Beskida byl představitel ruský orientovaného politického směru v Podkarpatské Rusi.

ti bolševici učinili konec Ukrajinské republice; připojení Podkarpatska ke státu sovětů bylo samozřejmě pro rusínskou stranu nepřijatelné.

Přesto byla situace nanejvýš kritická. Kapitán Pisecký již 13. února 1919 předal užhorodské národní radě dohodu Masaryka a Žatkoviče, jež měla být návodem k realizaci. Setkal se však s rozhodným odmítnutím. Po nastolení sovětského režimu v Maďarsku začala československá armáda pronikat do nitra země a spojila se s rumunskou armádou. Akci přezkazila ale úspěšná ofenziva maďarské Rudé armády v květnu 1919 (dne 6. června musela československá vojska např. vyklídit významné Košice, 8. června padly dokonce Michalovce a Bardějov u polských hranic). Jednotky operující v Podkarpatské Rusi byly odříznuty. Obrát nastal až po záchahu Dohody; po obsazení východního Slovenska bylo Českoslováky obsazeno v červenci–srpnu 1919 definitivně i Podkarpátí.

Paralelně s tím se usilovně jednalo. Československá delegace na pařížské konferenci zapojovala Rusiny do svých akcí prakticky okamžitě. Již 13. února 1919 tam přijel Žatkovič a vedl s rozhovory s premiérem Tardielem a plk. Housem (poradcem W. Wilsona), ve kterých doporučoval československé řešení. Československá delegace byla v té době (už od ledna) prozřivavě rozšířena o Antona Beskidu, předsedu prešovské národní rady. Tak bylo v okamžicích, kdy na východě vládl ještě chaos, přijato 3. března Radou pět rozhodnutí o připojení Podkarpát k ČSR.

Brzy nato odjel Žatkovič do Užhorodu zjednat počátek (Beskid zůstal v Paříži dokončit jednání). Podalho se, a 8. května 1919 byla v Užhorodu jako sjednocení tři národních rad ustavena Centrální ruská národní rada (Ustřední ruská národní rada). Předsedou byl zvolen nepřítomný Beskid, místopředsedy mj. původně promaďarský Vološin a dr. Julius Braščajko, původně proukrajinský. Gregory Žatkovič se stal česným předsedou s tím, že byl nesporným kandidátem na připravovanou funkci generálního guvernéra. Až 16. května 1919 padlo v této radě však rozhodnutí definitivní a byla přijata rezoluce o československém řešení (právě ve chvílích rozmachu maďarsko-rudé ofenzivy). K tomu dni bylo vlastně teprve možné slavit vstup Podkarpatské Rusi do ČSR.

Zkrátka se mělo ukázat, že opravdové použití teprve začínají. Ihned po vyše uvedeném usnesení odjela do Prahy k Masarykovi reprezentativní delegace (119 členů) projednat slibnou autonomii a jmenování Žatkoviče guvernérem. Kopie návrhu autonomního statutu byla poslána do Paříže Benešovi. Ten však už zatím z obavy před prodloužením předložil návrh vlastní. Rozdílný příliš nebyl a Benešův postup, vrcholící zvláštními články (č. 10–13) Smlouvy o česko-slovenských menšinách, podepsané 10. září 1919 v Saint-Germain-en-Laye, nebyl konfliktní. Se Žatkovičem navíc Masaryk už předem vše projednal.

Přesto přišla z Paříže první pro Rusiny zdrcující informace – mírová konference stanovila západní hranice Podkarpát při západních březích řeky Uh, tj. v neprospěch Podkarpát, bráno etnicky. Ministr Beneš odmítl rozhodnutí revidovat přes nátlak Žatkoviče, který okamžitě přijel. Nejen kvůli Pércce. Věděl, že Slováci revizi hranic za žádnou cenu nepřipustí a že Čechům nezbyvá, než jejich přání vzhledem k významu Slovenska v republice vyhovět. Od tohoto okamžiku se přes mnohá jednání a žádosti Rusinů o posun ruských hranic na západ, podpořené návrhy na uspořádání plebiscitu pod mezinárodní kontrolou, nikdy v té záležitosti nic nestalo.

Rusini však chápali požadavek jako naprosto zásadní. Věděli, že nedosáhnou-li svého v rámci jednoho státu (v Československu), nemají ani nejmenší naději prosadit podobný požadavek v Polsku. Nechtěli se smířit s myšlenkou, že rozhodčí v té věci, česká politika, si nechce na Slovensku na jejich účet fabrikovat další nepřátele. Také případná snaha ČSR zasadit

se o opravu podkarpatoruských hranic ve východní Haliči (nyní součásti Polska) znamenala jít do ohně v jedné z nejnebezpečnějších zón Evropy. Schylovalo se totiž k boji o ni mezi Polskem a sovětským Ruskem (o rok později k němu také došlo). Navíc stála v pozadí nevyřešená otázka zemského národa, tj. problém, kdo Rusini vlastně jsou, lze-li je považovat za odnož ukrajinského či ruského národa. V případě revize hranic na Slovensku a v Haliči by ukrajinská varianta řešení nabyla dosti podstatné na síle.

I potíže s Žatkovičem se dostavily velmi brzy. Již v létě 1919 protestoval, že jako guvernéř nebyl vybaven žádnými pravomocemi. V listopadu 1919 byl zveřejněn Generální statut pro organizaci a správu Rusínska, jež v ústavě z 29. února 1920 dostalo název Podkarpatské Rusínsko (resp. Podkarpatská Rus). Statut opravdu autonomistický nebyl a Žatkovič okamžitě protestoval. Pro ČSR bylo však nezávažnější, že československá armáda až do srpna 1919 ovládala sovrá polovinu území Podkarpatské Rusi a rumunská armáda, okupující východ země, odešla dokonce až o rok později. Nebylo ani pomýšlení, aby byly vypsaný alespoň obecní volby.

Zvláště vojenská hlášení byla alarmující. V zemi byl ustanoven vrchním velitelem francouzský generál Edmond Ch. Hennocque, jednotky tvořili hlavně francouzští legionáři a od počátku bylo vojsko rozhodující silou státní správy. V zemi nešlo totiž jen o bezvarný chaos, nýbrž i o organizovanou maďarskou irredentu, špionáž, infiltraci bolševických militantů nejen z Maďarska (kde nastolil Horthy a distojnická soldateska diktatura), ale i z Ukrajiny a Ruska. Se souhlasem Prahy byl na Podkarpát zaveden výjimečný stav, fungující jako vojenská diktatura, protože jen vedle vojenské správy existovala paralelní správa civilní. Tento stav trval formálně do roku 1922, fakticky ale až do roku 1924.

V čele civilní správy, zpočátku podřízené přímo správě vojenské, stál úředník pražského ministerstva vnitra (dr. Josef Brejcha). Zmíněný Generální statut byl degradován již tím, že ho vyhlásil a podepsal Hennocque a kontrastně jen Brejcha. Generální statut v I. kapitole uváděl saintgermánské menšinové paragrafy, v II. přijaté zemské hranice a ve III. stanovil název země na Podkarpatská Rus (či „Prikarpatská Rus“) s tím, že definitivně ji pojmenuje Sněm až bude zvolen.

Jádrtem III. kapitoly byly opatrné formulace o stanovení jazyka země, jež byly dány celkem pochopitelným rozhodnutím vládních mistr nemísit se do vnitřních sporů. To bylo sice šlechtěné, ale zároveň se takto muselo z jazykového problému stát trauma. Svářící se strany si pak sorné střetovaly na Prahu, že preferuje toho druhého. Dokonce padaly názory, proč sama nerozhodla, když bylo zřejmé, že sama Rus toho není schopna. Klíčové významné bylo vládní rozhodnutí budovat mocí státu rusínské národní školský, a to nejen základní, ale i střední. Měl tak být učiněn zásadní průlom do pozice zmaďarizované rusínské inteligence, a protože byl plán plněn (viz dále), skutečně se to podařilo. Nastolený princip národní-

ho sebeurčení stanovil jako zemský (státní) národ rovným právem Rusiny a Českoslováky, zatímco Maďarům, Židům, Němcům a Rumunům přičkl statut národní menšiny.

Pravděpodobně nejdležitější byla IV. kapitola Statutu, jež ustanovovala prozatímně pro řízení správy administrátora v hodnosti viceguvernéra. Jemu stála po boku – pouze jako poradní orgán – „zatímní autonomní rada“, nazývaná běžně „direktorium“. Guvernérem byl ustanoven Žatkovič, zároveň předseda direktoria. Ve skutečnosti vládl civilní správě viceguvernéř, vyslaný pražským ministerstvem vnitra. V direktoriu zasedli i zmiňovaní Braščajko a Vološin. Všichni se ocitli na druhé koleji a všichni neustále usilovali, aby se karta obrátila a viceguvernéř se stal jen jejich výkonným orgánem. Direktorií vznášeli v Praze protesty, žádali v roce 1920 zrušení vojenské diktatury, uvedení autonomních práv v život, neustávali s žádostmi o revizi západních hranic se Slovenskem, požadovali zřízení funkce ministra-krajana v československé vládě a postupem času měnili požadavky v ultimáta. Změny Generálního statutu sice dosáhli nařízení vlády z 26. dubna 1920, v podstatě šlo však jen o právní upřesnění dosa- vadního stavu. Autonomii neposkytla Podkarpatské Rusi ani správní re- forma z roku 1928; obnovou zemského zřízení jí nabídl jen stejné posta- vení, jaké měly ostatní země ČSR.

Masaryk původně doufal, že u Žatkoviče nalezne pochopení pro od- klad autonomie, protože by nutně – jak byl přesvědčen, a brzy se to mělo prokázat – měla nyní katastrofální následky. Vláda se zatím ani neod- vážila vypsat na Podkarpatské Rusi parlamentní volby, protože by jejich výsledky musely uspíšit instalování zemského sněmu v nepřijatelném složení s KSČ jako nejsilnější nebo velmi silnou stranou, jež by jistě po- stupovala společně s iredentistickými skupinami. Žatkovičovo postavení v zemi sláblo (prezident republiky ho mj. jmenoval guvernérem, aniž by se Žatkovič vzdal amerického státního občanství) a proti direktoriu nao- pak sílila velkoruská opozice (vláda se postupně přikláněla k ukrajinsko- ruskému, nikoli velkorusko-ruskému řešení situace). V čele jí stáli Anton Beskid a dr. Andrej Gagatko, orientovaný agrárně a víceméně ma- đaronsky.

Situace se nezlepšila ani po nástupu nového viceguvernéra dr. Pavla Ehrentfelda, přestože šlo nepochybně o schopného úředníka (svědčí o tom i jeho zprávy, jež Masaryk pečlivě sledoval). Žatkovič nakonec, když se mu nepodařilo změnit zásadně Generální statut, v roce 1921 abdikoval, ojel zpátky do USA a snažil se ovlivňovat vývoj odtud.

Velkou pozornost věnoval Podkarpatské Rusi ing. Jaromír Nečas, vy- cházející hvězda na československém politickém nebi. Byl vyslán do země s úkolem rozbrat situaci a navrhnout konsolidaci řešení. Vypracoval pro Masaryka podrobnou a výstižnou zprávu. Splnil naděje, jež v něj byly vkládány, a Masaryk ho přijal do Kanceláře prezidenta republiky jako

zvláštního referenta pro Podkarpatskou Rus. V srpnu 1923 byl generál- ním guvernérem Podkarpatské Rusi jmenován pročeskoslovenský Anton Beskid a viceguvernérem jeden z nejspokojnějších administrátorů republi- ky (za rakouské éry okresní hejman na bouřlivé půdě Kladna – proto byl v Čechách už těžko přijatelný) Antonín Rozsypal. Ve funkci zůstal až do svého skonu v roce 1937 (po roce 1928 jako zemský prezident). Podob- ná opatření a osobní mise ke konsolidaci situace jistě přispívaly, nemohly ji ale řešit. Návrh zákona o autonomii Podkarpatské Rusi byl vypracován, a to dokonce v alternativách a včetně obsáhlé důvodové zprávy, již v čer- vnu 1921, jeho oficiální přijetí však vládní kruhy vytlučovaly.

Antonín Rozsypal, administrativní úředník, byl po válce převlečen z Kladna na Podkarpatskou Rus, kde vykonával až do roku 1937 funkci viceguvernéra (ve skutečnosti administrativního správce země).

Konsolidaci země zadržovala především tajná iredentistická činnost ně- kterých obojetných předáků, kteří přecházeli z tábora do tábora a nezdí- ka pracovali jako tajní agenti maďarské vlády. Vynikli mezi nimi přede- vším dr. Josef Kaminský, kdysi skutečný správce Podkarpat za bojševické vlády. Obratně změnil barvy. Do prvních parlamentních voleb roku 1924 šel s agráři, později opět zaujal postoje protistátní Maďarské či ma- đaronské nebezpečí zůstávalo v Podkarpatské Rusi dlouho nebezpečím hlavním. Původní ruská inteligence, vzdělaná v maďarských školách a vyhraněně promaďarská, stále ovládala kulturní život země.

Na druhé straně velká bída obyvatele nahrávala komunistické agita- ci a mnohé události naznačovaly, že tu KSČ získá v prvních parlamentních volbách silně postavení. Maďarské a komunistické nebezpečí sledávaly

ský svaz (původní název Podkarpatský zemědělský svaz) v čele s Kaminským, který sice před rokem spolupracoval s agrárníky, nyní byl ovšem autonomní pouze na povrch a ve skutečnosti vedl stranu (po něm i Ivan Kurfiak) ke znovuspojení s Maďarskem, získal 8,4% hlasů.

Propadly naopak pročeskoslovenské koalici strany: sociální demokrata (strana byla založena v únoru 1920) získali 9,4%, radikálně rusofiská Karpatorská trudová strana, spojená však s CSS, 8% hlasů; konečně jako nejslabší z větších stran se ukázali podkarpatsí agráři, tj. Seljansko republikánská strana, v čele s Jurkem Baloghem (agrární skupení, jež vyhrálo obecní volby, se rozpadlo), která získala jen 5,9% hlasů. Strany celonárodní československé koalice měly tedy jen 23,3% hlasů.

Zbývající voličské hlasy byly pro Podkarpatskou Rus přiznačně roztržštěné. Zaostřaly venkov smysli parlamentních voleb často ani nechápaly, negramotní horalé byli snadno ovlivnitelní a mnozí volili jen instinktivně. Politické strany měly krátké trvání, slučovaly se a rozpojovaly, jejich orientaci nahodile měnily skupinky vůdců. Stejně překvapivě se některé spojovaly se stranami československými a tvořily jejich přívěšky. Pro své vůdce tak občas získávaly poslanecké mandáty, jež by pro ně byly jinak nedosažitelné. Takovou stranou byla např. Ruská chiloborská (zemědělská) strana proukrajinská v čele s Vološinem a Michajlo Braščajkem, která se spojila s CSL a získala pro Vološina poslanecké křeslo. Výsledky těchto voleb měly jen krátkodobý význam, protože již v listopadu následujícího roku proběhly i na Podkarpatsku v řádném termínu další parlamentní volby.

Následující volby v listopadu 1925 přinesly zlepšení. Komunisté ztratili téměř 10% hlasů, přesto zůstali zdaleka největší politickou stranou (75 670 hlasů). Na druhé místo se ale připravovali agráři se svým podkarpatským partnerem (34 900 hlasů), těsně byli stále sledována koalici maďarských stran (29 192 hlasů). Postavení si celkem udržela sociální demokracie (18 180 hlasů) a českoslovensští socialisté se svým podkarpatským partnerem (15 770 hlasů). Koalici provládní strany tedy pochopily vážnost situace a za rok a půl dost vykonaly. Že by ale došlo k podstatnému obratu, to se říci nedalo. Neúspěch maďaronských uskupení byl většinou vysvětlován postupnou emigrací části takto zaměřené inteligence.

C. KONSOLIDAČNÍ DÍLO PRVNÍ REPUBLIKY NA PODKARPATSKÉ RUSI VE 20. LETECH

Pražská vláda dělala pro Podkarpatskou Rus hodně především v hospodářství, ve školství a v kultuře. Školství převzala ve zbežovaném stavu. Existovalo tu 517 obecných škol s povinným maďarským vyučovacím jazykem, jen na 34 školách konfesijních bylo dovoleno některé předměty

vyučoval rusky (rusinsky). Střední školy byly jen maďarské (gymnázia existovala např. jen tři), i když etnicky maďarských žáků se tu učilo jen 15%. Školní budovy a třídy byly často ve špatném stavu a osvožování dětí od školní docházky bylo neobvykle benevolentní. V některých i nemalých obcích panoval za těchto podmínek dokonce až stoprocentní alfabetismus.

Během dvanácti let se podařilo provést Československu na Podkarpatské Rusi menší školskou revoluci. Bylo tu vybudováno 433 obecných škol s ruským vyučovacím jazykem s 75 580 žáky. Na 110 škol zůstalo maďarských, 61 německých, 4 rumunské a 4 hebrejské. Vzniklo tu i 160 škol československých. Počet tzv. nezaškolených dětí byl snížen z 36 000 na 3 000, povinná školní docházka byla zvýšena ze šesti na osm let. V celkových číslech stoupl počet tříd všech škol o 144%. Pravda, československé školství bylo masivně preferováno. Vždyť jedna československá škola připadala jen na 213 československých obyvatele, zatímco na jednu maďarskou připadalo nyní obyvatel asi 1 000 a na jednu školu ruskou stále ještě 1 490.

Zaražející je, že ještě ve školním roce 1932/33 navštěvovalo ruské obecné školy 85 000 (maďarské 17 000), školy československé 23 000 dětí, což přikřte neodpovídalo počtu příslušníků jednotlivých národností v zemi. Vyostřeně se tento problém nabízlí ve statistice karpatských škol měštanských ve školním roce 1931/32, které měly při stavu mísného školství pro kulturní, hospodářskou a sociální úroveň země význam zcela zásadní:

TABULKA 28
Měštanské školy na Podkarpatské Rusi ve školním roce 1931/32

	školy	třídy	děti	počet dětí ve třídě
podkarpatoruské ¹	16	104	4 538	43,6
československé ¹	14	88	3 296	37,4
maďarské	4	23	1 065	46,3

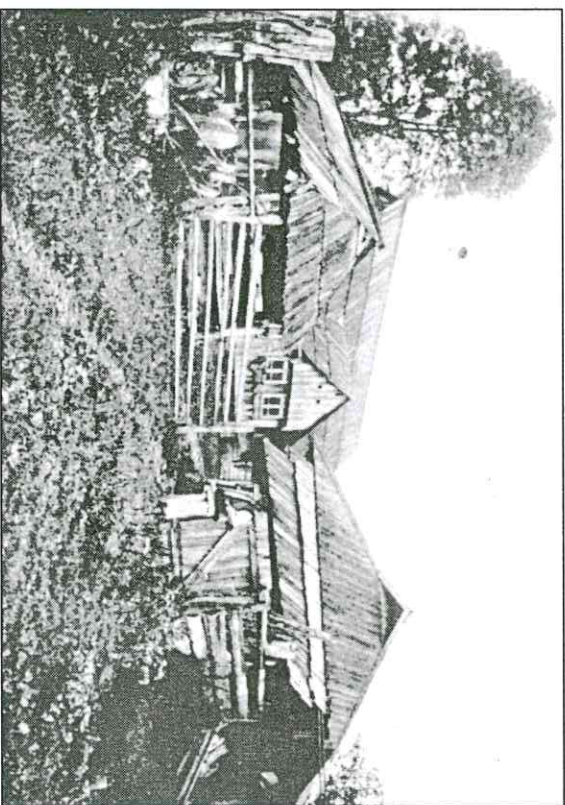
Statistika nedělí školy karpatoruské a ruské, stejně jako se nepokouší rozdělit československé na české a slovenské; v druhém případě by to asi bylo i nemožné.

(Josef Pešina, *Školství národní a střední*, in: Technická práce... c. d., str. 261)

Ze statistiky vyplývá, že zatímco vztah mezi školstvím „podkarpatoruským“ a maďarským vykazuje v této kategorii nikoli zásadní újmu v neprospekch Maďarů (10,7% tříd maďarských škol a 15% maďarských obyvateľ země), vztah mezi třídami škol československých a podkarpatských představuje naprosto nesrovnatelné veličiny. Československých tříd je

40,9% (1), zatímco československých obyvatel země jen 4,6% – československé školství bylo v této kategorii tedy desateronásobně předimenzováno. Záměr mohl být a byl dvojnásobný: každý národně československý žák měl mít reálnou možnost vychodit v zemi „měšťanku“, a na druhé straně mělo být pro střední vrstvu Rusů, která se nejvíc integrovala do československého státu a jeho institucí, ve všech sférách života lákavou možností tento proces urychlit a využít její.

Tento trend se opakoval na zhruba stejné úrovni i na středních školách, tj. v gymnáziích. Tady byl poměr mezi počtem ruských a českosloven-

Vrchovinský statek na Podkarpatské Rusi (20. léta) vyhlížel vedle českého jako z jiného světa. Na přechodu do nížiny již byla hospodářství bohatší.

ských škol přibližně stejný (4 školy ku 3 školám). Počet žáků ruských gymnázií netvořil ani trojnásobek československých. Budování ruského národného školství mělo tedy z strany Československa šlo nesporně o osvícený typ koloniální politiky. Jisté je to i důvod k zamýšlení nad smyslem takové politiky v zasařených zemích vůbec. Nelze však nepřipomenout, že ruské národní školství začalo v roce 1920 prakticky od nuly.

Běžným jevem se také stalo, že postupem času stále více ruských rodičů posílalo děti samozřejmě ne již do maďarských škol, ani ne vždy do škol ruských, nýbrž do československých. Absolventi ruských střed-

ních škol neodcházel na vysoké školy v Budapešti, nýbrž v Bratislavě a v Praze. Ke spokojenosti to vše zdaleka nestačilo. Edvard Beneš měl ale patrně pravdu, když za své oficiální návštěvy v květnu 1934 k památnému výročí spojení Podkarpatské Rusi s ČSR konstatoval, že „vedle rozvoje národného školství na Slovensku není podobného úspěchu v žádném státě v Evropě po válce“ (E. Beneš, *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*, Praha 1996, str. 34)

I v absolutních číslech (bez ohledu na národnost) totiž činil přírůstek v počtu škol v letech 1920–32 u škol obecných 59%, u měšťanských 80%, speciálních 150% (pokračovací, živnostenské, obchodní ad.) a středních 44%.

Kromě oficiálních zjištění nemáme dost údajů o rozvoji svěbyrného ruského (ruského či ukrajinského) umění. Pravda je, že ve 20. letech byly knižně vydány první básnické sbírky v obou jazycích. Mezi básníky vynikli ukrajinský písničnický úředník, lyrik Vasil Grendža-Donský z Volové (žil v Užhorodu), který v průběhu 20. let dokázal vydat pět básnických sbírek. Jiného duchovního založení, sociálně kritického, byl mladický učitel Julius Boršoš-Kumjarskij, který začal publikovat knižně (tež v ukrajinštině) své básně na přelomu 20. a 30. let. Mezi spisovateli se objevili konečně, jak vidět, i lidé laičtí, mezi něž byl počítán ovšem i východoslovenský (a levicový) povídkář a kritik Alexander Markuš, který svoji dráhu také teprve nastupoval (zemřel ve 32 letech na pochodu smrti do Mauthausenu). Ve 20. letech se na Podkarpatsku začalo rozvíjet ochotnické divadlo, jež si našlo i svoje nové ruské autory. Svebyrné ruské literární umění se však, veelku vzato, sotva začalo formovat, protože mu scházel jeden z nejpodstatnějších základů – jasně v otáče národní identity a její kultury, jednoduše v její jazykové základně.

Karpatoruské motývy se u známých českých spisovatelů objevily výrazněji až po roce 1930, kdy na sebe strhla pozornost české kultury bída a zanedbání, do které se Podkarpatská Rus propadala znovu za velké hospodářské krize. Nešlo jen o Karla Čapka, ale více o Vladislava Vančuru (film *Marijka nevěrnice*, 1934, na kterém spolupracoval s Ivanem Olbrachtem a Bohuslavem Martinů). Do dějin literatury se vryl nezapomenutelně a ze svého díla snad nejvíc právě svými díly z Podkarpatské Rusi Ivan Olbracht, který v letech 1931–36 v této zemi často žil. Jeho knihy *Nikola Šuhaj, loupežník* (1933), *Hory a stáletí* (1935) a *Goler v údolí* (1937) náleží jistě mezi to nejlepší, co bylo o Podkarpatsku v krásné literatuře kdy napsáno a patří už mezi tzv. klasické.

Republika se rozhodla nezasahovat co možná do jazykové otázky (a tím i kulturní a umělecké sféry) Podkarpatské Rusi, zavaděla parlamentní systém do země s popsanou opatrností až zdlouhavě, a ještě opatrněji až lknavě si počínala ve věci samosprávy a autonomie, která byla pro Podkarpatskou Rus mimořádně významná. Vysloužila si za to nemá-

lo kritiky, ale dokázala na mezinárodním fóru (nejčastěji ve Společnosti národů) stříznosti spíše odvrátit než vyvrátit a dokázat, že rychlejší postup by byl neodpovědný a riskantní. O to větší důraz byl kladen na školství, protože základní ideou, jež měla nést všestranné povznesení země v budoucnosti, byla představa o vytvoření sociální vrstvy vlastní ruské inteligence všech potřebných zaměření. Ta měla nabýt schopnosti stát se nositelem i technického, hospodářského a sociálního pokroku země. Tato orientace je snadno napadnutelná jako povrchní, celkem ale nepřámem. Jiným problémem byla preference českých (československých) škol. Vláda se musela zavázat, že umožní dětem českých rodin návštěvu českých (československých) škol. Preference těchto škol šla ale přece jen ovidiálně nad míru nutné potřeby.

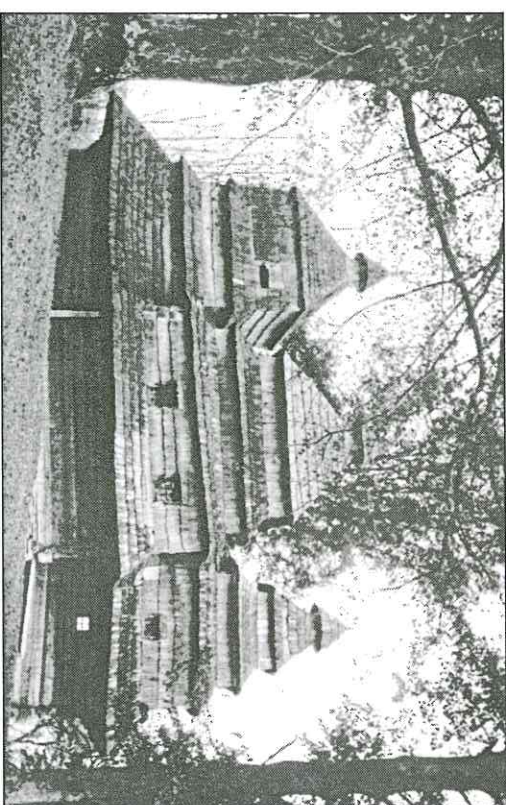
Obdobné byly problémy týkající se skupin kvalifikovaných dělníků a technické inteligence, českých firem, jež tu investovaly, stejně jako státní hospodářské politiky v Podkarpátí vřibec. Soustředila se na vytvoření a rozvinutí podnikatelského prostředí, které by usnadňovalo a stimulovalo i rozvoj místního průmyslu. Nostriřikace akcií, jež změnila zásadně poměry v Českých zemích a na zčásti i na Slovensku, tu však do situace téměř nezasáhla; o to bylo snažení československého státu komplikovanější a také méně efektivní.

Zásady státu v Podkarpátí lze rozdělit do několika kapitol. Podstatnou část jich tvořil projekt výstavby silnic na střeoevropské úrovní. I tady byla provedena rekválifikace spojů a středem pozornosti se stalo budování státních silnic v západo-východních (a nikoli severo-jížních) tazích, jež probíhalo někdy v přírodně obtížných podmínkách. Příkladem může být stavba dálkového tahu Košice – Jasiňa (nejvýhodnější město ČSR). Zvláště v úseku Kvasy – Jasiňa, budovaného a rekonstruovaného v souvislosti s pracemi na železniční trati v údolích Bílé a Černé Tisy, známých svými povodňovými katastrofami. Při realizaci projektu se používaly experimentálně různé druhy vrchního potahu silnic od zpevňování náplněmi a nátery přes živíčné potahy až po betonování. Ve skutečnosti šlo o budování silniční páteře celého Podkarpátí a těžko by do projektů byly vloženy tak poměrně velké státní peníze, kdyby tu nebyl i zájem vojen-skostategický. Ještě v roce 1933 byly tzv. „těžké vozovky“ (asfaltové, betonové, dlážděné) vybudovány jen na cca 25 % této hlavní trasy. Znamenalo to ovšem vystavět či zásadně rekonstruovat desítky silničních (paralelně často i železničních) mostů, nákladně opravovat silnice a mosty po jarních povodních apod.

Vodohospodářství bylo na Podkarpatské Rusi v prvopočátcích a na počátku byly teprve první stavby toho druhu – zpevňování břehů, stavba jezů a v souvislosti s tím i zavádění vodovodů a kanalizace v městech. Po převratu totiž mělo vodovod celkem nahodile. Jediné venkovské město! Republika v tom směru však příliš nepostoupila. Vodovodu (a to ne-

dosracujícího) se dočkal na počátku 30. let jen Užhorod (příznačně stavby prováděly české a německé firmy) a Mukáčevo. Stavba vodních nádrží sova začala.

Neméně komplikovaná byla výstavba železnice, která byla pro hospodářství země nejdůležitější; předpokládalo to výstavbu trati na vyšší úrovni, tunelování v horských oblastech, stavbu stovek mostů, mostků a propustí. Úspěchy nebyly velké. Ještě v krizových letech vedly od západo-východní jižní magistrály odbočky do hor severním směrem jen tři, a to při západních hranicích do Polska, ve středu země do Mukáčeva a na východě do Jasiňa. Nikoli za převrat, ale za prvopočátek nového dopravního věku nutno považovat otevření státního letiště v Užhorodě 4. května 1929, jediného v zemi. Trvalé spojení mělo jen s Košicemi.

Řeckokatolický kostelík v Suché na Podkarpatské Rusi (zlom 20. a 30. let).

Třetím komunikačním prvkem byla pošta, telegraf a telefon. Stát vybudoval v Podkarpátí několik poštovních úřadů vynikajících i architektonicky. O rozvoji spojů svědčí, že kromě existujících pouhých 29 telefonních ústředien v době převratu jich dokázal za 12 let vybudovat 30. Jíž čísla o telefonizaci Českých zemí a Evropy ve 20. letech však naznačila, že i tak zůstávala země v tomto směru velmi zaostalou.

Neobvyčejná pozornost byla věnována stavbám budov pro úřady, školy, kolonie bytů a domků pro státní a zemské úředníky, státní lékaře, učitele a některá kulturní zařízení, např. městská kina, školské internáty, nemocnice. Některá města byla řešena i urbanisticky, např. Užhorod, hlavní

zemské město – užské náběží Malij Galago, vybudované na místě bývalých mokálů, bylo a dlouho zůstalo jeho pýchou. Růst větších měst v průběhu 20. let byl pro rozmach hospodářství signifikantní a byl srovnatelný s těmi největšími přírůstky na Slovensku a v Českých zemích.

TABULKA 29

Počty přítomných obyvatel největších měst Podkarpatské Rusi

město	1921	1930
Užhorod	20 601	26 675
Mukačevo	20 865	26 102
Berehovo	13 846	19 007
Chust	11 835	17 833

Nešlo tedy o růst překomný, spíše naopak. Příklad Užhorodu ukazuje dobře, která léta byla pro růst měst rozhodující:

TABULKA 30

Počty nově vybudovaných domů v Užhorodě

1921	1923	1925	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933
35	41	92	85	190	130	115	112	106	

(Obě statistiky viz. ing. Antonín Merz, *Činnost státní správy v oboru pozemních stavb*, in: *Technická práce...* c. d., str. 63, a ing. Alois Karšan, *tamtéž*, str. 67)

Podpora zemědělství navazovala sice na pozemkovou reformu (na Podkarpatské Rusi podstatně méně rozsáhlou) a byla víceméně technologicko-organizační (např. zcelováním pozemků, jež vedlo k markantnímu zvýšení produkce a snížení výrobních nákladů). Na základním charakteru karpatoruské vesnice, jež vyhlížela přibližně jako česká v první polovině 19. století, se v zásadě ještě nic nezměnilo. Rozdrobenost vlastnictví půdy byla i na polovinách obrovská a zcelovací akce se daly provádět pouze na starcích. Roční tržní výnos na malých nezcelených hospodářstvích byl odborníky spočítán na 58 Kč (!) na 1 ha, zatímco na velkých zcelených na 1 666 Kč. V obilnářských oblastech na jihu se pozornost státních organizací zase soustředila na meliorační práce a výsledky byly obdobně rozdílné.

V průmyslu a živnostech to vyhlíželo podobně. Existovalo zde sice nerostné bohatství (i ropa a železná ruda, solné doly). K rozvoji byla výstavbou měst přímo donucena výroba stavebních hmot. I v oblasti průmyslu však bylo těžší státní činností zaměřeno na rozvoj služeb, např. energetických. Byly vystavěny moderní elektrárny v Užhorodě, dálková vysoc-

konapětová vedení, transformační stanice. S elektrifikací vesnic se téměř nezačalo. V roce 1932 bylo napojeno na proud teprve 10% obcí.

Na místě je jisté také informace o rozvoji podnikání. Na zmíněných stavbách a akcích se uplatňovaly jak zahraniční firmy (The Neuchâtel Company), stejně jako české (Moravskoslovenské cementárny), z nichž některé zakládaly v Užhorodě a jiných městech svoje zemské pobočky (Vojáček a spol., firma Lanna ad.). Podnikal samozřejmě i stát (hlavně Státní lesy a statky). Za poznámku stojí, že na železniční trati mezi Čopem a Berehovem nalezneme i karpatoruský Zlín, městečko Baťov.

V parlamentních volbách roku 1929 se tyto hospodářské a sociální změny odrazily. Vliv měly ale i události vyslovené politické, např. i gortwaldovský obrat v KSC.

TABULKA 31

Výsledky parlamentních voleb z 27. října 1929 na Podkarpatské Rusi¹

Republikánská strana venkovského a maloroľnického ľidu	29,07 %
Československá národní demokracie ²	18,25 %
Komunistická strana Československa	15,24 %
Koalice německých a maďarských stran ³	11,43 %
Československá sociálně demokratická strana dělnická	8,61 %
Voľební sdružení polských a židovských stran	6,30 %
Československá strana národně socialistická	3,76 %
Československá strana lidová ⁴	3,37 %

¹ Uvedeny jsou pouze větší politické strany, a to včetně zapojení do jejich československých „mateřských stran“. Výsledky jsou řazeny podle úspěšnosti politických stran.

² viz I. díl, kap. XXV/2

³ Maďarská křesťansko sociální strana, Maďarská národní strana, Strana spíšských Němců

⁴ Na Podkarpatské Rusi uskupení Křesťansko národní strany.

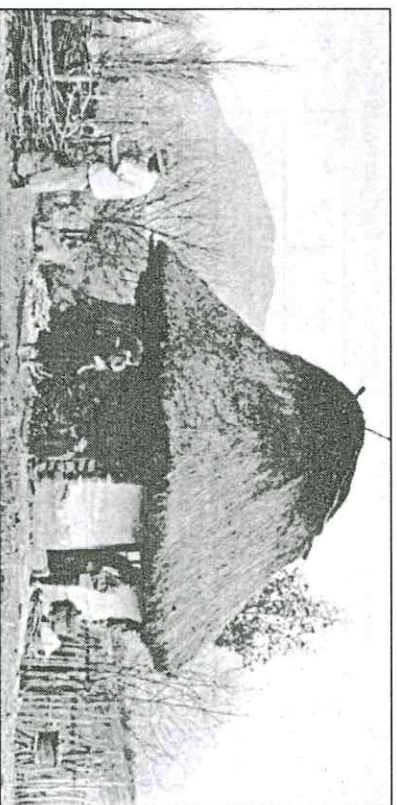
(*Volby do poslanecké sněmovny v říjnu 1929*, Praha 1930, str. 34–35)

Výsledky voleb tedy odražely konsolidaci na Podkarpatské Rusi. Vždyť strany následující koncentrační československé vlády tu nabýly drtivé převahy. Pozice komunistů, třeba stále byla ještě nadprůměrná, se změnila od roku 1925 na polovinu. Daleko nejšíňší stranou se stala strana agrární, resp. její místní varianta. Síla národní demokracie pramenila ovšem z podivného spojení se stranou, jež nemá daleko k irredentě. Nejmarkantnějším rysem voleb však bylo, že karpatoruské strany vstupu-

valy ve snaze posilít svůj vliv téměř bez výjimky do spojení se silnými stranami československými, resp. pročeskoslovenskými, které se podílely na vládě. Tento trend měl jisté své slabiny. Na druhé straně však svědčil o postupující integraci podkarpatoruské země se státem.

d. KRITICKÝ VÝVOJ 30. LET I NA PODKARPATSKÉ RUSI?

Slabosti a polovičarosti a jisté i připomenuté znaky skrytého kolonialismu československé politiky na východě by měly logicky přimět v kritických situacích hospodářské krize a růstu odštěpivých nacionalismů 30. let své zhoubné plody. Tato teoretická konstrukce se však, zdá se, nenaplnila. Pravda, dále trvaly spory o to, kdo Rusíni vlastně jsou, a do polemik se za-

Vrchovinská chalupa na Podkarpatské Rusi (20. léta).

pojovali nyní více i čeští publicisté. Podkarpatoruská národní identita se potvrzovala i užíváním zemského znaku (půlený štít; v pravé půli tři zlatá břevna, v levé do středu hledící červený vzpřímený medvěd na stříbrném poli), který byl i součástí československého znaku. Jako národní hymna byla nejen ustanovena, ale také se vžila zhudebněná báseň národního bu-ditele Olexandra Vasylovýče Duchnovýče.

Zaznamenatelný byl posun v preferencích ruštiny oproti ukrajinštině a Praha ho sledovala jen umírněně. Povážlivé snad bylo, že např. Edvard Beneš v roce 1934 mluvil o možnosti, že se ukrajinofloré stanou pouze chráněnou menšinou. Šlo totiž o záležitost, která se mohla stát výbušnou v okamžiku, kdy přišel čas uznání SSSR de iure a uzavření smlouvy s ním. Dala se očekávat radikalizace ukrajinských hnutí, směřujících k iredentě a dokonce i k politickému teroru. I autoři Československu nijak nenaklo-

nění doznávají, že v zásadě vládní politika neubližovala žádné orientaci, stejně jako žádnou výrazně nepreferovala. Problém začal nabývat na vážnosti v okamžiku nástupu vlivu fašismu, a to přímo v ukrajinských organizacích po roce 1935. Na velké demonstraci 17. října 1937 v Užhorodě, požádané spolkem Prosvita, už dr. Stepan Rosocha řekl naplno:

„Dosud jsme bojovali za autonomii Zakarpatí, ale teď už od Čech nechceme autonomii, chceme Samostatný a Veliký Ukrajinský stát, za který budeme bojovat do poslední kapky krve.“

(Cit. dle P. R. Magocsi, *Utváření národní identity...*, II., str. 124).

Zatím neměli takoví extremisté, kteří zakrátko budou vést podkarpatorajinské hnutí do vod spolupráce s hitlerismem, rozhodující slovo. Lidé jako Vološin byli k republice loajální. V roce 1937 byl také konečně usnesen „dočasný“ zákon, poněkud rozšiřující hranice dosavadní ne-autonomie. Vláda byla však přesvědčena, že k plnému poskytnutí autonomie bude nutné provést ještě mnoho přípravných kroků. Edvard Beneš za své májové cesty v roce 1934 odhadl, že se tak stane za 15–20 let, tj. na zlomu 40. a 50. let. Na účet revizionismu pronesl tehdy v Užhorodě tvrdá slova:

„Rejdy revizionistické nebude zde [vláda] trpět, intriky a rozvratnou práci iredentistickou, živnou zde z ciziny, potlačí rozhodně a nemilosrdně.“ Zdůraznil také: „Osudu Podkarpatské Rusi je na celá století rozhodnuto, a definitivně rozhodnuto. Podkarpatská Rus náleží vám: podkarpatskému lidu a Československé republice.“

(E. Beneš, *Podkarpatsko a jeho vztah k Československu*, c. d., str. 39 a 22)

Již brzy měla ona slova vyznít jako výraz až potupně neprozřivosti – ze staleti nezbyly ani roky. Usilujeme-li však o objektivitu, sotva mohl ministr zahraničí CSR (a budoucí prezident) promluvit tehdy jinak. Nešlo o selhání myslí a rozvážnosti, to spíše o snahu čelit nebezpečím, která zkušený diplomat už přes svůj příznačný optimismus viděl za dveřmi. Ani Milan Hodža jako premiér se v posledních třech letech republiky přes nemalou snahu uvolnit administrativní reformou i vztahy s Podkarpatskou Rusí neodvážil vyhlásit volby do podkarpatského zemského sněmu – právě z obavy před útočným ukrajinismem, ovlivněným nacisty. Několi tak z vnitropolitických, jako spíš zahraničněpolitických důvodů – zhoršily by se jisté ještě víc československé vztahy s Polskem a Maďarskem. Proto zůstávalo vše v neutrální nerozhodnuté poloze až do zářiové krize roku 1938.

Podkarpatoruská kapitola československých dějin má v jejich běhu výsadní postavení. České země a CSR poprvé a naposled překročily hori-

zont národního československého státu a ozkoušely na svém těle problémy vládnutí a politiky v domíně, tj. svého druhu státním panství (třebaže ne v československém případě zámožském). A to spíše ke státu přivlečeném ze strategického rozhodnutí velmocí, než získaném vlastním úsilím „mateřské země“. Právě toto nebylo nevyznanané. Vždyť Československá republika na sebe vzala diplomatický stejně jako vojenskostrategický úkol prodloužit působení konsolidovaného vítězného „dohodového“ státu až hluboko na východ (v západovýchodním směru na úroveň pobaltských států), do žhavé zóny už východní Evropy, kterou chtělo Rusko sovětizo-

Děti z Kaločany-Lazi na Podkarpatské Rusi při jídle, poskytnutém stravovací stanicí Československého Cerveného kříže (30. léta).

vat. Právě proto, že se v Paříži představila republika tak, jak se představila, byla požádána o toto dílo ona, a ne někdo jiný. Vzala na sebe tento úkol jaksi navíc.

ČSR vykonala na Podkarpatské Rusi dílo, odpovídající záměrům tvůrců republiky, být ve střední Evropě i za jejím nejzajímavějším východním cípem vzorem. Jako neúspěch jistě nelze její misi hodnotit. Jako jednoznačný úspěch také ne. Je vlt než pravděpodobně, že mír alespoň na ještě jedno desetiletí, by z Podkarpatské Rusi asi vytvořil území, které by se blížilo svým parametry Slovensku a vzdáleněji i Českým zemím; zatím se vyvíje-

lo hospodářsky a sociálně jen paralelně s nimi. Skok vpřed učinilo na poli kultury a školství, jež mohly být však jen příšibem pro budoucnost – se kterou Praha napravo počítala. Málokdy si kdo uvědomí, že už to vše muselo znamenat velké zrychlení civilizačního vývoje této země, kterou bylo nutné pozvedat z útliskem zmrtvělé letargie.

Československé úsilí na Podkarpatské Rusi mělo ústřední ideu, již bylo vše podřízeno: integrovat zemi po všech stránkách do tělesa státu, ne ji z něj vydělovat. V klíčové otázce národní identity karpatských Rusínů, která se musela stát jádrem řešení problému autonomie, však selhávalo. Československý stát se obával vstoupit vehementněji do chaotického pole jazykových preferencí, jež bylo svrchním jevem věci. Konců procesu národního seburčení karpatských Rusínů pod vlivem následujících tragédií proto nedohlédl. Avšak dikrát nejprve maďarský a potom sovětský prokázal, že diktátorské zásahy k ukončení procesu seburčení nepřispěly. Byla by Praha, nebyt takového řešení slovenské krize a karpatoruské, jaké nadliktoval Hitler a provedl Tiso s Horthyem a po nich Stalin, schopna podkarpatoruské problémy zvládnout? Těžko předvídat. Zdá se, že ano, protože jakkoli ve vztahu Prahy a Užhorodu došlo v kritických okamžicích 30. let ke zvýšení napětí, vyrovnávaly ho dostředivé tendence.

Přehled odsředivých tendencí, jež se objevily mezi Slováký, Němci, Poláký a Rusíny, naznačil, že šlo o velmi různorodý vývoj a také různé intrazivní. Téměř vždy čerpaly odsředivé směry mezi těmito národy inspiraci i sílu ze zahraničí více než ze svých vnitřních tradic i současné situace ve státě. Zaujímaly k problémům republiky rozdílná stanoviska. V něčem jednotné však přesto byly. Sázely na sympatie k diktátorům a protidemokratickým politickým uskupením, někdy otevřeně fašistickým. Jednání s nimi a řešení těchto problémů se stávalo pro ČSR stále patrněji věcí obrany demokracie. Prorokovat budoucí vývoj nemělo pro jednotlivé případy smysl. Zatím nedošlo k otevřené krizi. Jestli měla však propuknout, bylo téměř jisté, že půjde o to, bude-li možné Československou republiku, v polovině 30. let ostrov demokracie ve střední Evropě, jako takovou uhájit před agresí, a za jaké spojenecké konstelace. Že by národnostní problémy oficiálně stále národního státu byly klíčem k posouzení věci, byl jen povrchní pohled na ni. Mezinárodněpolitické postavení státu se očividně stávalo stále víc rozhodující. Národnostní problémy národního státu byly na něm závislé, byly mu podřízeny. Posuzovat věc opakně by bylo zavádějící.